

Iz Bele Krajine.

Spisal dr. Janko Lokar.

Tri glavni poti vodijo s Kranjskega k Belokranjcem¹: Novo mesto-Metlika, Kočevje-Črnomelj in Straža-Kump-Matel (= Matthel).

Najlepša je vožnja čez Gorjance. Ko se vzpenja tvoj voz po lepo izpeljanih ovinkih na sedlo omenjenega gorovja, na „Vahto“, ti plava oko po lepi Dolenjski. Pod teboj se vije zelena Krka tiho in lahno okoli Novega mesta kot mlada nevesta „krog ženina, ljubo ga objemaje, ko mora proč od nje na tuje kraje.“ Stolp kapitelske cerkve kipi ponosno v zrak in pozdravlja mnogoštevilne bratce, raztresene po lepo zeleni, dosti skrbno obdelani ravni ali po prijaznih holmih, v katerih zelenju se skrivajo beli domovi ali vabljivi dolenjski gradiči. Mehovo, ki bi motilo s svojimi močnimi stolpi, s sivim zidovjem in z imponirajočo lego na strmem stožcu, leži na tvoji desni v razvalinah. Tem prijazneje te pozdravlja na robu obzorja Trška gora s Hmeljnikom. V njenih kletih se preganjajo duhovi in sanjajo sladke želje. Pozorišče Trdinovih bajk in povesti se razprostira okrog tebe.

Hitro dospeš na sedlo Gorjancev. Še nekaj trenutkov — in Bela Krajina se odpre tvojim očem. Na levo in desno je opasana s hribovjem. Zdi se ti, da se to vzdiguje iz ravnine, ki jo zapira proti Hrvaški Kolpa. A ta ravan je razjedena od večjih ali manjših drag, po katerih raste stelja, leskovina in brinje. Gozdičev ali lepega drevja vidiš malo na njej, malo tudi polja in selišč. Nehote ti pride vse ono na misel, kar si čital o ubožnosti teh krajev.

Pot Kočevje-Črnomelj je pa pusta. Med dolgočasnimi hišami in nič boljšimi kočevskimi obrazi te vodi po nerodovitni, peščeni zemlji. Celo grmičevje raste klavrno, zato pa poganja tem bujnejše kopinje. Tudi cerkvice, pokrite z deščicami in zidane v drugačnem slogu kot naše, se ti zde neprijazne, otožne in zapuščene. Na Vidmu zapaziš na desno dolgo, precej globoko zasekano dolino. To so Poljane², jako zanimiv del Bele Krajine. Končujejo ga precej visoki hrvaški hribi, pod katerimi se vali po globoki strugi Kolpa. Z Gorjancev ne vidiš

¹ O Belokranjcih sem že pisal v 210. št. Slovenskega Naroda l. 1903.

² Obsegajo župnije Stari trg in Vrh in deloma Nemško Loko in Spodnji Log.

te doline, ker jo zakriva Griška, Tanška, Poljanska in Zapujska gora; to gorovje se imenuje kratko tudi samo Poljanska gora. Zato pa gledaš z njih lahko na Klek, na naš Blocksberg.

Proti kočevski strani dela mejo Poljanske doline Nemška Loka, vas, katere „purgarji“ — tako se imenujejo sami — so politično jako probujeni in zagrizeni Nemci. Kraj leži v kotlu. Odtod se vzpenja cesta, ki nas pripelje po precej neprijetno zavitem klancu v Nemško Loko, polagoma kvišku. Na desni in levi te spremljajo bukovi gozdi, a na levi so redkejši, pomešani z lazi in s košenicami. Med njimi vidiš tuintam, zlasti na bokih pusta kočevska gnezda, obdana od malih, kamenitih njivic. Pri Miklarjih, nekdanji lovski hiši knezov Auerspergov, se odpre razgled po drugi polovici Bele Krajine. Vtisk je mnogo ugodnejši od onega, ki ga dobiš z Gorjancev. Vidiš več obdelane zemlje, vmes pa temne smrekove in zelene hrastove lozice, prepletene z dolgimi vrstami deviških brez. Zadnje nam s svojo belino posebno omilijo pokrajino. V daljavi, na tebi nasprotnem levem koncu Belokrajine, zagledaš kotlino, kjer leži Metlika. Za njo se razprostirajo na vznožju Gorjancev po dobri kapljici znani vinogradi. Vlečejo se mimo Semiča do Vinice, kjer jo zavijejo na eni strani k Adlešičem in njihovim sosedom, na drugi pa k Poljancem.

Pod teboj leži Črnomelj, glava Belokrajine, ki šteje zdaj približno 2600 prebivalcev. Če ga gledaš tako od daleč, se ti zdi, da ne moreš najti kmalu lepše ležečega in prijaznejšega mesteca, tako očarajoče leži ob Dobljičici in Lahinji in tako veličastno dviga glavo vprek streh njegova župna cerkev, motreč z viška nehanje ljudi pod seboj, mereč jim ure in deleč jim delo. Ako stopiš vanj, se ti seveda precej ohladi navdušenje.

Najlepša pa je zame Bela Krajina, če jo gledam s tretje ceste — dolgočasna pot je in vodi ali čez Laze, ali čez Črmošnjice —, stoječ malo nižje od Kump-Matla. Odtod se nam pokaže vsa: borna in otožna, pa tudi lepa in vesela. Ko sem jo opazoval odtod ob velikih počitnicah leta 1909., sem rekel sam pri sebi z Župančičem:

vem — teh krajev ne pozabi,
kdor se svetlobe njih je nasesal!

(Pokopališče sv. Barbare).

Pozdravljena mogočna Krupa, pozdravljene lesene hišice, s katerih oken lije po steni nagelj, rdeče se peneč slap, pozdravljene tihe zidanice, pozdrav vam, trtj, polj, pašniki in loze! Kako lepo sanjate na toplem belokranjskem solncu! Toda pod Kump-Matlom začne že skoro riti sovrag vaših sanj. Šumelo in bobnelo bo zamolklo; prikazali se bodeta veliki žareči očesi in za njima sto

in sto lučic. Vaše sanje pa izginejo in z njimi vaša mehkoba, vaša lepota. Vstajale bodo zidane hiše, mrzle in hladne, zemljo bodo preorali in prekopali in ji vzeli poezijo, pa se poizgubi vaše ljudstvo med trdimi, trezno računajočimi došleci. Zato sem se namenil, da izpregovorim najprej o Belokranjcu samem, potem pa o nekaterih posebnostih njegove domovine.

I.

Oznaka Belokranjcev.

Belokranjci so tih, miren, dobrodušen in vljuden rod. Njihova vljudnost meji včasih že na preveliko ponižnost, katere se ne otresejo niti v svobodomiselni Ameriki. Noben Belokranjec ne gre mimo tebe, da te ne bi pozdravil. Že na tem spoznaš, da si med čisto drugim svetom, kakor si ga često vajen. Postrežejo ti z najboljšim, kar premore hiša, in ne gledajo pri tem na morebitno lastno korist. Njihova nadarjenost je znana. Novomeška gimnazija je dobivala vedno svoje najrazboritejše dijake iz Bele Krajine. Poleg tega so ukaželjni. Čitanje je njihovo veselje. Nekateri časopisi prihajajo mednje v lepem številu. Najbolj jih zanimajo slovenski listi iz Amerike, ker jim poročajo o dragih onkraj morja, od katerih jih dobivajo. Ti časopisi romajo v več vaseh od hiše do hiše, kakor se bere navadno vsako amerikansko pismo v par hišah.

Pri kmetijstvu ne kaže Belokranjec preveč starokopitnosti in nezaupanja do modernega gospodarstva. Nekateri so celo tako prevzeti od veselja do napredka, da trpe tuintam vsled prenegljenosti škodo. Splošno so Belokranjci dobri kmetovalci, pridni in skrbni, toda v zadnjem času jih kvari Amerika. Tu se odvadijo deloma poljskega dela, deloma pa oslabe vsled truda v rudokopih. Večji del belokranjskih Amerikancev dela namreč pod zemljo. Tudi si privoščijo lahko v Ameriki kot dobro plačani delavci dobro in tečno hrano — te so i potrebni, — katere jim pa ne more nuditi domača gruda. Zato gledajo nanjo mnogi bivših Amerikancev z nekim pomilovanjem. Tuja slava jih mami in le bridke izkušnje v tujini vrnejo nekaj teh izgubljenih sinov domovini.

Toda večina ne pozabi nikdar domačije. V prejšnjih letih, ko še ni bilo pol Bele Krajine v Ameriki, niso bila redka pisma, v katerih so naznanjali, da se jim sicer ne godi slabo, a da nima Amerika tako lepih krajev, kakor so belokranjski. Najhujša pa bi jim bila smrt na tujem, kjer bi ne prelil nihče solze za njimi in bi ne bilo znamenja za njihov grob. Zarili so se živi pod tujo zemljo,

dičili so jo z deli svojih rok, a večno bi ne hoteli počivati v njej. Še v rovih jim je obsevala mračne misli zarja domačih poljan. In če jim je odrekla usoda zadnjo željo in so omahnili v tujini v smrt, so vedno dali zvoniti njihovi ljudje v domači cerkvi.

Zdaj je seveda drugače. Zbog prevelikega izseljevanja so se navadili Belokranjci tako tujine, da jo smatrajo nekateri za domovino, še preden se spravijo dobro na pot. A prirojena ljubezen do rodne zemlje se zreli najlepše v tem, da hvali vsak Belokranjec svojo vas za najlepšo, svoje njive za najboljše, svoje vino za najslajše, če je tudi morda najbolj kislo. Človeka sili včasih smeh, kadar sliši tako-le samohvalo, ki je često v kontradiktornem nasprotju z resnico.

To, da se je navadil Belokranjec tako hitro Amerike, je nekoliko v zvezi z njegovo lahkomiselnostjo, katere mu je podelil Bog precej. Na jesen ti prodaja včasih pridelke brez skrbi, na spomlad pa mora kupovati živež za drag denar. Znani so mi tudi slučajji, da je prodal na sejmu par volov, denar pa zapravil s prijatelji, ali da se je peljal v Karlovec, tam zakvartal voz in konja in prišel peš domov, a ne preveč potrj. Zato in vsled svoje odkritosrčnosti in dobrodušnosti tudi ni za trgovca razen Poljanca, ki je rojen trgovec in pravdar. Če nisi prav zvjit, se ti obnese po navadi kupčija z njim slabo.

Žive se Belokranjci od poljedelstva, živinoreje in vinarstva, ki se pa kljub ugodni legi in zemlji ne more razviti zavoljo slabega izvoza. Dosti ne potrebujejo, ker so skromni. Meso jedo le ob večjih praznikih in kvečemu še ob nedeljah. Začinjujejo si z mastjo in lojem, a tudi brez zabele jedo. Izjemo delajo zopet Poljanci, ki si privoščiijo mesa tudi ob delavnikih. Priča tega je razmeroma veliko število njihovih mesarjev. Razvadila jih je trgovina po Nemškem. Sicer je Belokranjec zadovoljen, če ima polič vina in kos ovsnega kruha. Njegova navadna hrana je krompir, zelje, korenje in debelačni žganci. Neki osebenik v Kotu ob Kolpi je izrekel nekoč zelo značilne besede: „Ko bi bil jaz cesar, bi jedel samo slanino in ajdovo povitico“.

Kakor sem že omenil, si služijo v zadnjem času kruh precej v Ameriki. Nekateri hodijo tudi na Hrvaško, v Bosno in Hercegovino tesat in hiše staviti; drugi so zopet nemškariji, to se pravi: s košem na hrbtu prodajajo po vaseh od hiše do hiše razno drobnarijo, kakor robce, nogavice, nože, vrvice za črevlje, sladkor, vžigalice, niti, šivanke, glavnike, ogledalca, orglice in podobno. Nemškarijo pa po goratih krajih Koroškega (tu so prodajali prej na steklo slikane podobe), Zgor. Štajerskega, Solnograškega, Dolenjega in Gorenjega

Avstrijskega, Češkega . . . , a največ belokranjskih nemškarjev zahaja na Bavarsko in v Švico. Kruh je trd in zaslužek zavisen od tega, kako se preživlja nemškar. Čim več strada in čim bolje si ume poiskati brezplačnih prenočišč pri dobrih ljudeh, tem več denarja prinese domov. Nemškarji odhajajo z doma na jesen, po končanem delu, in se vračajo na pomlad, tesarji so pa pozimi doma. Ker nosijo nemškarji težke koše, dobe vsi neko posebno hojo, po kateri se lahko takoj spoznajo.

Tesarjenje prinaša manj kot nemškarjenje, dasi slove nekatere belokranjske vasi po spretnih tesarjih, tako na primer Grič, Dobljiči, Jerneja vas, Dragovanja vas, zlasti pa Finki in Tanča gora.

Tudi ameriški kruh je trd. Po mojem mnenju Amerika Beli Krajini več škodi kakor koristi, in veseli me, da so istih misli i nekateri preprosti Belokranjci, zlasti bivši Amerikanci. Brez ozira na to, kar sem že povedal, da se namreč belokranjski Amerikanci neradi poprimejo poljskega dela, kadar se vrnejo, — nekateri se ga vsled pohabljenosti sploh ne morejo poprijeti, — jim tudi sicer ne zaleže tuji denar, kar jim ga še ostane, če odštejejo stroške za vožnjo tja in nazaj. Ker odidejo najboljše moči, primanjkuje doma delavcev, ki so zaradi tega zelo poskočili v ceni. Polje se obdeluje slabo in postaja nerodovitno. Nekaterim se ga celo ne ljubi obdelovati. Človeku je kar težko pri sreč, ko vidi tuintam sredi poletja najlepše njive prazne. Še celo toliko se ne potrudijo, da bi pokosili travo, ki je zrasla sama od sebe. Rajši kupujejo živež zase in za živino. Krivo je temu edino to, da se zanašajo preveč na Ameriko. V tej lenobi, bodisi veliki ali majhni, pa trpi нравno življenje, zlasti zakonska sreča. Moški puščajo žene same doma, često že teden po poroki, in živijo tudi sami v daljnem svetu. Otroci nimajo brez očeta pravega nadzorstva, ker se mater ne boje. V mladih letih začno pohajkovati, kaditi in piti. Za delo jim ni, saj je Amerika. Večkrat jim dajejo pri pijači potuho celo matere same, ki se vdajajo v svoji brezskrbnosti alkoholu. Neredko naletiš na 6—10 letne otroke, ki pijo rakijo skoro kakor vodo³. Matere se jim često le smeje, češ to bodo korenjaki, saj daje rakija moč . . . Iste zapravljajo na najlahkomiselnejši način denar, ki jim ga pošilja mož za poplačilo dolgov. Ta pride domov, najde oskrunjeno zakonsko posteljo, denarja nič, dolg pa stari . . . Često se vrne nazaj v Ameriko z namenom, da pozabi domačijo, često se vda sam udobnemu življenju, le malokdaj porabi vso moč za to, da se vzdigne.

³ Neka mati mi je rekla: „Ne znam, kaka je dandanes deca. Zjutraj ne molijo, ampak samo vpijejo: »Rakije! Rakije!«“

V bahavosti, ki si jo prisvoje Belokranjci večjidel v Ameriki, tudi gospodarijo slabo, domov prišedši. Lične lesene hiše podirajo navadno in stavijo namesto njih prostorne zidane, često brez preudarka. Mnogo jih je, ki spravijo komaj golo zidovje pod streho, pa morajo že zopet iti čez morje, ker jim je zidanje izpraznilo žepe. Včasih se kmalu vrnejo in dokončajo pričeto delo, včasih pa puste, da razje neurje zidovje, in potegnejo vso rodbino za seboj, odkoder jih ni nikdar več.

Žalostna je ta slika, pa bi jo lahko še povečal.

Ko bi ne poznali Belokranjci Amerike, bi rekel, da je njihovo nravno življenje vzorno, ker se ne nagibljejo po naravi prehudo k nobeni vrsti strasti. Niso niti spolno razuzdani, niti ne pijančujejo, igrajo itd. Nezakonske matere imajo pri njih precej težko stališče. Uboja, ropa ali velike tatvine ne pozna pravi Belokranjec, izvzeti so Poljanci prejšnjih let. Versko prepričanje je pri njem globoko ukoreninjeno. Za prvega gospoda mu velja duhovnik. Vendar je pri tem toliko razsoden, da ne odreče podpore sinu, ki je dovršil srednje šole in se ni hotel posvetiti duhovskemu stanu, dasi hiša, ki šteje med svoje svečenika, uživa na Belokranjskem spoštovanje. Tudi pozabavlja rad belokranjski seljak nad cerkvenimi razmerami, a njegova kritika se ne nanaša nikdar na vero samo. Najbolj pobožni so Šokci in Poljci, t. j. prebivalci semiške in podzemeljsko-metliške okolice. Sploh prekaša metliški sodni okraj črnomaljskega v pobožnosti. Po navadi Belokranjec ne kolne. Če ga pa prime jeza, ne zaostaja v tem oziru za bratom Hrvatom in ti zarobi take kletvice, da se ti kar tema dela pred očmi. V kletvah so posebno iznajdljivi Poljanci, ki znajo prekleti vsak del telesa na najoriginalnejši način in se ne boje niti carja, niti Boga, kadar kolnejo.

Vraže so razširjene po Beli Krajini še zdaj. Pogostokrat vidijo coprnice, zlasti odkar rodi zopet trta. Zastorjeno je še vedno marsikomu, oziroma njegovim živalim. Videl sem sledeči slučaj: neki prašič se je držal žalostno. Mimo je prišla soseda, šestdesetletna starka, in potolažila gospodinjo: „Ne bojte se! Prašiču ne bo hudega, videle so ga samo zločeste oči“. Nato je potegnila z notranjim delom svojega krila trikrat po prašičevem hrbtu, govoreč nekaj, česar ni bilo mogoče razumeti. Pri vsakem potegljaju je pljunila čez svoje rame.

Nekateri Belokranjci, oziroma nekatere Belokranjice slove med svojimi rojaki kot dobri zagovorniki urokov. Hodijo jih klicat na pomoč celo iz tujih vasi. Pri živalih pomagajo zagovori le, če so nad deset kron vredne. Zagovorov ne zaupajo oni, ki jih vedo, niti najboljšim prijateljem, ker izgube na svoji moči. Če bi jih povedali

petim, bi bili zagovori popolnoma brez moči. V moji domači vasi, v Dobljičih, je bil Čičin Matel, neki kočevski črednik s Tople rebri (Warmberg, Belokranjecem znan kot Bumperk), na glasu kot najboljši zagovornik kačjih pikov. Mož je že mrtev. Njegovo slavo uživa zdaj Hrela iz Jelševnika, ki zagovarja uroke in bolezni, zlasti pri živini.

Tudi otroci imajo svoje vraže. Za ptičja gnezda si ne povedo nikdar pod streho, ker pridejo sicer nad mladiče mravljinci. Kdor pa gre na Gregorjevo pred solnčnim vzhodom nabirat na tnalo tresek, najde vsa gnezda.

Zdravijo se Belokranjci tudi na lastne načine. Če se n. pr. kdo pretegne, mu poveznejo na popek ali v njegovi bližini na trebuh navadno kupico. Da se prime bolje kože, nakapajo nanjo nekoliko goreče svečice, ki jo postavijo pod kozarec. Ker zadnja porabi kisik, je zunanji zračni pritisk tolik, da tlači trebušino v kupico. Te ne odtrgajo, ampak jo puste stati, dokler se ne prevrne sama. Včasih traja to pol dneva.

Za uspešno sredstvo zoper jetiko smatrajo mast zaklanih psov. To si scvro in jo pijo. Kaj radi hodijo k nekaterim babam, ki so na glasu kot zdravnice ali vedežice. Najostudnejša vraža je ta, da je treba odreti žival na živem, ako hočemo dobiti od nje uspešnega leka. Jako dobro pa poznajo zdravilno moč posameznih rastlin.

Izmed belokranjskih praznih ver omenim še sledeče: na badnik ne sme priti prva v tujo hišo ženska, ampak moški, ki dobi rakije. Nekateri hiše naprosijo kakega moškega, naj ne pozabi priti rano k njim. Če bi prestopila ženska prva prag tuje hiše, bi ne nesle kokoši. Na pust je pa narobe. Tu mora priti ženska prva in plesati v hiši. Potem je repa debela. Na badnik se tudi ne sme sedeti na mizi, ker dobiš potem na sedalu preveč tvorov.

Moški so na Belokranjskem žilave, vitke, visoke, redkeje srednjevelike postave. V ravnini (Poljci) so za spoznanje nižji od onih na hribovitem svetu. V obraz niso pravi Belokranjci debeli, ampak imajo izrazito koščeno obličje. Izvečine so zarjavelih, ne rdečih lic. Oči so temnorjavih, prav redko sivih; lasje so jim črne ali kostanjeve barve. Brade ne nosijo kakor sosednji Kočevarji, pač pa brke, katerih si nikdar ne brijejo. I ženske so visoke, zelo krepke rasti, temnorjavih oči in polnih prsi. Lase imajo temno-kostanjeve, pogosto čisto črne. Nekoliko svetlejših las so nekateri otroci, ki pa dobe z leti večinoma temnejšo barvo. Belokranjce imajo kot dekleta še precej okrogla, tudi rdeča, ne samo zarjavela lica, kot žene pa obledijo in ovenejo po navadi naglo. Uničuje jih pač težko delo.

Rod je torej zdrav in postaven. Nekoč mi je rekel neki Tančan: „Slab mož, ki ne more izpiti „ferklja“ (1 1/2 litra) vina, stoječ bos na snegu“. Največji belokranjski korenjak zadnjih let je Zapujec Lovretič (po domače Brele), kovač po poklicu, ki se pusti za polič sladke kapljice suvati z žrdjo v trebuh in skoči za isto ceno črez široke in globoke prepadnice.

Če so Belokranjci v družbi, so radi veseli. Zdravic in drugih pesmi znajo polno. Tudi sami radi pojejo. Poleg mehkih, pogosto sentimentalnih liričnih pesmi imajo tudi junaške o kraljeviču Marku, o carju Lazarju, o hajdukih in drugih osebnostih. Pa te pesmi že izginjajo. Mladi ženski svet, ki bi jih moral peti svojim otrokom, jih ne pozna več in poje namesto njih z navdušenostjo razne cerkvene ali vsaj pobožne.

Narodni ples Belokranjcev je kolo, ki pa tudi izumira. Plesali so ga in ga deloma še plešejo na velike praznike in sicer na prostem sredi vasi. Najčešče ga plešejo v Starem trgu in v Predgradu, in sicer najrajši na Štefanje, na Janževo, na Novega leta dan, na Sv. Tri kralje, na vezamski in binkoštni ponedeljek ter na Petrovo, a nobeno leto več vse te dni. Igrajo ga vedno popoldne po končanem nauku, in sicer izprva le dekliči. Primejo se za roke, prepevajoč pesmi, n. pr. sledeči:

Igraj kolo, igray kolo
na dvadeset i dva!
U tem kolu, u tem kolu
lepa Meta igra.
Lepa Meta, lepā Meta
med'na usta ima.
Da me hoče, da me hoče
poljubiti ž njima!
Ljubi Meta, ljubi Meta,
koga imaš rada!
Nemoj ljubiti, nemoj ljubiti,
koga nemaš rada!⁴

ali

Igraj kolo, igray kolo na dvadeset i dva!
U tem kolu, u tem kolu troje kolo igra.
V prvem kolu, v prvem kolu Damjana junaka,
v drigem kolu, v drigem kolu ljuba Damjanova,
v tretjem kolu, v tretjem kolu neznan Andjelija.
Puška puči, puška puči iz tretjega kola
in udari in udari Damjana junaka.
Pravo mesto, pravo mesto ga je udarila,
pravo mesto, pravo mesto u srce junaško.

⁴ Ime se ravna po plesalkah. Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5187.

Skočila je, skočila je ljuba Damjanova,
rezala je, rezala je vezane rokave
in vezala in vezala njeg've grde rane.

Takih pesmi od kola je polno. Navedel bi jih lahko več, a tu ni prostora zanje, ampak v Štrekljevi zbirki. Ti sem objavil za zgled in zato, ker jih nima Štrekelj, ali vsaj v tej obliki ne.

Poleg pesmi od kola pojejo kolaši tudi take, ki se čisto nič ne tičejo plesa, n. pr.:

Pobelego polje, pobelego polje
z ovčama, z ovčama.
Obsijalo nebo, obsijalo nebo
z zvezdama, z zvezdama.
Ne imele ovce čobana —
več ima eno dite Jakove —,
vile so mu srce zvadile.
„Ali poznaš, sinko, koje so?“
„Ja jih poznam, majko, vse truje:
ta prva si bila majka ti,
ta druga je bila sestrice,
ta tretja je bila ljubica.
Ti si, majko, srce vadila,
oj sestrice tanjar držala,
oj ljubica milo plakala“

ali

Široko je Drinopolje, polje široko.
Po njem pride mlad Elija na konju-vranu.
Spazila ga Drinopoljka, lepa divojka.
„Uzmi mene, mladi momče, da idem s tabo!“
„Široko je Drinopolje, utrušiš se ti.
Duboko je silno morje, utopiš se ti.
Visoka je Šar-planina, umoriš se ti.“
„Ja preidem širo polje, cvetje bereči,
ja preplivam silno morje, vence pleteči,
ja prešechem Šar-planino, Boga moleči.“
„Ajde dakle, Drinopoljka, lepa divojka!“

Te pesmi sem čul v Predgradu.

Kolo plešejo, da se prestopajo najprej počasi, potem pa vedno hitreje. Kadar kolajo prav hitro, to se pravi, kadar skačejo, nehajo prepevati. To naglo stopicanje in udarjanje ob tla imenujejo kolo „za groš“. Če plešejo „za groš“ pozimi, ko so oblečene v zabunce (o teh pozneje), se drže za žepe.

Ob kraju kola imajo mizico in stol z godcem in vedrom vina. Tu stojе fantje, ki si vzemo zdaj in zdaj iz kola kako dekle in plešejo ž njo v krogu kolašev navadne plese, n. pr. polko. Večkrat stopijo fantje posamezni tudi v vrsto deklet in plešejo ž njimi kolo,

o katerem je priobčil Ivan Navratil v Ljubljanskem Zvonu l. 1888. daljši spis.

Na Vrhu plešejo dandanes kolo najrajši pozimi na kakem travniku. Število igrajočih deklet in fantov je enako. Spočetka pleše eno dekle samo na sredi kroga. To si izbere potem fanta in pleše ž njim. Ko odplešeta, ostane fant na sredi in si izbere plesalko, prejšnja pa stopi v krog. Nato ostane to dekle in si izvoli fanta itd.

Jezik Belokranjcev je lep, blagozvočen, bogat in poln poezije. Belokranjec govori posebno rad v pregovorih in podobah, da včasih kar strmiš nad načinom njegovega izražanja. Iz pisem najpreprostejših kmetov veje poezija in pismo marsikatero matere svojemu otroku čitaš kot pesem, polno ljubezni in lepote. V svoje pisanje vpletajo radi stihe. Ko sem se obrnil zaradi nekaterih podatkov na svojo sorodnico Marijo Bižal v Predgradu, je napisala na zadnjo stran kuverta:

Rajžaj, rajžaj, pismo moje,
dokler najdeš ljube svoje!

Govore pa Belokranjci različno, nekateri bolj hitro, drugi bolj počasi, celo prav počasi. Prvi v tem oziru so Tančani, ki pa tudi pri delu niso posebno urni. Belokranjščina ne pozna enotnosti, zlasti naglas se menja, in je drugačen celo v vaseh, ki so oddaljene samo po pol ure hoda. Pa tudi besedni zaklad kaže raznoličnost. Brezdvomno izvira to od tega, odkod so se naselili Belokranjci na sedanjih tleh in kako so se potem mešali. Tu imata jezikoslovec in zgodovinar še mnogo jako zanimivega, a ne lahkega dela.

Belokranjci so dandanes kajkavci. Oni ob Kolpi pa zahajajo še vedno v što-narečje, zlasti če govore ob slovesnih prilikah. Na svoj jezik so ponosni in gledajo z nekim preziranjem na „črne“ Kranjce, češ: „Kaj hočete vi!? Mi govorimo, kakor pišejo v bukvah“.

V tem poglavju sem govoril in govorim v naslednjih skoro le o rimsko-katoliških Belokranjcih. Ti so se že veliko bolj odtujili srbohrvaškim rojakom, kakor na pr. Bojančani ali Vlahi. Šola in cerkev vplivata na njihov jezik in ga izenačujeta slovenskemu književnemu, prosveta pa zatira njihove narodne zanimivosti.

II.

Narodna noša.

Kakor jezik, tako različna je tudi narodna noša v Beli Krajini. Posebno ženska pozna toliko drugače, da spozna domačin navadno že po noši, iz katere župnije je kdo. Razlike se nanašajo na kroj.

Zato opišem tu belokranjsko narodno nošo le splošno. Vse malenkostne razlike bi pa itak težko predočil z besedo, zato bi treba slik, katerih pa ne more dati Muzejsko društvo svojemu izvestju iz gmotnih ozirov.

Belokranjice oblačijo na svoj život namesto srajce „rokave“, to je kratko, platneno srajčico z rokavi. Pokriva jim rame, pleča, prsi in hrbet do pasa. Poljanke nosijo te „rokave“ spredaj na prsih precej globoko odprte ter si jih zapenjajo na prsih z raznovrstnimi „kljufami“ (brošami). Te so izdelovali v Predgradu iz rumene žice in iz koraldnih zrn. Koralde si obešajo Poljanke in nekatere druge Belokranjice iz krajev bliže Kolpe tudi okoli vratu, in sicer navadno po tri vrste, izmed katerih je vsaka druge barve, vse so pa debeložrnate. Kupujejo jih na Hrvaškem, v prvi vrsti v Karlovcu. Poljanski „rokavi“ imajo kratke, le do laktov segajoče, široke rokave, pri drugih Belokranjicah pa segajo do zapestja in so navadno ozki, okoli Vinice in Adlešičev pa zopet široki. Rokavi Poljank imajo zadaj nekako dva decimetra širok „kolar“, ki pada po plečih, oni drugih Belokranjic ga pa nimajo, ampak so brez ovratnika ter nabrani spredaj na prsih v mnoge, ozke, na hrbtu pa v široke gube in okrašeni z raznimi vezeninami po ramah, na prsih in na zapestju. Radi kratkih rokavov si natika Poljanka po zimi na podlaktnico volnene naroke, ki si jih spleta sama iz bele volne, med katero vpleta za okras drugobarvno volno, poleti pa nosi roke do laktov gole.

Od pasu doli nosi Belokranjica belo platneno „robačo“, pozimi dve: dolenjko in gorenjko. Vise ji na ramenkah doli od ram in segajo do nožnih členkov. Gorenja robača je pri Poljankah „krišpana“, to se pravi na nečki nabrana v vodoravne gube. Pri vsakem pranju jo morajo iznova „krišpati“. Ostale Belokranjice nosijo gladke robače, le tuintam jih naberejo v pokončne gube. Pri Poljankah so „nakrišpani“ tudi rokavi „rokavov“, stan pa ne. Poljanke si prepasujejo robačo z rdečim pasom, ki je približno 10 cm širok in tako dolg, da si ga ovijejo dvakrat okoli života in zadaj zavežejo. Tkejo jih same iz rdeče barvane preje, med katero vtikajo modre in zelene niti. Na koncu pasa so sesukane niti v več vrvic, katere visijo prepasani Poljanki kot rep po robači in segajo do členkov. Na koncu repa so privezani „bombaki“, t. j. volnene kroglice. Ostale Belokranjice se prepasujejo s kupljenimi pasi raznih barv, ki se spredaj z železno sponko zasponjajo. Viničanke nosijo poljanskim enake, le nekoliko ožje pase, a brez repa. Vse Belokranjice imajo platnene, raznobarvne, ozke, od pasa malo pod kolena segajoče predpasnike.

Pozimi in tudi ob slabem vremenu oblečejo vrhu teh oblačil še belo, sukneno, do kolen segajočo suknjo, takozvani zabunec, ki ima dolge, bolj ozke rokave ali je pa tudi brez njih ter se zapenja spredaj na prsih in na trebuhu s škabicami ali s sponicami. Ta zabunec je po vsej Belokrajini po kroju zelo enak, le obšivi na robih so po raznih krajih različni. Poljanke nosijo zeleno, Vrhovke modro, Poljčice rdeče obšite zabunce. Žene nosijo tudi kožuhe z lepimi vezeninami na prsih. Pod zabunce si oblačijo kaj rade „rekeljce“, t. j. bele volnene jopice z rokavi. Glavo pokrivajo Belokranjice ali z belimi platnenimi pečami, ali pa z robci. Najbolj priljubljeni, zlasti pri dekličih, so robci rdečih barv s franžami, imenovani suknenci (mali in veliki). Peče krase z vezeninami. Omožene ženske nosijo v Poljanah na kitah pod pečo še bel platnen „pocélj“, neke vrste čepico iz belega platna. Nosijo ga tudi brez peče.

Poleti hodi Belokranjica navadno bosa; pozimi si obuva na noge volnene nogavice: po nekaterih krajih rdeče, v Poljanah bele, vrhu teh pa črne čizme-zapletače, katere zovejo Poljanci postole. Nogavicam pravijo, če so iz finejše volne (nosijo jih samo ob nedeljah in praznikih), hábene hlače, ako so iz domače volne, stopane (napravljene v stopah od Stoparjev, prebivalcev enakoimenovane vasi dolske občine), a barvastim suknene hlače. Hábene hlače dobivajo iz Ljubljane in Kočevja. Če gredo v mesto ali kam med tuje ljudi, nesejo čizme v rokah in jih obujujejo šele malo pred ciljem. Ob suhem vremenu nosijo namesto usnjenih čizem tudi čarape, ki jih pletejo iz bele volnene preje in jih podšivajo na podplatih z debelim belim domačim suknom. Bojančanke pletejo in nosijo čarape tudi iz rdeče pobarvane volne, ki si jih lepo okrase s srebrno in z zlato, med volno vpleteno srmo.

Moški nosijo dolge, skoro do kolen segajoče srajce, robače, in široke bregeše iz debelega domačega platna, in sicer tako, da oblečejo robačo vrhu bregeš ter je ne zatikajo zanje. Črez pas se prepasujejo z bolj ali manj širokim usnjenim pasom z železno zaponko ali pa nosijo okoli pasu pedenj širok „čemer“ iz rdečega usnja, ki se zapenja s sponkami na jermencih in jim služi obenem za žep, ker spravljajo vanj ali zanj denar, uro, žepni robec, pipo, nož . . . Bregeše nimajo namreč žepa. Kdor se prepasuje z navadnim pasom, si devlje imenovane reči v nedrije. Na nogah nosijo navadno čizme ali škornje, redko opanke, na glavi pa črn klóbuk-zajčak (kriljak ali škrlak); le Poljanci se pokrivajo z rdečo kapico, enako oni Ličanov. Za poletje jim zadostuje ta obleka. Pozimi oblečejo nad bregeše bele, ozke suknene hlače iz domačega sukna. Žepi so spredaj. Hlače

se oprijemajo nog tesno in se oblačijo pod čišme ali škornje. Ob straneh in pri žepih so okrašene s plavimi trakovi (obšivi). Nad robačo nosijo „lajbec“ in suknjo, oboje iz belega domačega sukna, le „lajbec“ (brez rokavov) je včasih plav. Suknja se zapenja z medenimi gumbi in ima pokonci stoječ ovratnik. Mnogi si oblečejo tudi v najhujšem mrazu poleg „lajbeca“ namesto suknje že pri ženskah omenjeni „rekelje“. Poljanci se nosili vrhu vse te obleke pozimi in ob slabem vremenu nekaj dolg plašč s pelerino iz črno-modrega sukna, takoimenovano „kabanico“ (podobno haveloku). Povsod pa si videl Belokranjca in ga izvečine še srečavaš s črez ramo obešenim torbačkom ali veliko torbo, katere pokrovec dičijo dolge, rdeče ali plave volnene franže.

Vso omenjeno obleko izdelujejo Belokranjci sami. Ženske si kupujejo le robce za glavo, predpasnike in deloma nogavice, moški pa čemere in torbačke, in sicer od karlovških jermenarjev, pohajajočih belokranjske sejme.

Platno delajo iz preje od lanu ali konopelj. Iz lanene preje je tanje kot ono iz konopelj. Zadnji je debelejši in trpežnejši, zato pridobivajo platno večjidel samo iz konopelj.

Ko dozore konoplje ali lan, jih populijo in razgrnejo po travi kake rebri, da se zgodnjajo na rosi. To traja tri do štiri tedne. Potem odpeljejo konoplje (lan) domov ter jih stolčejo na tolkači. Ta sestoji iz dveh močnih, lepo obtesanih panjev. Eden je debelejši (precej) in krajši (ne veliko) kakor drugi. Krajši je na enem koncu čisto izdolben, sicer pa manj, tako da je izdolbina nekoliko strma. Po tej izdolbini je umerjen daljši panj, ki se položi vanjo in na mestu najglobokejše izdolbine s krajšim panjem z močnim, vodoravno ležečim lesenim klinom zveže. Na nasprotnem koncu, kot sta zvezana, ima tudi gorenji panj kratke ravne rise, ki odgovarjajo onim dolenjega. Med tema panjema se stolčejo konoplje ali lan s tem, da udarjajo eden ali dva ali pa tudi več ljudi — preveč jih seveda ne sme biti — z gorenjim panjem, stoječ na njem, ob dolenjega. Da ohranijo ravnovesje, se drže tolkači za kak močen drog, navadno za žrd.

Stolčene konoplje (lan) posuše na pečnici in jih sterejo nato na trlicah, da spravijo iz njih popolnoma pezdije. Trlice so kot vsako belokranjsko orodje kaj enostavne. V zemljo sta zabita kola, na katera sta pritrjeni vzporedno deščici, med katerima se dviga in pada kot rezilo pri nožu tretja daljša deščica. Povesmo (predivo) izsmukajo potem na „ahlah“, t. j. na deski, ki ima na enem koncu zabitih več vrst z ostrino pokoncu stoječih žrebljev, po katerih ga vlečejo. Očiščeno povesmo zvijejo v kodelje, potem ga pa spredejo

predice na kolu. Tako nastane preja, katero zvijejo na motovilu v podolgaste zvitke. Te skuhajo večkrat v kotlih v lugu, jih operejo in stolčejo s pralnicami ali tolkalnicami (podobne so ploščatim polenom). Nato jih zvijejo na motovilu v klopke, katere dobi tkalec, da jih stke v platno. Iz tega si šivajo poleg obleke zlasti plahte, v prejšnjih časih pa tudi robce.

V tkanje so dajali klopke večkrat Kočevarjem, zlasti v Tirošt (Dürrach), prav veliko so pa tudi sami tkali. To delo je šlo počasi od rok. Statve se dobe še sedaj v marsikaki vasi na Belokranjskem, tako na pr. v Starem trgu, v Sodevcih, v Radencih, v Dečini, v Dobljičih, pri Kraljih, razmeroma največ jih je pa v dragatuški, adlešiški in viniški župniji.

Rekel sem ravnokar, da je šlo tkanje počasi od rok in da se dobe statve še zdaj marsikje v Beli Krajini; zdaj namreč ne tko več Belokranjci, oziroma prav malo. Narodna noša gine vidoma. Pri moških je že skoraj izginila, le tuintam, zlasti pozimi, vidiš kakega starca v narodni noši. To je seveda velika škoda v gmotnem in zdravstvenem oziru. Domača obleka velja namreč primeroma prav malo. Zdaj stane meter platna 50—60 vinarjev. Z ozirom na zdravje pa ima bela obleka pred črno to prednost, da je lažja in hladnejša v hudi belokranjski vročini. Vrhutega se hitreje zamaže in jo je treba velikokrat prati in snažiti. A žalibog bo Belokrajina kmalu samo po imenu še bela. Sicer pozivljajo zadnji čas nekateri časopisi (na pr. Slovenski Dom, prej pa Belokranjec) Belokranjce, naj ne opuste svoje slikovite narodne noše, toda ljudje, ki pišejo to, ne poznajo toka časa in njegove moči, sicer bi vedeli, da je njihovo pisarjenje zaman. S kulturo, z napredkom pride v vsako deželo mnogo dobrega in obenem zlega. Pohvalno pa moram omeniti gospodično Bavdekovo, učiteljico na Vinici, ki se trudi, da bi ohranila vsaj lepo domače vezenje, in uči tega po starih vzorcih svoje učenke. To je edina pot, po kateri očuvamo lahko nekaj starin pri noši, pa tudi drugod. Na tem polju ima na pr. ljubljanska obrtna šola hvaležno delo in jaz si le želim, da bi ga ne zanemarjala.

Ker sem govoril spredaj o konopljah, naj omenim še, da delajo Belokranjci iz njih tudi konopce, seveda ne iz enakih kot platno, ampak iz črnih, semenskih. Te konoplje morajo ležati nekaj časa na dežju, da oderejo lahko z njih liče, iz katerega spletajo vrvi na vretenu. V nekaterih vaseh se zberejo možje vsako leto na pepelnico in jih napletejo za vso vas.

Z narodno nošo izgine na Belokranjskem lep del domače obrti. O neki drugi, ki tudi že umira, izpregovorim v naslednjem

odstavku. Prej pa opozarjam še na F. K. v. Goldensteinovo sliko „Ein Brautzug aus der Gegend Pölland in Unterkrain,“ julijsko prilogo „Carniolie“ l. 1844. iz čez osemdeset slik narodne noše obsegajoče Korytkove zbirke, in na slike v Šašljevih „Bisernicah iz belokranjskega narodnega zaklada“ (II. zvezek).

III.

Lončarstvo.

Lonce narejajo sedaj na Belokranjskem samo še v vaseh Grič, Dolenja in Gorenja Podgora. Pred kratkim so jih delali tudi pri Kraljih, pri Vidoših in v Zagozdacu. Izdelujejo jih ženske vsake starosti: žene in deklič, žgo jih pa moški. Delajo jih iz brne (nekaka ilovica) in neke vrste kremenca, ki ga zovejo lončarski kamen.

Brno kopljejo samo v Kanižarici pri Dobljičih. Dobljiško in Jernejsko polje (pašniki, porasli večinoma z brezami in s hrasti, redkeje s smrekami ali z bori) onkraj (računano od Dobljič) ceste Črnomelj-Vinica so kopači brne čisto prerili. Prej so kopali zastonj, ne oziraje se na lastnika zemljišča, zdaj pa zahtevajo posestniki odškodnino, ki je pa majhna. Znaša namreč od konjskega tovara ali voza dvajset vinarjev. Gričani imajo torej brno blizu, a Podgorcem je daleč. Odkar je izdelana cesta iz Črnomlja v Kočevje, jo ti večinoma vozijo, prej so jo pa le tovorili. Vsak konj je nesel dve vreči: na vsaki strani eno, včasih pa se je zavalil nanj še gospodar. Podgorci so imeli v to svrho neke vrste tovarna sedla — delali so jih sami —, na katera so nalagali vreče. Ako je bil konj jak, so mu vrgli med omenjeni vreči čez hrbet še tretjo, ki se je opirala na ostali dve. Po brno so hodili Podgorci navadno v družbi, najmanj po dva, da so si pomagali pri kopanju in nalaganju. Njihove karavane je bilo videti često smešno: suha kljuseta so stopala enakomerno, držeč glavo pokoncu liki vojaški konji, kadar se postavljajo ob zvokih godbe. Toda tem revnim živalim ni igrala godba, temuč jih je silil k označeni hoji težki tovor.

Lončarski kamen se dobi na Belokranjskem redko v bližini omenjenih vasi. Najbolj čislajo onega od Mačkove vasi pri Kočevju, kjer se nahaja v veliki množini. Na Belokranjskem samem ga kopljejo in krčijo, kjer ravno najdejo kako žilo, a ga je jako malo. Kopali so ga na pr. za kočevskimi njivami pri Črnomlju, na Usarju pri Otovcu in v griških košenicah. Najdejo ga pa še vedno med drugim kamenjem, zlasti v prepadnicah.

Voz lončarskega kamena stane dve kroni.

Način izdelovanja je sledeči: Brno zgnetejo in jo zmešajo s kamenom, katerega najprej stolčejo in potem na žrvnih v drobno moko zmeljejo. Brez kamena ne bi držali lonci, ampak bi razpadli. Za izdelovanje uporabljajo lesen kolovrat (tako imenujejo orodje za izdelovanje loncev), ki je čisto enostaven. Na štirinožnem stojalu se vrti v vodoravni ravnini na navpični osi nataktnjena, okroglo izžagana plošča (kolo). Lončarica se usede h kolovratu, vzame kepo zgnetene brne in jo položi na kolo, ki ga zavrti parkrat. Vsled sredobežne sile se razplošči kepa po vrteči se okrogli plošči. To je dno bodočega lonca. Nato jemlje lončarica kepo za kepo, jih gnete v okrogle klobase in pritiska ob rob narejenega dna. Z eno roko vrti kolo, s prsti druge pa gnete neprestano brno in napravlja tako stranico lonca. Če je brna presuha, oziroma pretrda, pomoči kos usnja v vodo in drgne ž njim ob narejeni del lonca. Da se pa začne ta širiti, vrti lončarica hitreje kolovrat in vleče nekoliko tudi sama brno na zunanjo stran. Tako dobi lonec trebuh. Ko je dosti širok, nagiba delavka brno s prsti na notranjo stran: lonec se zožuje. Na vrhu mu naredi rob s tem, da pritiska z lesenim klinčkom (drvcem) na sukajoči se lonec. Kjer se dotika klinček brne, se zoži lonec, nad klinčkom pa leze brna zaradi sredobežnosti na zunanjo stran. Tako nastane rob. Da je lonec gladkejši, pritiska obenj usnjato krpo, medtem ko vrti kolovrat in ž njim lonec, kar sem deloma že omenil.

Lonci, o katerih govorim, nimajo navadno ročev; le manjšim jih narede kar z roko in jih pritisnejo ob lonec.

Ko so lonci gotovi, jih razpostavijo po policah, da se osuše. Črez nekaj dni jih denejo v peč, pripravljeno kot za peko kruha, da se čisto presuše. Potem jih žgejo. Za to imajo nakonec vasi poseben prostor. Na pališču zložijo lonce v kopico; manjše vtaknejo v večje. Nato jih obdajo z dolgimi, suhimi bukovimi poleni, ki jih postavijo v piramido. Njeno sredino tvorijo pokonci stoječe kalanice. Ako imajo dosti loncev, pridejo za poleni zopet lonci, za temi polena itd. Kadar so lonci tako razgreti, da žare kot razbeljeno železo, jih vzamejo s kolci iz ognja in jih potaknejo za trenutek v vodo, ki jo imajo v lesenem koritu zraven kurišča. V vodi so namočene hrastove skorje in korenine od stelje. Od tega dobe lonci lepo črno-svetlo barvo. Če padejo lonci pri dogorevanju kalanic v napačno lego, da bi se ne ožgali povsod dobro, jih obrnejo s kolci.

Na ploščo kolovrata vdolbe vsak lončar svoje znamenje, kakor križ, križ v krogu, navpično črto v krogu ali kaj podobnega.

Ta znamenja se poznajo na dnu lonca. Po njih razločujejo lončarji svoje blago.

Lonce žgo navadno v mraku, po končanem dnevnem delu, in jih nažgo na eni grmadi 30—40 v vrednosti 12—15 K. Noč se ulega na zemljo. Povsod vse tiho, mirno. Le nakonci vasi švigajo iskre kvišku, ogenj se vzpenja v poltemo in nejasno razsvetljuje ob njem se gibajoče postave . . .

Lonce prodajajo po sejmihi ali jih vozijo po vaseh. Podgorci jih radi tovorijo na konjih. Na že omenjeno sedlo privežejo z jermeni in vrvmi lese — na vsako stran dve —, med te pa zložijo lonce. Navadno gredo proti Fari, Kostelu, Banji Loki, Moravicam in v druge kraje ob Kolpi. Gričani jih vozijo na sejme v Črnomelj, na Vinico, v Semič, Metliko in še celo v Novo mesto. Cena loncev se ravna po velikosti: od 6 vinarjev do 1'40 K. Na enem sejmu skupi lončar 25 do 50 K za voz loncev. Ženske imajo te lonce jako rade, ker so trpežni. Posebno griški lonci so na glasu. Baje se skuhajo v njih najboljši žganci. V Novem mestu so se ženske zanje kar jagmle kljub lončarjem okoli Šent Jerneja.

Jeseni gredo belokranjski lončarji „na barat“, t. j. lonce zamenjavajo za zrnje in krompir. Na enem „baratu“ dobi za voz lonec do 10 mernikov zrnja (ajde, debelače, pšenice, rži, zmesi, žita). Krompir dobivajo večidel pri Kočevarjih; k tem pa ne hodijo radi.

Belokranjski lončarji so izdelovali tudi slepice za navadne, preproste hišne peči. Slepice so bile štirivoglate, votle. Taka peč je veljala 8—10 K. Razen slepic so žgali črepinje, latvice in pokrovke za lonce. Črepinja je nekaka glinasta skleda, ki so jo poveznili na ognjišču na prosto (ne ukvašeno) testo in pokrili z živo žerjavico, da se je speklo testo v prosti kruh. Na strani ima črepinja nekaj podolgastih odprtih, podobnih onim pri domačih hranilnikih (prašičkih), in na dnu ročaj, kjer so jo prijeli, ko so jo poveznili. Latvice so neke vrste koze za peko kokoši in klobas ter imajo obliko kokošjega telesa.

Lončarska obrt izgine na Belokranjskem v nekaj letih popolnoma. Na Griču se peča ž njo le še pet rodbin. A tudi na Podgori ponehuje.

Z zidanimi hišami dobivajo Belokranjice štedilnike in železne lonce, hude nasprotnike domače obrti.

O belokranjskih lončarjih je napisal v „Dom in Svetu“ l. 1903. na str. 291. nekaj vrstic Janko Jovan v svojem spisu „Domači obrti na Kranjskem“. Njegove netočnosti sem deloma že popravil z zgornjimi vrstami, deloma jim dodam sledeče pojasnilo: O pečnicah ni

govora pri belokranjskem lončarstvu, ampak le o prostornih pališčih; na njih pali vsak svojo grmado. Pač pa so kurišča skupna: na Griču so tri, dve na Dolenjem, eno na Gorenjem. Ženske ne izdelujejo loncev zato, ker se izseljujejo moški v Ameriko, ampak je razdeljeno delo že od nekdaj tako, da moški samo pripravljajo material in potem žgo. Da ni izseljevanje v Ameriko edini vzrok propadanja belokranjske lončarske obrti, sem že omenil. Novi način stavljenja hiš izpodrine ravnotako lončarstvo, kakor je pregnal petrolej razsvetljavo z leseno lučjo. Belokranjci na pr. so si svetili ž njo še pred tridesetimi leti. Ob zimskih večerih so si jo „naribali“ iz bukovih ali hrastovih bakel in jo postavljali v posebne svečnike, imenovane tudi čelešnike, kjer je gorela. Zdaj jo samo cepajo ali tešejo, da podkurijo gospodinje ž njo ali da si svetijo ž njo, če gredo kam v temnih nočeh.

Ljubljanski muzej hrani tak „ribežen“.

IV.

Ženitovanske navade.

Kakor drugod, se pozna novi čas tudi pri ženitovanjih. Mnoga so že čisto preprosta.

Belokranjec se ženi navadno v predpustu.

Kadar se hoče oženiti, pošlje najprej „polha“, t. j. strica ali kakega drugega sorodnika ali tudi soseda vprašat dekletove starše, ali so mu pripravljeni dati hčerko. Če so zadovoljni, pridejo čez teden dni pravi prosci: oče z ženinom in s kakim drugim moškim sorodnikom (navadno s stricem) ali s kakim ženinovim prijateljem. V hiši, kamor pridejo, jim prineso na mizo jabolk, orehov, lešnikov⁵ — hranijo jih leto dni ali še več samo, da jih imajo, če pridejo snubci — in jih pogoste nato z govedino, s prekajenim svinjskim mesom (gnjat in pleče hranijo vso zimo za prosce), s kokošimi, prostimi (brez kvasa) poviticami (povalnicami), z vinom in z drugim. Pri tej priliki se pogode tudi za doto in se zmenijo, kdaj bo pir. Ženinov oče, oziroma njegov zastopnik ima pri tem glavno besedo. Prosce obdarujejo z novimi rdečimi robci, da nesejo v njih jedil domov, predvsem ženinovi materi. Začetkoma govore prosci le o vsakdanjih rečeh: o blagu, o letini, o kaki nesreči itd., potem pa povedo kar naravnost, da so prosci, ki so prišli prosit hčer.

Čas do poroke — navadno so trije tedni, t. j. čas oklicev — imenujejo zaroke. V teh dneh ne sme iti nevesta v mlin zaradi

⁵ Da se motijo ž njimi, dokler niso gotova druga jedila.

bodočih otrok, tudi ne sme hoditi bosa, da bi ji kdo ne podvrgel česa in bi ne zbolela.

Na pirovanje povabi ženin svoje sorodstvo in prijatelje (sosedo), nevesta pa svoje. Vabit gresta od ženinove strani ženin z očetom, od nevestine oče s kakim sorodnikom, navadno s svojim bratom. Nevesta si izbere „vojačico“ (tovarišico) iz sorodstva (sestro) ali tudi ne. V prejšnjih časih — pred tridesetimi leti — je morala biti vojačica omožena, zdaj si izbere nevesta za družico le kako dekle. Tudi ženin si izbere izmed svojih gostov tovariša.

Dan pred poroko⁶ prideta oče in starejšina z ženinom in z nekaterimi svati na nevestin dom po „skrinjo“, katero nalože na voz in odpeljejo (prim. izraz „skrinjo peljajo“ za „balo ali bališ vozijo“). Poleg skrinje dajo nevestini starši, če le morejo, ženinu tudi jagnje, ozaljšano s trakovi in s cveticami. Razume se samo ob sebi, da pogoste vozce imenitno.

Poroka je navadno v ponedeljek ob desetih z mašo; pirovanje traja večinoma tri dni, t. j. do srede zvečer⁷.

Prvi dan je pir na nevestinem domu. Tu ukazuje ženinov starejšina. Pogosto je na vsem piru samo en starejšina, in sicer od ženinove strani. Drugi dan je ženitovanje v ženinovi hiši, kjer vlada nevestin starejšina. Starejšino določijo nevestini, oziroma ženinovi starši. Žena starejšinova je vedno starejšinka.

Preden odidejo k poroki, jedo (juho, govedino, kruh, zdaj se krepčajo tudi s kavo) in pijo. Kadar pride čas poroke, se razvrste svati v red. Starejšina izvrši hišno poroko: ženin in nevesta skleneta roki kot pri poroki, starejšina ju poškropi z blagoslovljeno vodo ter jima želi srečno zvezo. Sliši se jok. Nevesta se poslavlja od staršev, bratov, sester in drugih dragih. Nato se podajo v cerkev.

V Poljanah je šel poprej splošno spredaj zastavonoša z zastavo⁸: na rdeče, modro, zeleno, oziroma sploh pisano pobarvanem kolcu sta obešena domača pisana otirača in več rdečih robcev s franžami; na s traki okrašenem, debelo-betičastem koncu kolca pa je nataknjeno jabolko ali kupovna roža. Zastavonoša je neprestano vriskal in skakal pred svati, ki so dajali duška svojemu veselju z ukanjem in s prepevanjem. Največ so peli o kraljeviču Marku. Godel jim je kvečemu

⁶ Na ta dan gresta ženin in nevesta skupno k izpovedi in obhajilu. Ž njima vred prejmeta omenjena zakramenta starejšina in vojačica.

⁷ Prej se je vršila poroka ob sredah. Ker so pa jedli še v petek mesne jedi, so jo preložili na ponedeljek.

⁸ Za zastavo so imeli pri župnišču železen obroč, kamor so jo zatikali za čas cerkvenega opravlila. V Trg so prišli pred kakimi petindvajsetimi leti Podgorci zadnji z zastavo k poroki.

kak fant, pa samo na orglice. Zdaj izvečine ne poznajo več zastavonoše⁹. Namesto njega gre prvi godec s harmoniko, za njim kot prvi par tovariš z nevesto, kot drugi ženin s tovarišico, kot tretji starejšina s starejšinko in nato paroma drugi svati. Včasih pa so se razvrstili tako-le: starejšina s svojim drugom (prvi par) in nato vsi drugi moški v parih; za njimi prva nevesta z vojačico, nato ostale ženske in deca. Iz cerkve pa gre že od nekdaj ženin z nevesto, tovariš s tovarišico, sicer se vrši odhod v istem redu kot prihod. Po končanem cerkvenem opravilu se podajo naravnost v gostilno za toliko časa, da je doma vse pripravljeno. Včasih so v gostilni do dveh, treh popoldne.

Med potom v cerkev delita v domači vasi v Poljanah starejšinka in tovarišica, v črnomaljski župniji samo prva na kose narezano pogačo znancem, odnosno gledalcem. Pri bogatejših nevestah dele tudi denar. V nekaterih vaseh jemljejo, v cerkev grede, s seboj pogačo, da ne napravijo toliko v gostilni.

Ko dospejo iz cerkve, oziroma krčme pred domačo hišo, steče nevesta naenkrat pred drugimi svati vanjo. Domači zapro naglo vrata, nevesta si pa privoščiči nekoliko jedi in pijače. Naši ljudje smatrajo namreč za nedostojno, da bi nevesta dosti jedla in pila na ženitovanju. Odtod izhaja izraz „ne drži se kot kmečka nevesta!“, ako hočemo koga do tega pripraviti, da bi bolj jedel in pil. Svati, ki ne morejo za nevesto v hišo, začno razbijati na vrata. Hišni oče stopi vun; v eni roki ima liter vina, v drugi liter vode. Nemirne goste vpraša, česa želijo. Ti mu odgovorijo, da je tu gostilna — že prej zabodejo vejico v streho —, in zahtevajo pijače. Hišni oče jim je da. Ko izpijejo oni liter vina, hočejo še več, toda gospodar jih zavrne, da nima gostilne, in izdere vejico iz strehe. Po dolgem prerekanju priznajo svati, da niso prišli pravzaprav v gostilno, ampak da iščejo nevesto, prikrito v hiši. Oče pravi, da ne ve za nobeno nevesto pod svojo streho, da je šla najbrž dalje ali pa je celo cesto zgrešila. Medtem prineso iz hiše iz slame narejeno nevesto, če morda to iščejo svati. „Ta ni prava; drugo nam dajte!“ se glasi teh odgovor. Slamnato nevesto sučejo semintja in jo raztrgajo med raznimi burkami in šalami. Večkrat — često poleg slamnate neveste — porinejo skozi vrata med svate najprej kako staro ženico, imenovano „špiter“. Ker se ne zadovolje svati ž njo, jim pokažejo nekoliko mlajšo, navadno tovarišico. Pa tudi te ne marajo svati, dasi pričajo njihovi dovtipi, da

⁹ V vrhovski župniji prihajajo še zdaj z zastavo. Zastavonoša je navadno ženinov brat, zastava pa je slovenska trobojnica. Nikdar je ne nesejo skozi vrata v hišo, ampak jo podajo skozi okno.

jim je ljubša od prve. Nato šele se odpro vrata in prava nevesta se prikaže, veselo pozdravljena od svatov.

Ta prizor traja včasih precej časa in je jako šaljiv, zlasti če sta hišni oče in govornik svatov — posebno ta — mojstra besede. Pri-sostvuje mu navadno vsa vas.

Vsi gosti se podajo nato v hišo. Za sredo mize sedeta ženin in nevesta, poleg te vojačica in tovariš. Zraven ženina sede starejšina s starejšinko in potem po vrsti ostali svati, razdeljeni po bližnjem ali daljnem sorodstvu.

Starejšina ima dosti dela, ker je takorekoč hišni oče. Pravi hišni oče skrbi le za to, da je na mizi vedno dosti vina, hišna mati pa se briga le za jedi. Če se hoče kdo odstraniti, mora prositi starejšino za dovoljenje, da zna, kje je. Kogar ni dolgo nazaj, tega gredo iskat. Starejšina sam pa mora imenovati svojega namestnika, če ima izven hiše, n. pr. doma, kak opravek. Svati ne smejo biti namreč nikdar brez poglavarja.

Ko sede nevesta k mizi, vzame na kolena majhnega, okoli pet let starega fantička, kolenčiča. Dolgo ga seveda ne drži, a ga vzame črez nekaj časa zopet k sebi. Nekatera nevesta si izbere dva kolenčiča. Kolenčič dobi v dar kolač. Na tem so upodobljene iz testa podobe raznih domačih živali. Ta kolač visi na steni, navezan na pisanem otiraču. Poleg njega visi velik kolač, ki pripada nevesti — imenujejo ga tudi vrtanj. Če ima nevesta dva kolenčiča, vise na steni vsega skupaj trije kolači.

Vsa hiša je znotraj ozaljšana. Na stropu visijo lepi robci, jabolka, orehi, lešniki itd.

Pred jedjo moli starejšina. Najprej jedo juho, potem govedino s hrenom in kruhom, pečenko (svinjsko ali telečjo) s salato, kuretino, suho svinjsko meso z zeljem, proste povitice in pogačo, t. j. bel ukvašen kruh, ki ga jedo le ob redkih prilikah, n. pr. o godovanju. Po darih pride še pečeno jagnje. Seveda si ne smemo misliti, da bi bile to vse jedi; naštel sem le glavne, privoščijo si pa še marsikaj. Jed zalivajo pridno z vinom. Vmes popevajo domače popevke ter napijajo z zdravicami vsakemu po vrsti. Število zdravic je veliko. Predvsem napije starejšina nevesti in ženinu, pa tudi vsaki imetnejši osebi na piru.

Izmed napitnic navajam za zgled sledeče:

I.

Na sveti nije lepšega,
niti prijetnejšega
nek' s prijateli,
koji so veseli,
skep' živeti.

Primi, ženin (tu se napije osebi), čašico,
 pa nam napij zdravico!
 Bog zna, li k leti
 bomo-li na sveti
 skept' živeli.

II.

Lepo ime Pavel,
 sam Bog te živi!
 Puna čaša vinca
 pred tabo stoji.
 Ako spiješ ovo čašo,
 vreden jesi ljubo našo,
 koja ti dovoli,
 Pavel, rožica ¹⁰.

III.

Oj, Mare, pij, pij!
 Ta glažek izpij!
 Saj angelček varuh
 ti zraven stoji.
 Mare, no, no,
 ne gledaj na to,
 saj Jezus, Marija
 nas vabe v nebo.

IV.

Solnce sije, luč gori,
 pred tabo, Ive, glaš stoji.
 Trinke, trinke, trinke Wein,
 če ga spiješ, pa si fajn.
 [Če malo izpije:]
 Prav malo ga znaš, prav nič ga ne znaš.
 Ta mojster ni nič bil,
 ki tebe pit' učil.
 [Če dosti izpije:]
 Prav dobro ga znaš,
 po moški ga znaš.
 Ta mojster dober bil,
 ki tebe pit' učil ¹¹.

Dari se začno po odredbi starejšine navadno okrog desetih. Nanje čaka dosti tujih darovnikov, prijateljev in znancev, ki čakajo pojoč pri odprtih vratih. Za svatovskimi mizami stoje svati, na sredi ženin in nevesta. Prednje postavi starejšina krožnik, pokrit z belim

¹⁰ Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5671—5682: „Prelepo ime I., sam Bog naj te živi!“

¹¹ Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5711—5719: „Solnce sije, luč gori“.

prtom. Prvi dan obdarujejo nevesto, drugi dan ženina. Svati in drugi darovniki vabijo k darom, prepevajoč na Vrhu sledečo pesem:

Hvaljen Jezus in Marija
bodi naša tovaršija!
Lésem, lésem, ljubi čača,
lésem, lésem pristopljajte,
svojo hčerko darovajte!

V zakonski stan je zdaj stopila,
od Vas bi rada dar dobila.
Če ji Bog da poživeti,
vse Vam želi povrnети.

Lésem, lésem, ljuba mama,
lésem, lésem, pristopljajte,
itd.

Lésem, lésem, ljubi brati,
lésem, lésem pristopljajte,
svojo sestro darovajte!
itd.

Lésem, lésem, ljube sestre,
itd.

Lésem, lésem vsa rodbina,
lésem, lésem pristopljajte,
našo nevesto darovajte!
itd.

[To kitico pojejo, dokler ni darovala vsa rodbina.]

Lésem, lésem, pajdašice,
lésem, lésem pristopljajte,
svojo pajdašico darovajte!
itd.

Lésem, lésem, ljubi fantje,
lésem, lésem pristopljajte,
našo nevesto darovajte!
itd.

Lésem, lésem, vsi sosedi
lésem, lésem pristopljajte,
našo nevesto darovajte!
itd., t. j.

nova imena se vpletajo, drugo ostane. Konec se pa glasi:

Odpirajte stare mošnje,
darovajte nove groše!
Ki kaj misli,
naj brž pritisni,
ker je to ta zadnji čas!

[To kitico ponove dva- ali trikrat.]

V Dobljičih pojejo Vrhovcem podobno:

Hvaljen Jezus in Marija
in vsa sveta kompanija!
Lésem, lésem, hišni oča,
lésem, lésem pristopajte,
svojo hčerko darovajte!

Ona v zakon je stopila,
samski stan je zapustila
in bi rada dar dobila.

Enako kličejo k darom ostale, in sicer v tem-le redu: mater, brate, sestre, strice, tete, druge sorodnike, prijatelje in, kar je še darovnikov. Ko se bližajo dari h koncu, kličejo zamudnike z besedami:

Lésem, lésem pristopajte,
pristopajte, ne štentajte,
nevestico darovajte!

Ona v zakon je stopila,
samski stan je zapustila
in bi rada dar dobila.

Ki kaj misli, brž pritisni!
Če ji Bog da poživeti,
saj vam želi spovrnети.

Kadar pojejo to, vlada največje veselje.
Predgrajci in Tržani zovejo k darom:

Pristopljajte, darovajte
našo mlado nevestico!
Ajd k daro-o-om!

Listjarice, pajdašice,
tovaršice in sestrice,
ajd k daro-o-om!

Zadnji verz ponavljajo in na dolgo vlečejo. To je uvod k darom. Nato pozovejo starejšino, naj jih odredi, češ

Vstan' se gori, starejšina!
Doba ti je.
Ako mi se gor ne vstaneš,
zamer ti je.

Potem vabijo k darom mater in očeta:

Zgrnjaj, majka, bele rube!
Doba ti je.
Daruj, čačka, šare voli!
Doba ti je.

Daruj, majka, bele rube!
 Doba ti je.
 Ako mi jih ne daruješ,
 zamer ti je.

Pesem traja do zvršetka darovanja, samo naslednja imena privdevajo: stara mati, dede, bratec, sestra, stric, ujec, strina, ujna, potem imena drugih sorodnikov, sosedov itd. Kaj naj daruje, ne povedo pri vseh, ampak pojejo n. pr. samo:

Daruj, striče, nevestico!
 Doba ti je.
 Ako mi je ne daruješ,
 zamer ti je.

Tuji darovniki dobe pri darih kruha in vina. V ta namen stoji pri vratih mizica z vinom in narezano pogačo. Deli pa zato določena ženska izmed svatov. Nepovabljeni fanti in dekleta smejo šele po darih plesati. Plešoč, jedoč in pijoč čakajo nato jutra. Navadno dobe vedro vina.

V prejšnjih časih so udarjali v Poljanah moški svati med dari z lesenimi krožniki po mizi, dokler jih niso razbili.

Vsak darovalec poklekne na klop pred mizo, za katero stojita poročenca, vrže dar na krožnik, poda nevesti roko, jo objame in poljubi. Nevesta plaka medtem neprestano. Tudi ženina, starejšino in starejšinko poljublja, včasih pa tudi druge svate. Pri tem se spominjajo svoje ljubezni in kmalu se jokajo vse ženske.

Daruje se zdaj navadno denar. Prej so prinašali tudi druge dare, n. pr. predivo, platno, robce in podobno.

Tovariš in tovarišica se tudi obdarujeta, a že pred poroko. Prvi da drugi lep svilen naglavni robec in nekaj denarja. Ona se pa spomni njega z žepnim robcem. Najbolj čislajo rdeče robce s slikami sv. Jurija ali Radeckega.

V prejšnjih časih so poznali na piru samo lesene krožnike, pili so iz majolik, vrčev in poličev ter jedli skupno iz velikih skled. Kuretino, jagnje itd. so prinesli celo na mizo na velikih lesenih krožnikih in dolžnost starejšine je bila, da je zrezal meso na kose, katere so nabadali z vilicami. Medtem ko je rezal starejšina kokoši, so peli svati:

Čiba, čiba, jarčica,
 nesla drobna jajčica,
 aš, aš, kokodaš¹².

Za drugo perutnino poznajo zopet druge besede.

¹² Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5320.

Zdaj ima vsak svat svoj krožnik, nož, vilice in deloma kozarec, meso pa zrežejo že v kuhinji. Važna dolžnost starejšine je, da nanuja goste z jedjo in vinom po svoji najboljši moči.

Belokranjsko pirovanje je zelo živahno. Svati uganjajo najrazličnejše šale; najznačilnejše so večinoma enake. V črnomaljskem okraju se n. pr. našemi godec, pride s košem na hrbtu v hišo in ponudi starejšini, naj kupi vina od njega, češ: „Veliko svatbo imate danes pri vas. Slišal sem, da vam je že zmanjkalo vina; kupite ga od mene!“ Svati s starejšino pokušajo po vrsti vino, nakar se pogodi starejšina zanj. Kolikor obljudi za liter, toliko mora plačati vsak par godcu za sviranje. — Včasih pa se preobleče godec v mesarja in prižene kravo v sobo. Kravo predstavljata fanta: sklonjena naprej se držita drug drugega. Pregrnejo jih s plahto ali s kakim drugim odevalom. Sprednji fant drži pred svojo glavo na burklah nataknen črn lončen lonec, skozi katerega molita roglja burkel. To je kravja glava. Godec ponudi starejšini kravo naprodaj. Dolgo se pogajajo in preiskujejo kravo. Vse se smeje okoli nje. Ko je pogodba sklenjena, se ponudi godec, da hoče kar on pobiti kravico. Izza pasa vzame sekirico in udari po loncu, ki se razbije, fanta se pa zvrneta po tleh. Nato uideta med splošnim smehom iz hiše. Za kolikor so se pogodili za kravo, toliko morajo plačati svati kuharicam.

Pred kratkim časom so bili še vsi moški in vse ženske na svatbi v nedeljski narodni noši. Nevesta je bila oblečena tako kot druge ženske, a vedno v novo obleko, le na glavi je imela po vsej Belokrajini šapelj in dva venca (venec se imenujejo tudi pisani traki, ki padajo po tilniku). Zlasti Poljanke so imele krasne šaplje, napravljene iz šopkov in trakov. Vrh navadne obleke je imela nevesta vedno, tudi poleti, zabunec. Moški so imeli v gumbnicah šopke in rdeče robce (vsak po enega). Te je morala darovati nevesta svatom. Sedaj se ne vidi več na svatbah tako oblečenih moških ali vsaj samo tuintam. Barvasta (črna) obleka gospoduje na piri pri moških skoro izključno, pri ženskah pa v veliki meri.

Goldensteinova slika ne odgovarja resnici. Ženski sta prej Tančanki (deloma Kočevarici) kakor Poljanki. Pri moškem manjka pri nekoliko previsoki kapici črna roža; tudi se nihče več ne spominja, da bi nosili Poljanci kdaj rdeče kabanice. Poljansko kabanico vidiš na sliki „Landestracht aus der Gegend von Billichgraz“ — rokavov seveda ni imela —, kožuh — manjkajo mu vezanine — istotam, hlače na podobi „Landestracht aus der Gegend von Prem in Innerkrain“, celo moško obleko iz zapujske in tanške okolice

na sliki „Landestracht aus Ofsiunitz, Bezirk Gottschee“. Kako so si zavezavale Poljanke peče, poglej na ženski iz Polhovega Gradca!

Na nevestinem domu ostanejo svati prilično do štirih zjutraj. Predno odpeljejo nevesto na ženinov dom, želi starejšina poročencema še enkrat srečo in se zahvali staršem za gostijo (svati stoje med govorom). Navadno pravi, da so hoteli iti svati naprej, ker jim je rekel hišni oče, da ni gostilne pri hiši, a da so vendar počakali in bili pogoščeni kakor v nobeni gostilni.

Kadar gre nevesta od mize, da jo odpeljejo na ženinov dom, mora vedno malo za seboj potegniti mizni rob (prt). To stori zavoljo drugih deklet, da jih potegne takorekoč za seboj v zakonski stan in jim ni treba vleči vsako pepelnico ploha. Če ne napravi tega, ji deklički zelo zamerijo. Ker sem ravno pri vražah, omenim še to, da pazi nevesta, kadar kleči z ženinom pred oltarjem, da ji ne poklekne ženin na krilo, ker bi imel v tem slučaju vso oblast nad njo. Pač pa skuša ona poklekniti na njegove hlače ali na suknjo, da dobi gospodstvo nad njim. Tudi ima nevesta vedno denar pri poroki, ker ji potem nikdar ne zmanjka.

Na ženinovo domačijo spremijo nevesto samo ženinovi svati. Oni, ki imajo blizu svoje stanje, gredo domov spat; drugi prenoče pri ženinu ali pri sosedih kar na tleh na slami. Enako spe nevestini svati. Nevesta mora, ko vstane, pomesti ženinovo hišo in iti po vodo. Na tem potu deli pogačo.

Popoldne se začne ženitovanje na ženinovem domu. Nevestini svati, imenovani „ruharji“, se zberejo v nevestini hiši in pridejo z nevestinim starejšino na ženinov dom, kamor prinesejo stegno pečenega jagnjeta, svinjskega prekajenega mesa in pogače; ženinovi svati so pa itak že tam¹³. Na tem pirovanju ima nevestin starejšina prvo besedo in sploh njeni svati prednost, ker so gosti, kot so bili na nevestinem domu ženinovi. Natančno toliko časa, kolikor so ostali ti v nevestini hiši, smejo ostati nevestini svati v ženinovi. Prej se ne dajo odpraviti, a dalje se zadržati nimajo pravice. To noč, pravzaprav jutro, spe svati enako kot prvo: eni na ženinovem, drugi na nevestinem domu, oziroma v njega obližju. Ko vstanejo, se zopet goste, vsaka stranka zase. Razidejo se šele proti večeru.

Kadar odhajajo ruharji, dobe s seboj iste jedi, kakor so jih prinesli, in sicer v isti množini.

¹³ Seveda se goste že prej obojestranski svati: eni na nevestinem, drugi na ženinovem domu. — Za to, kdo prevzame od ruharjev prineseno jed, se trgajo. A sprejeti jo mora nevesta.

Ko peljejo svati nevesto na ženinov dom, jim zastavijo pot domači fanti. Črez pot potegnejo vrv ali zvežejo, če se hočejo bolj postaviti, robce črez pot in zahtevajo od svatov odkupnino, da jim vzamejo deklet. Odkupnino pa terjajo le takrat, če gre nevesta v drugo vas. Namesto ženina se pobota s fanti starejšina.

Kadar se vzdignejo svati, da spremijo nevesto na ženinov dom, zapojejo v Predgradu dekleta iz domače vasi, katerih je kar belo na veži:

Oj z Bogom, z Bogom, sada na razstanku!
 Oj ja odhajam, z Bogom, vas ostavljam.
 Oj z Bogom, majka, ker si me rodila,
 oj z Bogom, selo, kjer sem se kojila.
 Oj z Bogom, z Bogom, mili bratci moji,
 oj z Bogom, z Bogom, drage sestre moje,
 oj z Bogom, z Bogom, verne pajdašice!
 Oj ja odhajam, z Bogom, vas ostavljam.

Vrhovke pa pojo pri slovesu in odhodu neveste:

Le jemlji, le jemlji, hčerka slovo
 od svoj'ga čačke lepo!
 Ki so te skojili in lepo zredili,
 zdaj hočeš zapustiti jih.

Le jemlji, le jemlji, hčerka, slovo
 od svoje mame lepo!
 Ki so te skojili in lepo učili,
 zdaj hočeš zapustiti jih.

Le jemlji, le jemlji, sestrice, slovo
 od svojih bratov in sester lepo!
 Se z njimi skojila in lepo zredila,
 zdaj hočeš zapustiti jih.

Z Bogom, z Bogom, mili oče,
 z vami ostat' mi ni mogoče.
 Dajte vi mi žegen svoj,
 da od hiše gre z menoj.

Z Bogom, z Bogom, ljuba mati,
 z vami ni mi prebivati.
 Dajte vi mi žegen svoj,
 da od hiše gre z menoj.

Z Bogom, z Bogom, sestre, brati,
 z vami ni mi prebivati.
 Odpustite meni zdaj,
 če sem se zamer'la kaj.

Enako se poslovi nevesta še od tovarišic, fantov in od vseh znancev v vasi.

Te pesmi so znamenje za splošen jok.

Prepevajoč spremijo dekleta nevesto do mesta, kjer ji pridejo nasproti dekleta iz ženinove vasi. Če pa ni teh iz jeze, da se je oženil njihov fant v drugi vasi, jo spremijo celo v vas samo. Zadnje velja seveda samo za slučaj, da nista preveč oddaljena ženinov in nevestin dom. Sicer gredo ž njo samo do konca vasi. Pa ta lepi običaj že gine. Pri že omenjenem pojemanju veselja do narodnih pesmi se tudi ne moremo čuditi, ako čujemo včasih le jok in vzdih, kadar se poslavlja mlada od rojstne hiše.

Prvo nedeljo po poroki se snidejo zopet bližnji (po sorodu in kraju) svati na nevestinem domu, kjer jih še enkrat dobro pogoste. Isti dan razdeli nevesta svoj vrtanj med prijateljice, kadar gre k maši. Enaka gostija je prihodnjo nedeljo v ženinovi hiši.

H koncu omenjam, da imajo Vrhovci neko posebno ženitovanjsko navado: Tisti dan, ko je poroka, pride ženin s svojimi svati na vse zgodaj na nevestin dom. Veliko jim je na tem, da dobe vse ljudi na nevestinem domu še speče. Pred poroko jedo in pijo. Cerkevno opravilo se vrši tudi navadno ob desetih v ponedeljek. Ko je to končano, se podajo vsi v gostilno. Potem pa gre ženin s svojimi svati na svoj dom, nevesta s svojimi pa na svojega. Proti večeru šele pride ženin s svojimi svati v nevestino hišo, v katero jih pa ne spuste takoj, ampak po dolgem pričkanju. Došleci pravijo, da so ostavili nekaj v hiši itd. Končno jih sprejmejo pod streho, a pod pogojem, da bodo pili samo vodo in jedli le kruh, vse to pa naprej plačali. To tudi store ženinovi svati. Denar se jim povrne potem v hiši.

V.

Krst.

Otroka nese botra, ki jo spremlja boter, takoj drugi ali še tisti dan po porodu v pisani, lepo izrezljani zibki ali kar v nečki na glavi h krstu. Otrok je pokrit po životu z rdečim robcem, na glavi pa z belo pečo, okrašeno z raznobarvnimi, ozkimi traki. Črez sredo je prevezana zibka s širokim, rdečim trakom, zavezanim vrhu zibelj v pentljo. Če pelje pot črez most, mora nesti boter zibko z otrokom na drugo stran vode, da bi se dete ne počivalo.

Po krstu kreneta boter in botra v gostilno in povabita s seboj cerkovnika. Denar za pijačo da otrokov oče. Boljši botri ga sicer vzamejo, a ga po krstu vrnejo otrokovemu očetu, ker plačajo vse iz svojega. V krčmi kupita botra za 20 vinarjev belega kruha in ga

polijeta vsega z vinom. Mlada mati ga mora doma pojesti. Kadar prideta botra domov, se prične pojedina. K tej sta povabljeni botrova žena in botrin mož, tuintam kaka teta, vedno pa ženska, ki pomaga pri porodu. A izučene babice niso te pomagalice, temveč je navadno v vsaki vasi kaka ženska, ki se razume na porodniški posel. Ako ne utegneta priti botrova žena in botrin mož, neseta po pojedini boter in botra vsak poln robec jedi domov. Jed in pijača sta tudi edino plačilo belokranjskih babic. Le, če so revne, dobe povrhu zrnja ali moke.

Čez teden dni prinese botra detetovi materi „pogačo“ in zopet čez teden dni botrova žena. Sicer se ne drže strogo tega, da bi morala prinesiti botra prva pogačo, včasih jo prinese prej tudi botrova žena, kakor se ravno dogovorita botra in botrova žena. Babica in vsak član družine, tudi dekla in hlapec, dobe svoj hlebček, otrokova mati pa velik hleb belega kruha (pogače). Ta je tako velik, da je vreden 3—5 kron. Poleg tega prinese botra (botrova žena) tudi masla, jajec in vina, sama pa dobi nazaj velik kos materine pogače. Vrhutega jo dobro pogoste detetovi starši. Pogačo prinese navadno tudi bližnje sorodnice, tako da jih dobi nekatera mati kar po 6—8. Če živi še mati otročnice, se spomni ta najprej hčere s pogačo.

Svojemu „piljenku“ dasta boter in botra čez tri mesece ali pol leta, najmanj pa v teku enega leta „krizelnik“, t. j. srajčico ali obleko kot krstno darilce. Če pa umre otrok, preden dobi krizelnik, mu dasta botra v grob venček ali robec. Včasih mu tudi hitro kupita srajčico ali obleko, da ga pokopljejo v njej. Ako bi mu ne dala „krizelnika“, bi ju terjal še na onem svetu.

Peti teden gre otročnica v upeljevke, t. j. k maši-upeljevki. Otroka nese babica. Pred upeljevkami ne sme iti mlada mati pod tujo streho, ker pridejo za njo miši in podgane. Če pride kljub temu, so sosede nanjo zelo hude in vržejo po navadi za njo vse smeti, kar jih imajo pri rokah, da ne ostanejo omenjene živali pri hiši, ampak odidejo z otročnico. Omenjenega roka se pa ne drže več natančno. Vsled raznih poslov so primorane iti nekatere v upeljevké že po treh tednih ali celo štirinajstih dneh.

Otročnica čaka v zakristiji duhovnika, ki jo popelje v cerkev. V začetku in na koncu maše ter pri povzdigovanju prižge svečo, ki si jo prinese z doma. Sveča je blagoslovljena in iste vrste (v klopčič spletena in barvasta), kakor jih hranijo pri hiši za slučaj smrti. Večkrat prinesejo tudi samo kos omenjene sveče, zdaj pa opuščajo celo to in jim da svečo cerkovnik, ki jim jo tudi ob imenovanem času prižge. Zato dobi petico, desetico ali pa celo več. Od

doma prinesena sveča je bila, oziroma je vedno v košček novega platna zavita.

Dokler ni otrok dva, tri mesece star, ne sme stopiti noben moški v mraku s klobukom na glavi v hišo, ker prinese sicer s seboj mrak in zboli otrok. Klobuk mora pustiti na veži. To je torej čas, ko stopajo vsi Belokranjci v hiše gologlavi.

Po preteku enega meseca ali tudi pozneje narede botrinje, h kateremu povabijo botre in sorodnike. To je malo ženitovanje, vsaj jedo in pijo ravnotako kot tam. Brez petja tudi ni botrinja. Vsaka povabljenka ženska prinese s seboj jajec, oskubljenih (ali vsaj zaklanih) kokoši, svinjskega mesa, pogače itd. Pred odhodom položita na zibko, ki je napravljena, kakor bi šli na krst, boter in botra vsak po dve kroni, včasih pa tudi več. V Poljanah pravijo botrinju „kihljanje“.

Mladi materi se godi v postelji izborni. Zanje kuhajo, pozneje tudi pečejo samo najboljše stvari, zlasti kokoši. Prvi teden je trikrat na dan na maslu z enim ali dvema jajcema pečeno in s čistim kropom prevreto mačkino zelje. V juho si pa narezuje pogače. To jedo tudi kaj rade z jajci ocvrto. Vino, vedno le staro, išče mož čisto po celi gori, preden dobi pravega. Ob takih prilikah se ne smili denar Belokranjcu.

V postelji leže Belokranjice različno: dva do tri tedne. Nekatere pa vstanejo že po prvem tednu. Skrb za gospodinjstvo jih pripravi do tega, večkrat pa tudi revščina. Šokice leže po pet, iz hiše pa ne gredo po sedem tednov. Pod zglavjem imajo vedno barilček vina, iz katerega prav pridno vlečejo.

Novorojenčke kopljejo Belokranjice samo v vodi, segreti v novih loncih. Če dobi otrok prišče, ga posipljejo z žitom, ki ga smejo porabiti le za kokošjo hrano.

Kužno znamenje ob „Zeleni jami“.

Poroča Fran Podkrajšek.

Star, častitljiv spomenik iz onih dni, ko je naše prednike strašila „črna smrt“, — ta izraz rabi domačemu kronistu Valvazorju za človeško kugo, — takozvano „kužno znamenje“, se je predlanskim umaknil z Ljubljanskega polja. Po obliki sodeč je bil ta v sedemdesetih letih prošlega veka prenovljeni pomnik ostalina iz druge polovice 16. stoletja. Stal je ob vhodu v „Zeleno jamo“, v bližini

opuščenega železniškega prelaza, preko katerega se je prišlo na Tomačevsko cesto, vodečo mimo Sv. Križa, ob njivah ljubljanskega meščanskega trgovca in posestnika Frana Schantlna, blizu torišča, kjer stoji sedaj „Kolinska tovarna za kavino primes“. To približno 2,5 m visoko štirioglato gotiško znamenje je bilo narejeno iz masivnih kvadrov in imelo širok kamenit podstavek. Nad piramidasto strešico, — ki je značilen znak „kužnih znamenj“ po Slo-

venskem, je stal „patrijarhovski“ križ = iz kovanega železa. V dolbinah pod strešico so bile nepo-

z oljnatimi barvami naslikane štiri podobe: Razpeti Kristus z M. B. in sv. Ivanom Blagovestnikom pod križem, sv. Jožef, žalostna M. B. in Šmarna gora s cerkvijo, nad katero se je vzpenjala Bogorodica. Vsled vremenskih vplivov popolnoma izprane slike je dal g. Schantl v sedemdesetih letih minulega stoletja prenoviti; istočasno je ob znamenju posadil dvoje mladih lip in eno jagnjed. Ko je predlanskim ondodnji svet prodal „Kolinski družbi“, je odstranil znamenje ter ga prepustil svojemu zetu, pečarju in tovarnarju Avgustu Drelsetu, ki ga misli renovirati in postaviti ob svojem posestvu v Črni vasi na Ljubljanskem barju. Na mojo prošnjo bo prvotni lastnik izkušal izposlovati, da se ta častiti spomenik Ljubljanske davnine odstopi Rudolfišču, kjer mu je edini najprimernejši prostor, da se tam kot zgodovinska znamenitost ohrani zanamcem. Pripomniti mi je tu, da je med tem g. Schantl umrl dne 30. vel. srpana 1910.

*

Kako je prišlo to znamenje k „Zeleni jami“, kdo ga je postavil, kdaj in zakaj, o tem se do danes še ni našlo pisanih virov in poročil, niti se nam ni ohranilo kakih tradicij. Domačemu zgodovinarju Petru pl. Radicsu se domneva, da „utegne biti mejnik nekdanje gosposčine na Fužinah, ker so se svoje dni, ko še niso bile odpravljene dedne gosposčine, davki imenovanega polja plačevati graščini na Fužinah“¹. Toda ta hipoteza je brez vsake podlage. Karakteristična oblika pomnikova, piramidasta strešica, slike v kapelicah pod njo, nam jasno pričajo, da je ta spomenik takozvano „kužno znamenje“². Taka znamenja so postavljali naši predniki na krajih, kjer so zagrebali svoje za kugo umrle soobčane, ker jim je javna oblast zaradi velike nevarnosti okuženja zabranjevala, pokopavati jih v te-

¹ Grefe-Radics, Stara Kranjska, zv. II., list 5., kjer je znamenje tudi upodobljeno.

² Primeri: A. Koblar, O človeški kugi na Kranjskem v Izv. M. dr. I., pag. 41.

danjih običajnih grobnicah in na pokopališčih okoli cerkva. Ob večji, nenavadni umrljivosti tedanja pokopališča sploh niso zadoščala potrebi.

Znano je, da se je ljubljansko pokopališče pri Sv. Krištofu ustanovilo šele l. 1779.³ in povečalo že l. 1797.⁴; potem l. 1855. in zadnjič l. 1875., ko so mu pritegnili „Lovševo jamo“. Do prvo imenovanega leta je imela Ljubljana svoje edino največje grobje okoli cerkve Sv. Petra. Sicer so umrle znamenitnike tedanje dobe pokopavali tudi po raznih ljubljanskih cerkvah, v „mrtvaški kapeli“ pri sv. Jožefu na „Ajdoščini“⁵, v križišču in po hodnikih frančiškanskega samostana, ki ga je l. 1784. zatrl cesar Josip II. in določil za licej⁶, itd. Toda pretežna večina tedanjih Ljubljanecv je našla pri Sv. Petru svojo zadnjo posteljo. Zanimivo je dejstvo, da ondi spi smrtno spanje mnogo odličnih kranjskih protestantov, med njimi škocijanski župnik in prelagatelj slovenske biblije, Juri Dalmatin, predikantje: Juri Jurišič, nazvan Juri Kobila, Krištof Fašang, ki so ga le-sem mrtvega prepeljali iz Nadliška, Gregor Vlahovič, Marko Sladič, Ivan Schweiger in Matej Svetič, ki je končal zemski tek v Ravnah⁷, rektor Adam Bohorič in drugi.

Tudi roditelja kranjskega protireformatorja, škofa Tomaža Hrena, čakata vstajenja na imenovanem pokopališču⁸. Imenovani vladika je imel šentpetersko cerkev sploh zelo v čislih.

Ko je leta 1586. strašna morilka rojila po Ljubljani s podvojeno silo, so sklenili mestni očetje, da za okužence zgrade poseben lazaret pri Sv. Petru⁹. Lazaret je mejil neposrednje na šentpetersko pokopa-

³ Vrhovec, . . . o ljublj. pokopališčih; Zborn. M. Sl. III., p. 188. sq.

⁴ Archiv f. d. Landesgeschichte d. Herz. Krain I. H., pag. 77.

⁵ Nekdanji diskalceatski samostan na Dunajski cesti, po zatrtju do l. 1895. deželna bolnica.

⁶ Poslopje je stalo na sedanjem Vodnikovem trgu; po potresni katastrofi l. 1895. so ga podrl.

⁷ Iv. Vrhovec, l. c., pag. 183. sq.

⁸ Iz gorenjih lin šentpeterskega desnega zvonika še danes naznanja smrt župljanov zvon „navček“, ki ga je dal vlti obenem z bratom-dvojčkom mu vred vladika Tomaž Hren. V polpreteklem času sta še oba visela pri Sv. Krištofu, dokler ju tam nekako v 60. letih niso zamenili sedanji trije zvonovi. Eden njiju je romal k zvonarju Samassi, kjer je končal svoj zemski tek, drugi pa se naselil pri matericerkvi, kjer odslej vrši žalostni posel sla boginje Morane. — Cerkev pri Sv. Krištofu se je zidala l. 1497. (Archiv f. d. Landesgesch. . . . I., pag. 31.) — V njej so imeli ljublj. protestantje svoje prve shode, na katerih je propovedoval Primož Trubar. (Iv. Vrhovec, l. c., pag. 187).

⁹ Valvasor XV., pag. 506 in Vrhovec, Die Hauptstadt Laibach, pag. 180.

lišče; samo zid z vrati ju je ločil¹⁰. Mrtvih okužencev torej ni bilo daleč odnašati.

Izvestno pa je izredno obilna košnja „božje dekle“ v letu 1586. in kasneje preskoraj „božji vrt“ pri Sv. Petru prenapolnila s svojim plenom. Kam zdaj z mrliči?

Strogi predpisi so velevali: Vun iz bližine mesta, vun na polje; zdrava pamet pa: s premim potem od šentpetskega lazareta, kjer ne biva živa duša!

Oddaljeno dovolj, menim, in pripravno v tak namen se je vrstnikom videlo obližje, kjer je kesneje mnogo let zijala „Zelena jama“, blizu tam, kjer se danes razprostira razsežna „Kolinska tovarna“.

Tja gori so iz šentpetske bolnice prisiljeni grobokopi vlačili žrtve grozodejke kuge in tam zagrebali te nesrečne naše prednamce.

A ko se je strašna morilka poslovila, vsaj začasno, od bele Ljubljane, ko so se pradedje naši pomalem oddahnili in se počasi otresli groznega strahu, so se spomnili rajnih svojcev, ki počivajo na neposvečenem kraju gori na Ljubljanskem polju. In postavili so jim na grobišču ob „Zeleni jami“ običajni spomenik, „Kužno znamenje“, ki naj opozarja mimoidoče, da se z molitvijo spominjajo nesrečnežev, poznemu vnuku pa pripoveduje, da mu na tem kraju spe predniki, ki jih je vzela „črna smrt“.

Tako si jaz razlagam postanek „Kužnega znamenja“ ob Zeleni jami in mislim, da se nisem motil.

*

Ta-le članek sem imel že končan, ko sem dobil še nekaj opore v podkrepilo svoje gorenje trditve.

Staro znamenje sem pogrešil vprvo gredoč predlanskega dne 20. kimavca k Sv. Križu. Ob njivah, kjer je stalo, so že vzraščala iz tal tovarniška poslopja. Posrečilo se mi je pač, da sem skoraj dognal usodo pomnikovo, ki je domala neznana vsej njegovi nekdanji najbližnji okolici, toda dolgo sem se pehal zaman, da bi zvedel, so li pri kopanju temelja novim zgradbam morda naleteli na človeške kosti. Nade nisem imel velike, vsaj so od dobe, v kateri so — po mojem prepričanju — pokopavali na onem svetu, pretekla že dobra tri stoletja. Naplavljeni grušč je moral že davno razkrojiti vsa okostja. — Na lansko Vidovo sem v Kolinski tovarni slučajno iztaknil delavca Alojzija Käferja, ki mi je v navzočnosti zidarskega polirja

¹⁰ To bolnico za kužne so l. 1749. adaptirali za vojarno in istodobno ji prizidali severni trakt. L. 1779. so ji stavili drugo nadstropje. Zgradba, ki stoji še danes, je sedanja šentpetska vojarna. (Vrhovec l. c., pag. 186.)

Ivana Rožmana priobčil tele podrobnosti, ki jih treba gledé moje gorenje apodiktíčne trditve upeštevati kot resne in važne.

Käfer je pripovedoval: „Jaz sem edini še preostali delavec, ki je zaposljen pri zidanju tovarne nepretrgoma od prvega početka do danes. Sprva sem s tovariši, ki so se razkropili na vse štiri vetrove, kopal jarke za bodoči temelj. Pri pretežnem številu poslopij in pri obzidju je temelj jedva **po en meter globok**. Samo za dvoje objektov, namreč za hišo pri vhodu in za tovarniško skladišče, smo kopali globlje, ker so se tam delale podzemske kleti. Na teh dveh krajih smo pri kopanju v večji globini naleteli na človeške kosti; po največ so bile „tiste dolge od rok in nog.“ Nekoč sem izkopal „zadnji del človeške čepinje“ in „pokrov“ lobanje, ki je bil precej razklan. Kostí smo puščali med izmetanim gruščem, ki smo ga deloma zvozili v „Zeleno jamo,“ deloma pa porabili pri nasipanju in planiranju torišča.“

Izpoved Käferjeva dokazuje, da so nekđaj ob Zeleni jami pokopavali mrličé. Ti mrličí so morali biti edino le okuženci, ker le take nesrečneže so zagrebali na ravnem polju, oddaljenem od človeških bivališč in ne na običajnih pokopališčih. Ti okuženci so najbrže izdihnili v bližnjem šentpeterskem lazaretu. Če bodo še kdaj kopali okoli „Kolinske tovarne“, bodo, po mojem mnenju, gotovo našli še obilico preperelih človeških kostí.

Pobožni naši pradedje so ob Zeleni jami postavili opisano „Kužno znamenje“ tam počivajočim v spomin!

Kapitulacija ljubljanske trdnjave pred Francozi l. 1809. (Moitelle in La Marque).

Objavil A. Aškerc.

Meseca maja l. 1809. so se bili Francozi polastili Ljubljane, ki jo je potem Napoleon povzdignil za glavno mesto svoje Ilirije.

Francozi so bili vdrli v mesto brez vsake težave, saj se jim je brez posebnega upora, menda brez prelitja krvi, vdala tudi grajska trnjavska posadka, ki jo je poveljeval stari avstrijski feldmaršallajtnant pl. Moitelle.

Moitelle je kapituliral tako hitro in nepričakovano, da so mu nekateri zgodovinarji očitali bojazljivost, kar je sumljivo podobno izdajstvu — torej najhuje, kar se sploh more očitati vojaku.

Moitelleova afera je bila zavita v nekako megleno skrivnost. Morebiti pomore to temino nekoliko razsvetliti arhivski akt, ki ga objavljam zdaj v „Carnioli“.

Monakovski antikvar Rosenthal je bil ponudil začetkom lanskega (1910) leta sedem listov obsezajoč arhivski akt¹, ki se peča z Moitelleovo zadevo. Bivši župan, gosp. Hribar, je na predlog objaviteljev seveda takoj kupil dotične liste za mestni arhiv.

Ti listi obsegajo prvič nekaj uvod o zavzetju Ljubljane in nato zanimivo korespondenco med Moitelleom in med francoskim generalom La Marqueom.

Ta uvod je strokovnjaško sestavljena kronika francoskih napadov na Ljubljano in na njeno trdnjavo, obenem pa temeljita opravičba feldmaršala Moitellea zaradi predaje forta.

„Uvod“ je pisan samo v nemškem jeziku, korespondenca pa je sestavljena v francoskem in nemškem jeziku.

Ves material podajam tukaj, natančno prepisan, v izvirnem tekstu.

A. „Uvod“.

„Protocol den 18. Mai 1809.

Diesen Morgen wurden wegen schneller Besetzung der Forts alle Civil Arbeiter abgeschafft, weil die allgemeine Flucht den Feind in einigen Stunden vermuten liess. Der Schlossberg wurde mit einem Bataillon von Simbschön, 1000 Köpfe stark, besetzt, welcher aber nach Aussage der Bataillons-Chefs wie auch der übrigen Officiers aus $\frac{2}{3}$ Patienten bestand. Auf dem Gollberge trafen noch den nämlichen Tag ein: 1 Compagnie von Krainer Kordon (150 Köpfe). Das steirische Landwehr-Bataillon N° 1 (268 Köpfe). Zweite Compagnie N° 3 (92 Köpfe). Versprengte steirische Landwehr-Bataillon N° 3. u. 4. (56 Köpfe). 3. u. 4. Compagnie vom Krainer Landwehr-Bataillon N° 1 (139 Köpfe). Depôt vom Laibacher Landwehr-Bataillon N° 1 (42 Köpfe). 3 Compagnie vom steirischen Cordon (100 Köpfe). 4. Compagnie Sluiner Grenz Regiment (526 Köpfe). Summa für den Gollberg: 1373 Köpfe, welche durch den Herrn Hauptmann Beschke aufgestellt wurden. Die Landwehr kam ohne Munition, es wurde daher noch welche von der Reserve des F. M. L. Banus von Croatien hinaufgeschafft, mit welcher man sie versah. An Aufführung des Geschützes und Verrammung der durch den Schnee verursachten Breschen, wie auch der unnötigen Öffnungen wurde mit sehr wenig

¹ Fasc. 1., akt 5 δ (delta).

Tätigkeit gearbeitet, weil die von den vielen Märschen äusserst abgematteten Truppen sich kaum rühren konnten. Der Zwischenraum beider Berge war gar nicht verschanzt, weil es an Palissaden fehlte. Abends meldete der bei Waitsch aufgestellte Hussaren Escadron Chef, dass nach Aussage der Bauern die Franzosen sich in denen Gebirgen bis Laak ausdehnten, und dass er sehr leicht seinen Rückzug verlieren könnte, wenn sie vordringen sollten; auf diese Nachricht wurde ihm befohlen, sich zurück zu ziehen, bei denen beiden Brücken über die Laibach Unterofficiers Posten, an denen Schlagbäumen aber Vedetten aufzustellen. An diesem Tage wurden alle ärarial Magazine, sowohl in den Cassernen als auf dem Cziska (= Šiška) Berge geplündert. $\frac{1}{3}$ der Garnison blieb die Nacht durch unter Gewehr.

Den 19. May.

Wurde mit Aufführung des Geschützes und mit der Schanzarbeit fortgefahren, an diesen Tage rückte der Major Graf Thurn mit 3 Compagnien des 1. Laibacher Landwehr Bataillons, 57 Köpfe stark, auf dem Gollberge ein. G. M. Graf Spleny berichtet, dass der Feind sich ruhig in Oberlaibach verhalte und seine Patrouillen bis Loog vorpoussiere, dass er durch einen Landwehristen erfahren, dass die Besatzung von Brevald² einen 4tägigen Waffenstillstand geschlossen, welcher diese Nacht zu Ende gehe, und dass es capitulieren würde, wenn es nicht von anders her eine Unterstützung erhalte.

F. M. L. Graf Albert Giulay lässt von Ottok aus dem Sautale avisiren, das sein Corps bei Tarvis beinahe ganz versprengt worden, der Ueberrest kaum zwei Bataillons ausmache und bei Assling stehe; er verlangt Auskunft über die Stellung des Feindes bei Laibach. Die Nacht blieb $\frac{1}{3}$ der Garnison unter der Waffen.

Den 20. May.

Wurde der von S^t. Kaiserl. Hoheit E. H. Johann an den F. M. L. Banus von Croatien als Courir abgeschickte Graf Strassoldo weiter befördert, wie auch auf Befehl besagten Herrn F. M. L. durch einen Officier als Courir mit einer Depesche für den Herrn Major Feigel von Hohenlohe Dragoner nach Crainburg abgeschickt. F. M. L. Graf Albert Giulay berichtet, dass er sich bis Stein gezogen habe. Fünf schwere Kanonen, wie auch einige Laffeten, welche wegen Mangel an Pferden nicht mehr fortgebracht werden konnten, wurden in dem gewessten Aritillerie Depôt vergraben; gegen 3 Uhr Nachmittag meldeten sich 5 Officiere des 2. Landwehr Bataillons, dass in der Gegend von Villach auf den ersten Schuss das ganze Bataillon davon gelaufen, und seine Officiere verlassen habe, da sie keine Mannschaft mitbrachten, wurden sie wieder fortgeschickt. G. M. Graf Spleny meldet, dass er Befehl habe, wenn sich der Feind zu stark nähern sollte, sich unter dem Schutz der Forts zu

² Präwald, Razdrto.

begeben. Gegen Abend verriet ein grosser Staub die Ankunft des Feindes, die Hussaren zogen sich plänkelnd zurück und der G. M. Graf Spleny meldete von neuem, dass die Stärke des Feindes ihn zwänge, Laibach zu verlassen, welches auch noch die nämliche Nacht geschah. Wegen Unvollkommenheit der Werken, der nicht mehr abzuhelfen war, konnten die noch vorrätigen fünf schweren Kanonen nicht mehr aufgeführt werden. Die halbe Garnison stand die Nacht durch unter den Waffen.

Den 21. May.

Fielen die ersten Schüsse, welche eine Eskadron Cavallerie, die durch den Schlagbaum von Triest in die Stadt marschieren wollte, zerstreuten. Das Fort wurde aufgefordert, sich zu ergeben, wie beiliegendes Original sammt der Copie bezeugt. Um 2 Uhr erfolgte ein zweiter Brief, worauf beiliegende schriftliche Antwort erteilt wurde. Der Feind besetzte einen Teil in der Stadt und von dem Schlossberg wurde auf jede Truppe, die sich sehen liess, stark gefeuert. Nachmittags besetzte der Feind den Cziska Berg und fing an mit der Cavallerie hinter denselben sich auf die Klagenfurter Strasse zu ziehen, wo er dann zwischen dieser und der Wiener Strasse ausser dem Kanonenschuss sich aufstellte; lies sogleich die Crainburger Brücke herstellen und unterhalb der Brücke bei Czernutz eine Schiffbrücke schlagen.

Die Stärke des Feindes belief sich nach eingezogenen Nachrichten auf 3000 Mann Infanterie und 800 Mann Cavallerie. Diese Anzahl war nicht fähig, auf unsere unvollendeten Verschanzungen einen Sturm zu wagen, daher man sich entschloss, nichts von einer Capitulation hören zu wollen. Abends spät kam ein Bote von dem F. M. L. Grafen Albert Giulay, durch welchen avisirt wird, dass er von Stein über Franzen nach Marburg noch diese Nacht abmarschiren würde. Die halbe Garnison blieb in der Nacht unter den Waffen.

Den 22. May.

Wurde den ganzen Tag auf der Stadt zu nahe kommenden Truppen gefeuert, der Feind verlangte die Evacuirung der von uns noch besetzten Teile der Stadt, um sowohl die Einwohner als ihre Häuser zu schonen, es wurde ihm aber abgeschlagen, wie beiliegende zwei Noten bezeugen. Da sich aber der Feind Abends in den Teil der Stadt, den er besetzt hielt, stark vermehrte, blieb die Garnison die Nacht durch unter Gewehr. Noch spät Abends kam ein Rittmeister von Frimouth Hussaren herein, welcher durch die Canonade bewogen sich selbst von dem Stande der Sachen überzeugen wollte; er bat um einen schriftlichen Rapport, um selben den G. M. Grafen Spleny zu übersenden. Während dieser Rapport geschrieben wurde, kam ein Hussar, der ihm ein Billet von seinem anderthalb Stunden entfernten Lieutenant überbrachte, mit der Meldung, dass sich von Sonneg her 800 Mann Cavallerie sehen liessen, und dass

er fürchte abgeschnitten zu werden. Der Rittmeister begab sich daher sogleich zurück. Noch diese Nacht erhielt man aus der Stadt die sichere Nachricht, dass Brewald capitulirt habe.

Den 23. May.

Trotz dem Fleisse und der Anstrengung der Ingenieurs Officiers konnten die Arbeiten doch nicht vorrücken, obschon man die Leute sowol durch Geld als gratis Naturalien dazu aufzumuntern suchte. Den Vormittag wurden einige Collonen Infanterie, die sich der Stadt zu sehr näherten, mit Erfolg beschossen. Sie feuerten sich aber und setzten ihren Marsch fort. Gegen Mittag kündigte ein starker Staub, der sich auf der Triester Chaussée schon von Ferne sehen liess, die Ankunft mehrerer feindlichen Truppen an. Durch vertraute Leute wurde die Nachricht gebracht, das es der ganze rechte Flügel der Italienischen Armée 200.000 (Mann) stark, unter (dem) Commando des Generals Macdonald sei, für welchen das Quartir im Hause des Baron Zois bereitet werde.

Diese Truppen bezogen ein Lager, theils auf der Höhe von Strobelhof, theils zogen sie sich hinter dem Cziska Berg herum und besetzten alle Dörfer an der Klagenfurter und Wiener Strasse. Ein kaiserlicher Hussar von Frimont überbrachte einen Brief, in welchem man die Bestätigung der Capitulation von Brewald wie auch der Stärke der nach Laibach abmarschirten Truppen fand. Um 6 Uhr lief die verlässliche Nachricht ein, das 10,000 Mann den Befehl erhalten haben, beide Forts mit Sturm zu nehmen, dass die beiden Forts noch diese Nacht fallen müssten, und derothalben denen Truppen Wein, Brandwein und Bier ausgeteilt worden. Da ich in Betrachtung zog, dass beide Forts wegen Unvollkommenheit der fortifications Arbeiten auch schlechter Dotirung an Aritillerie und Munition nicht in dem gehörigen Zustande der Verteidigung sind, so wurden die Herrn Genie- und Aritillerie-Directeurs befragt, ob diese Verschanzungen mehrere Stürme abzuschlagen im Stande wären. Ersterer erklärte, dass zwar die Verschanzungen, obwohl unbeendigt, einen Sturm aushalten könnten, dass aber bei wiederholten Stürmen der Mut der Garnison ersetzen müsste, was denen Verschanzungen an Vollkommenheit fehlt. Letzterer erklärte ebenfalls, dass die Verschanzungen schlecht, ein Sturm möglich abzuschlagen sei, dass jedoch der ganze Munitions-Vorrat in 5000 Flinten Patronen bestünde, von denen selbst einige Kisten durch Nässe verdorben wären, dass auf eine Canone bloß 6 Kartetschen Schüsse vorhanden seien, dass bei wiederholten Stürmen daher die Artillerie untätig verbleiben und die Verteidigung bloß von der Entschlossenheit der Truppen abhängen würde. Als die übrigen Stabsofficiere und Bataillons Commandanten gefragt wurden, in wie weit man sich auf ihre Truppen verlassen könnte, äusserten sich die beiden Herrn Stabs-officiere der Landwehr, dass zwar ihre Officiers voll guten Willen wären, auf die Mannschaft aber in keinem Falle zu rechnen sei. Der Bataillons

Chef von Simbschön äusserte, dass er einige 100 Mann an dem Tag seines Hinaufmarsches von der letzten Reserve erhalten habe, die kaum die Gewehre zu tragen verstünden; dass ferner, da er noch nicht mit seinem Bataillon vor dem Feind zu kommen sei, auch jene von der ersten Reserve noch keinen Feind gesehen hätten. Es blieben mir daher keine verlässlichen Truppen als 500 Croaten übrig, die die wenigsten Recruten hatten und 250 altgediente von Simbschön, die Cordanisten waren meist real Invaliden.

In diesen Umständen glaubte ich schuldig zu sein, dem Monarchen wenigstens für die Zukunft eine Anzahl Menschen erhalten zu müssen, von denen er Nutzen ziehen könnte. Ich schrieb daher an den französischen General La Marque und verlangte zu capituliren, aus dem Grunde, weil ich keinen Ersatz von unseren Truppen zu hoffen hatte und ich mich selbst mit meiner Garnison überlassen blieb.“

B. Korespondenca med Moitelleom in La Marqueom.

Najprej stoji v korespondenci strokovno mnenje vojaškega inženirja o obrambnem stanju grajske trdnjave.

To poročilo se glasi:

„An den k. k. Herrn F. M. L. v. Moitelle.

Schlossberg, den 22. May 1809.

Auf die von S. E. erhaltenen Befehle habe ich die Ehre gehorsamst zu erwidern, das die Forts bei Laibach sich noch in dem nämlichen Zustande befinden, in welchem sie bei der Abreise des Herrn F. M. L. und Banus von Croatien sich befanden, welchen ich nach Rücksprache mit meinen Officieren schriftlich erklärte, das die Forts aus Mangel an Zeit in einem Zustande wären, der keine Verteidigung erlaubte. Dass ferner in Anbetracht der schlechten Dotirung an Munition, indem nach Versicherung des Artillerie Hauptmanns H. d'Avort nur 6 Kartätschen Schüsse für jede Piece vorhanden, und ausser dem 60 Patronen, zwar noch einige Kisten mit verdorbenen Patronen vorrätig sind, so erkläre ich, dass diese Forts zwar eine, aber keine wiederholten Stürme abzuschlagen im Stande sind.

Jagardofsky,
Ingenieur Major.“

Armée d'Italie.

Au Quartier Général sous Laibach, 21. may 1809.

Le général de Division Maximilien La Marque, Commandant la 3. Division de l'aile droite.

Monsieur le Général,

Je veux éviter des malheurs à la ville de Laibach, qui s'est toujours bien conduit envers l'armée française.

Je Vous somme, de Vous rendre sur le champ avec Votre garnison; Vous connaissez sans doute le sort des troupes, qui (ont) voulu defendre la Chiusa di Pletz et Malborgetto.

J'ai l'honneur de Vous salver
avec une haute considération

La Marque.

Mein Herr General,

Ich habe Ihre Aufforderung erhalten, um Ihnen aber eine bestimmte Antwort geben zu können, fordere ich einen Waffenstillstand bis morgen 4 Uhr Nachmittag.

Ich ersuche sie, Herr General, die Versicherung meiner Hochachtung anzunehmen.

Laibach, den 22. May 1809.

von Moitelle,
F. M. L.

Die Ursache des anverlangten Waffenstillstandes war, Zeit zu gewinnen, die Arbeit an denen noch unvollendeten Werken fortzusetzen.

Au camp devant Laibach 21. may 1809.

Monsieur le Général,

Ma position ne me permet pas d'attendre, si cependant Vous consentez à ne pas tirer du coté de la ville ni sur les trois routes de Crainbourg, de Marbourg et de Neustadt, que j'occupe en ce moment par de Forts, je Vous accorde jusqu'a demain matin a quatre heure du matin.

J'ai vu Vos fortifications imparfaites, elles ne peuvent m'arrêter une heure. Vous connaissez la position de nos armées. Vous êtes trop militaire pour ne pas sentir, combien toute résistance seroit inutile.

J'ai l'honneur de Vous salver
avec une haute considération

Le général de Division
La Marque.

Mein Herr General,

Ich habe den Befehl, mein Äusserstes zu tun, um die Strasse, deren Eröffnung Sie fordern, zu sperren. Ich werde niemals auf die Stadt schiessen. Wenn sie mich aber darin angreifen, werde ich mich verteidigen.

Ich ersuche Sie, Herr General, die Versicherung meiner Hochachtung anzunehmen.

Schlossberg Laibach den 21. May 1809.

Moitelle
F. M. L.

Au camp sous Laibach le 22. may 1809.

Monsieur le général,

Moro, le général commandant en chef le corps de armée m'ordonne de faire occuper toute la ville et de replier Vos postes dans le fort.

Si Vous volez éviter un combat, qui peut entraîner des malheurs pour les habitants et peut-être la destruction d'une partie de la ville, Vous consentirez à évacuer la partie que Vous occupez, à ne pas tirer dessus ni sur la route, qui lie nos postes.

Si hier je ne me suis pas emparé de toute la ville, c'est que je croyois que le négociations entamées auroient un meilleur résultat, étant autorisé à Vous accorder les conditions que méritent et Vôte âge, et Vos services, et la considération que Vous jouissez dans toute le Pais.

J'ai l'honneur de Vous salver
avec une haute considération

Le général de Division

La Marque.

Du fort le 22. may 1809.

3

Je suis fâché, M^e le général, de ne pouvoir retirer mes postes, ou ils sont placés, d'autant plus, qu'ils sont liés à ma conservation, qui dépend de la sûreté de la grande route de la Croatie, que je defendrai et communiquerai tant qu'il est possible. Chef postes et mes piquets comme ils sont placés, ne peuvent jamais entraîner des combats ni la destruction de la ville.

Moitelle.

Nachdem der Herr F. M. L. v. Moitelle als Schloss- und Stadtcommandant die Herren Stabs-Officiere zu sich von der auswärtigen Verschanzung versammelt, um zu deponiren wegen einer Capitulation, zu welcher man aufgefordert war, so gab mir obgesagter Herr F. M. L. gleich die erste Frage, ob ich mit meinem unterhabenden (sic!) Grazer L. W. Bataillon den bedrohten Sturm des Feindes aushalten könnte oder nicht?

Die Antwort war, dass mein Bataillon nur mehr aus 250 Mann bestunde und aus meisten (!) entkräfteten Leuten, mittels (!) der eingerissenen Krankheit einer Dyssenterie behaftet sind, anbei von den (!) obigen Stand nur 130 erheben, die anderen 120 Mann gar noch nie gefeuert, unexerciert sind, von daher moegte eine versammelte Commission

³ Moitelle je izpustil v tem svojem pismu naslov „Mr le général“.

(im Fall kein regulirter Soutien von der Armee nebst Munition ankomme) schliessen (menda: beschliessen!), ob die Truppen einen solchen Sturm aushalten können oder nicht.

Laibach, 23. May 809.

Mahlern $\frac{m}{p}$
Major.

Articles de la Capitulation.

1. Le fort et les redoutes du Camp retranché seront remis demain a 8 heure du matin avec toute l'artillerie et munition dans l'état qu'elle se trouve aux troupes de 2. armée française.

2. La Garnison sortira avec toutes les honneurs de la guerre ses drapeaux et canons, et traversera la ville, déposera les armes sur la chaussée de Ober Laibach et sera prisonnière de guerre et les bas-officiers et soldats conserveront leurs bagage.

3. Messieurs le officiers conserveront leurs épées, armes, chevaux et bagage et seront libre, de se retirer ou bon leurs semblera sur la parole d'honneur de ne point servir sans être échangé; les Noncombattans pourront se retirer et ne tombent point dans le nombre de prisonniers.

4. Les Caisses de la garnison, ainsi que magasins et tout ce qui est propriété de l'état, seront remise a l'armée française.

5. Le pont sur la route de la Croatie sera occupé de se soir par la compagnie de grenadiers français.

6. Mess. les officiers s'engagent a retenir leurs soldats sous leurs drapeaux jusqu'a leurs reddition.

7. La présente capitulation sera soumise à la ratification de Msr. le général en chef.

Moitelle⁴
F. M. L.

Le général de Division commandant la 3. D.
La Marque.

Laibach de fort le 22. may 1809.

Approuvé et ratifié les articles de la capitulation. Laibach, le 22. may 1809.

Le commandant en chef
Macdonald.

⁴ Aktom je dodan neki „Anweisungsbogen“ iz l. 1805, iz katerega je vredno posneti le to, da je imel Moitelle 947 gld. četrtletne plače.

Račun o slovenskim artikulama od Trubara.

Priopćio dr. Franjo Bučar, Zagreb.

U sveučilišnoj knjižnici u Tübingenu nalaze se četiri omašna fascikula sa natpisom: Slavischer Bücherdruck, u kojima su pohranjeni mnogobrojni spisi i računi, tičući se poglavito hrvatske Ungnadove glagolske i ćirilske tiskare u Urachu. Ti spisi su se sačuvali, te je Ungnad polagao račun pred sveučilištem, je za uzdržavanje svoje tiskare i tamo namještenih osoba primao mnogo milodara od kralja Maksimilijana, vojvode Krištofa Würtemberškoga i od mnogih njemačkih knezova pošto gradova. Slovenskom tiskarom upravljao je Trubar, koji je polagao račune kranjskim staležima, koji su u to ime sa koruškim i štajerskim staležima doprinosili ogromne žrtve. O slovenskim knjigama nisu se svi računi sačuvali, dočim su se za hrvatsku tiskaru skoro svi računi sačuvali. Nekim slučajem sačuvala su se među aktima hrvatske tiskare i dva pisma, koja se odnose na račune za izdanje Trubarovih slovenskih Artikula god. 1562. To su: Artikuli oli deili te prave stare vere kerszhanske, koje je potanje opisao Elze u svojoj raspravi: Die slovenischen protestantischen Ritual-Streit-, Lehr, und Bekenntniss-Schriften des XVI. Jahrhunderts u časopisu „Jahrbuch des Protestantismus in Oesterreich“, god. 1894 p. 139.:

Fasc. III. 175.

— Verzeichnuß was auf den Truckh der Augsburgischen windischen Confession geloffen. —

Erstlich 1000 Exemplaria yedes Exemplar zu 28 1/2 bogn getrucht, thutt 25.500 bogn, macht 5 ballen 7 riß, ist truckerlohn samt dem Bapir, den Ballen pro 13 gulden gerechnet 74 guldn 6 kr.
Item als her Primus Truber erstlich auff den Sonntag quasimodo geniti gen Tübingen khomen, hat er das roß in Herberg zum Hirschn gestelt, alda für das roß vnd den botten außgebn 6 batzn.
Item Lorentz Scherer von Laibach, so hern Primo solche windische Confession hett solln helffn abschreibn, ein wochn verzert . . 1 Guldn.
Item gemeldter her Primus, in Zeit er zu Tübingn solche Confession truckhn lassen, bei der Mutter im Tisch verzert 6 guldn.
Item 3 Maß Wein den Tischgesellen für ein anstandt gebn, thuett 3 batzn.
Item 3 Maß Wein den Tischgesellen zu Tittelwein gebn, thuet 3 batzn.

Item der Mutter Roß zu drey malen von Tübingn gehn Aurach gerittn,
 dafür 12 batzn.
 Item für Roßlon, als herr Primus zu drey maln auff einen andern Roßn
 von Tübingn gehn Aurach gerittn, außgebn . . . 1 guldn 3 batzn.
 Item als her Primus zum andern maln auff meiner gnaden hern hern
 Vngnadn etc. Roß gehn Tübingn gerittn, für solch roß verzert 3 batzn.

Summa alles 84 guldn 6 kr.

Jerg Grubenbacher
 Buchtrucker zu Tübingn.

Dopisano:

Dise obverzeichnete Rechnung hab ich Truberus durchsehn vnd befinde
 sie aufrichtig.
 Primus Truberus.

Fasc. III. 182.

Ich Georg Grueppenbecher Buchtrucker bekhen hiemit an statt vnd von
 wegen mainer Mutter Madalena weylant Vrichn Morharts Buchtruckers
 zu Tübingn selign nachgelassen Wittib auß crafft von ir meiner Mutter mir
 deßhalbn gegebenen volmechtign gewalts offentlich mit diser meiner eignen
 Handschrifft, das mir auff heutt dato der achtbar vnd fürnem Gabriel
 Palderstein des edlen vnd wohlgebornen herrn herrn Johan Vngnadn
 Freyherrn zu Sonnegh etc. Diener für trucker vnd Bapirlohn der Exem-
 plarien der augspurgischen windischn Confession, so yedes Exemplar zu
 acht vnd zweintzig vnd ein halbn bogn gedruckt vnd in bapir fünff
 Ballen vnd syben Riß machn, auch von wegn der Zerung, Roßlohns
 vnd andern auffgeloffnen costens von herrn Primi Truberi derwegn
 geschehn wol erlegt vnd bezalt hat actzig vier guldn vnd sechs kreutzer,
 vermög sonderlichn verzeichnus, ime herrn Gabriel deruegen übergebn.
 Hierumb in crafft als ob laut, so sag ich gedachten Gabriel Baldenstein
 solcher wohl erlegten vier vnd achtzig guldn vnd sechs Creutzer frey,
 quitt vnd ledig. mit Vrhkunt diß Brieffs so mit gedachter meiner Mutter
 gewöhnlichn Bitschier verfertigt vnd gebn ist den 21 May anno 62. (1562).
 L. S.: V. M.

Dopisano:

Dise Quittung soll Fillip Guger in sein Empfang vnd Außgab nemen.

Hans Vngnad
 Freyherr, propria manu scripsit.

Zemljiške razmere po Selški dolini leta 1630.¹

Spisal M. K.

I. Županija Selca.

K Selški županiji spadajo od nekdanj fužine v Železnikih in sicer Zgornje in Spodnje kladivo z dotičnimi hišami, v kolikor so te s svojo urbarščino („Vrbars Zins“) v urbarju vpisane.

Dolenja vas.

V tej vasi je 13 kmetov in 26 kajžarjev, med zadnjimi plačujejo trije davek podružnici sv. Miklavža. Kolekture daje selškemu župniku vsak po eno merico pšenice², eno merico ajde, eno povesmo prediva in en sir. Cerkovniku pri sv. Miklavžu plačuje vsak po eno polovico³ belo mešanega žita stare mere, selskima sodnikoma („Landtrichtern“) pa vsak po pol polovice ajde in eno povesmo prediva. Lovskemu mojstru (Jägermeister) daje vsak kmet po eno merico pšenice, a kajžarji mu plačujejo vsak po en petak⁴. Županu se plačuje na njegov račun eno leto po 20, drugo pa 22 krajcarjev. Logarju plačuje vsak na njegov logarski račun vsako drugo leto po 15 krajcarjev. Desetine od 12 kmetij v tej vasi pobira Radovljiško gospodstvo, le Matija Grohar jo daje Kristijanu pl. Sigerszдорffu. Županu daje vsak ob cerkvenem „žegnanju“ po eno južino, in vsako tretje leto, ko je poklon („Pockhlan“), po eno kokoš. Takrat dobiva župan od vsakega kot upravniški dohodek („Pflegsaccidental“) po 10 kr. za oves („Habergeld“) in en petak („Petäckh“), to je 5 črnih penezov, ter 3 jajca.

Matevž Grohar plačuje od svoje kmetije urbarščine 1 gld. 5 kr. in 1 penez, davkov („Steuer“) 2 gld. 40 kr., hišnega davka („Hausgulden“) 1 gld., nove doklade („Neue Anlag“) 45 kr., novcev za tintnik („Calamärgeldt“) 12 kr., županu na njegov račun („Suppan Raittung“) 22 kr. in logarju na račun („Forstners Raittung“) 15 kr. Skupaj torej 6 gld. 19 kr. in 1 p. V urbarju je tudi navedeno, koliko je posejal vsako leto pšenice, rži, ječmena, ajde, ovsa, lanu, prosa in boba, koliko ima črez zimo živine in da je opravil roboto; — Jera Grohar plačuje od

¹ Ta spis je posnet po tistem urbarju Loškega gospodstva, ki je na kratko opisan v Izvestjih za leto 1897, str. 89.

² Kar se tiče velikosti merice, gl. Izvestja za leto 1892, str. 24. En mut je imel dva vagana, en vagan pa tri merice.

³ Star, ki je bil nekoliko manjši kakor mut, je imel štiri polovice.

⁴ Glede vrednosti petaka naj omenim, da se je za šest petakov dobilo deset krajcarjev takratne nemške veljave. Gl. Izvestja, 1892, str. 25. Kako vrednost je imel denar v tistem času gl. Izvestja, 1892, str. 26—29.

podedovane kmetije po 6 gld. in 22 kr. davščin; — Jurij Gašperšič 6 gld. in 28 kr. — Jurij Pribigoj („Prewigoy“): 6 gld. in 28 kr.; — Tomaž Grošelj. Od svoje kmetije, katero je podedoval, plačuje po 6 gld. in 32 kr.; — Andrej Balantič. 6 gld. in 23 kr. na leto; — Jernej Gašperšič je kupil kmetijo za 500 ogrskih cekinov od g. pl. Eggenberga in plačuje od nje po 7 gld. in 48 kr. Vse je zadolženo; — Jurij Eržen plačuje od svoje, po materi podedovane kmetije po 6 gld. in 29 kr.; — Jurij Mihelač po 6 gld. in 29 kr.; — Matija Grohar: 6 gld. in 32 kr.; — Jera Varl od svoje kmetije skupno s krčmarino po 7 gld. in 8 kr. Zaradi krčmarine ne opravlja vse robote; — Jurij Luznar 6 gld. in 29 kr.; — Marjeta Feman je umrla. Njen sin in naslednik je Jurij. Davka plačuje 6 gld. in 29 kr.

Topolje.

Tu je 6 kmetov, ki spadajo pod podružnico sv. Mohorja v Zabrekvih. Prvi dve kmetiji plačujeta desetino Loškemu gospodstvu, druge štiri pa kaplanu pri sv. Trojici v Loki. Župniku daje na leto vsak kmet po eno merico pšenice, eno merico ovsa ter eno povesimo prediva; župniku, kaplanu in cerkovniku vsak po en sir; podružniškemu cerkovniku po eno polovico prosa in po eno polovico rži ter po en sir; selskima sodnikoma se plačuje po pol polovice ovsa in po eno povesimo prediva; lovskemu mojstru vsak po eno skledo rži, ravnotoliko ovsa ter po en petak. Na dan sv. Petra daje vsak županu nekaj mleka. Les in paša sta skupna, a senožeti ima vsak posebej. Lesa imajo dovolj in zato delajo oglje, kar jim daje mnogo zaslužka. Županu in logarju plačujejo kmetje na njihov račun isto svoto kakor oni v Dolenji vasi.

Adam, sin Martinov, plačuje za svojo izmenjano kmetijo po 5 gld. in 40 kr.; — Andrej Vrhovec po 5 gld. in 40 kr. davka; — Mihael Završnik 5 gld. 44 kr.; — Andrej Rihtaršič od kmetije po 5 gld. in 44 kr.; — Matija, sin Golov, je umrl. Mlajši sin in naslednik se imenuje Gašper. Od kmetije plačuje po 5 gld. in 44 kr.; — Jurij Kos plačuje vseg a davka po 5 gld. in 19 kr.

Selca.

Tu je župna cerkev sv. Petra. V vasi je 17 kmetov in 37 kajžarjev, župnik ima tudi posebej svojo kmetijo. Izmed kajžarjev jih spada pet k cerkvi. Polovica kmetov ($8\frac{1}{2}$) mora dajati desetino Matiju Mercolu, fužinarju v Kropi, polovico pa domačemu župniku. Župnikova kmetija je desetine prosta. Kmetje dajejo vsako leto župniku po pol polovice pšenice in po pol polovice rži stare mere; cerkovniku pa po eno polovico mešanega žita. Vasi Bukovica, Ševlje, Dolenja vas, Studeno, Česnjica in Rudno morajo opravljati roboto na župnikovi kmetiji. Vsak kmet daje selskima sodnikoma po pol polovice ajde in po eno povesimo prediva,

lovskemu mojstru po en repar kot lovščino („Louschina“). Županu daje vsak na dan pred sv. Petrom toliko trave, kolikor je lahko z eno koso naenkrat pokosi, na dan pred sv. Jernejem pa dobi župan od vsakega po 1 hlebec kruha, 3 jajca in 1 tako težak koš („Khasch“) zelene trave kakor ga more vsakdo nesti; izvzete so le krčme. Kmetje na Studenem, Češnjici, Škovinah, v Smolevi, Ostrem vrhu ter obeh Golicih dajejo županu vsak po en sir. Na županov račun plačuje vsak eno leto po 20, drugo pa po 22 kr.

Logar v Selcih dobiva desetino, katera obsega približno pet polovic žita, od dveh kajžarjev v Golici. Tudi so se nekateri kmetje z njim pobotali zaradi robote. Logar zbira v županijah Rudno, Selca, Strmica, in Stirpnik neki davek in sicer plačujejo po štiri kmetje skupaj 20 kr. Ta davek je ostanek neke tlake. Od tega denarja dobivajo protipisar, župan, selska sodnika in logar vsak po 20 reparjev. Logarju plačuje vsak kmet na račun vsako drugo leto po 15 kr. Les in pašo imajo Selčani skupno, a senožeti imajo posebej. Krčme in planinske kmetije so oproščene robote.

Gregor Feman je kupil svojo kmetijo od brata za 600 ogrskih cekinov. Plačuje po 6 gld. in 53 kr. davka. Voda mu je na posestvih napravila veliko škode; — Boštjan Mihič je dobil kmetijo od Jakoba Grošlja za 600 cekinov. Plačuje po 6 gld. in 53 kr. davka. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Adam Podreka je kupil kmetijo od Gregorja Lavtarja za 600 cekinov. Plačuje po 6 gld. in 53 kr. davka. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Ivan, sin Matije Grošlja, je prodal kmetijo Matevžu Grošlju za 970 gld. Davka plačuje po 6 gld. in 23 kr., a robote ni treba opravljati, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Školastika Grošelj plačuje po 6 gld. in 56 kr. davka; — Blaž Podreka isto svoto; — Jernej Kalan daje od jako zadolžene kmetije, katero je podedoval, po 6 gld. in 33 kr. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Matija, sin Marka Grošlja, plačuje po 6 gld. in 27. kr.; — Ivan Hajnrihar: po 6 gld. in 59 kr. Robote ne opravlja, ker daje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Tomaž Blaznik je župan in plačuje po 6 gld. in 34 kr. davka; — Andrej Bree je kupil kmetijo na dražbi za 898 gld., od katere plačuje po 6 gld. in 39 kr. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Andrej Hafner plačuje za svojo planinsko kmetijo po 7 gld. in 27 kr. davka; — Gašper Varl daje od svoje planinske kmetije po 7 gld. in 33 kr. davka; — Tomaž Blaznik. Dobil je kmetijo na dražbi za 700 gld. in plačuje od nje po 6 gld. in 53 kr. davka; — Lenart Semen daje od svoje zelo zadolžene kmetije po 6 gld. in 27 kr. davka; — Jernej Grošelj 5 gld. in 59 kr.; — Matija Čik. Njegovo kmetijo je kupil Tomaž Blaznik za 680 ogrskih cekinov. Davek znaša 6 gld. in 33 kr., a mesto robote plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine.

Studeno.

V tej vasi je deset kmetij in nekaj kajž, ki spadajo pod podružnico sv. Križa. Desetino dobiva Marks Per, fužinar v Železnikih. Od vsakega kmeta dobiva župnik na leto po pol polovice pšenice, ravnotoliko ajde in nekoliko sena. Župnik, kaplan, oba cerkovnika in župan dobivajo vsak po en sir; selska sodnika po pol polovice ajde in po eno povesmo prediva; lovski mojster po en repar lovščine; cerkovnika pri Sv. Križu in pri Sv. Miklavžu vsak po 6 snopov rži in 6 snopov pšenice, a cerkovnik pri fari (selški) po eno polovico žita, po en sir in po eno povesmo prediva. Županu se daje na njegov račun eno leto po 20, drugo pa po 22 kr.; logarju vsako drugo leto po 15 kr. O cerkvenem blagoslovljenju daje vsak podložnik županu po eno južino in vsako tretje leto, ko je poklon, po eno kokoš. Takrat mora dati tudi vsak po 10 kr. za oves. Vsako tretje leto dobi župan o cerkvenem blagoslovljenju po en petak, to je 5 črnih penezev, in 3 jajca. Paša je na Studenem skupna, a senožeti so posebej.

Jera Završnik plačuje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Matija Semen je kupil kmetijo na dražbi od Marksa Starmana za 375 ogrskih cekinov in plačuje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Martin Prevec. Njegov davek znaša 6 gld. in 13 kr.; — Urban Kramar je umrl. Njegov sin Anton plačuje davka 6 gld. in 11 kr.; — Andrej Pfajfar: 6 gld. in 13 kr.; — Peter Rovtar: 6 gld. in 13 kr.; — Jakob Jelenec je kupil kmetijo od Boštjana Jerale za 435 ogrskih cekinov in daje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Marko Starman. Njegovega davka je istotako za 6 gld. in 13 kr.; — Jurij Štefančič plačuje po 5 gld. in 52 kr. davka; — Jakob Kankel je kupil kmetijo od Simona Vogala za 400 ogrskih cekinov in plačuje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka.

Češnjica.

Tu je devet kmetov in enajst kajžarjev, ki spadajo pod podružnico sv. Križa. Desetina, ki jo odrajujejo v Puštal, je istotako urejena kakor na Studenem. Les in paša sta skupna, a senožeti so posebej.

Andrej Prevec plačuje od svoje zadolžene kmetije po 6 gld. in 13 kr. davka; — Ilj Plavec: po 5 gld. in 56 kr. — Gregor Pribigoj 6 gld. in 13 kr.; — Martin Prevec je kupil pred 30 leti kmetijo od Pankracija Semena za 400 cekinov in daje od nje po 6 gld. in 23 kr.; — Ilj Boncelj. Njegov davek znaša 5 gld. in 53 kr.; — Simon Vogal je kupil kmetijo od Adama Arnola za 500 ogrskih cekinov in daje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Ivan, sin Jurija Jelenca, plačuje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Gašper Plavec. Kmetijo je kupil Matija Šuštaršič za 730 gld. Davka je 6 gld. in 13 kr.; — Matija Pešec daje tudi po 6 gld. in 13 kr. davka. Robote ne opravlja, ker daje po 1 gld. krčmarine.

Podlonek.

V tej vasi je 6 kmetij, ki spadajo pod podružnico sv. Križa. Župniku daje vsak na leto po eno merico pšenice, enako množino ovsa ter en sir; kaplanu in cerkovniku po en sir; podružniškemu cerkovniku po eno polovico ječmena in en sir. Lovski mojster, selska sodnika in logar ne dobivajo nič. Župan prejema v svoj račun po 10 kr. in po en funt zabele. Desetino pri prvi in četrti kmetiji pobira Loško gospodstvo, desetino ostalih kmetij pa Puštal.

Friderika, hči Boštjana Šmida je umrla. Njen mlajši sin in naslednik je Andrej. Plačevati mora po 5 gld. in 50 kr. davka. — Enako svoto plačujejo: Lenart Gortnar, Ivan Notar, Gašper Šmid, Urša, hči Matevža Večera in Nikolaj Pogačnik.

Kdor ima hišni mlin, plačuje po en groš urbarščine. Razen tega mora še vsak plačevati doklado, ki jo dobiva dežela, in sicer od vedno tekočega mlinskega kolesa po 26 kr. in 2 p., od kolesa pa, ki le včasih teče, po 11 kr. in 1 p.

Mihael Primožič plačuje od ene žage in kajže po 30 kr. urbarščine. Drugih davkov je za 2 gld. in 17 kr., tako da znaša skupna svota 2 gld. in 47 kr.

Skupno plačuje vas Podlonek od „gmajne“, imenovane Lijak („Vylöckh“), po 1 gld. davka.

Zali log.

V tej vasi je šest kmetij in deset kajž, ki spadajo pod podružnico sv. Nikolaja v Sorici. Župniku dajejo na leto po en funt zabele, en sir, pol polovice pšenice, pol polovice boba in od ene ovce volno ali pa eno povosmo prediva. Cerkovniku v Selcih dajejo eno velnico boba ali žita, ako jih je volja; podružniškemu cerkovniku v Sorici pa eno pleče. Cerkvi plačujejo po 11 šilingov. Selškemu županu odrajuje vsak na njegov račun po 10 kr. in en funt zabele; južine mu ne dajejo. Lovski mojster, selska sodnika in logar ne dobivajo nič. Sorškemu županu daje vsak od senožeti v Grobljah ali nemško „Michael Thall“ po 22 kr., le Peter Čenčič mu daje po 11 kr. Les in paša sta skupna, zadnja je po zelo nevarnih krajih. Desetino od prve in druge kmetije dobiva Loško gospodstvo, od ostalih pa Puštal.

Matija Čenčič je dobil kmetijo zelo zadolženo in daje od nje po 5 gld. in 19 kr. davka. Ima tudi mlin; — Matevž Žontar je zamenjal kmetijo za neke rovte in je dobil še 100 gld. povrhu. Plačuje po 5 gld. in 19 kr.; — enako svoto Neža Pegam in Vid Veber; — Andrej Šraj je kupil kmetijo od Štefana Trojarja in plačuje od nje po 5 gld. in 19 kr. davka; istotako tudi Peter Čenčič.

Vas Zali log ima en mlin z enim kamenom. Tudi plačuje vas od „gmajn“ Poden in Farško brdo po 4 gld. Uporaba te „gmajne“ je bila leta 1627. od komisarja Morharta dovoljena in obdačena.

Škovine.

V tem zaselju, ležečem tik nad Železniki, sta dve kmetiji, ki spadata pod sosesko sv. Antona v Železnikih. Selškemu župniku in cerkovniku plačujeta isti davek kakor druge drugod. Županu dajeta na njegov račun eno leto po 20, drugo po 22 kr., selškemu logarju vsako drugo leto po 15 kr. Les in gmajno imate skupno z Železnikarji, a pritožujeta se, da jim delajo ti veliko škode. Desetino plačujejo v Puštal.

Justin Varl plačuje od svoje zadolžene kmetije po 5 gld. in 9 kr. davka; — Urban Kragelj je umrl. Njegov sin in naslednik je Matevž. Davka je za 5 gld. in 9 kr.

Andrej Megušar. Njegova kmetija leži blizu Ostrega vrha, od nje daje po 5 gld. in 9 kr. davka. Desetino pobira Matija Mercol, fužinar v Kropi.

Smoleva.

Tu so štiri majhne in slabe kmetije, ki spadajo pod podružnico sv. Miklavža. Župniku daje vsaka po eno merico pšenice in isto množino ovsa ter volno od ene ovce, ali pa eno povesmo prediva. Podružniškemu cerkovniku daje vsaka po eno polovico pšenice in eno ječmena; a ona, ki nima pšenice, daje kako drugo žito. Županu daje vsaka kmetija na njegov račun eno leto po 20, drugo po 22 kr., logarju pa vsako drugo leto po 15 kr. Selskima sodnikoma daje vsaka kmetija po pol polovice ovsa in 16 povesem prediva. Desetina je tako urejena, da dobiva po 2 snopa Matija Mercol, fužinar v Kropi, po 1 snop pa Loško gospodstvo, ki jo je pa dalo v najem Juriju Plaveu, fužinarju v Železnikih. Les, paša in senožeti so skupni.

Andrej Županič daje po 5 gld. in 10 kr. davka; — Jurij Županič po 5 gld. in 4 kr. Obema Županičema je kmetiji zapustila njihova mati; — Lovro, sin Tomažev plačuje 4 gld. in 54 kr.; — Marjeta Zupančič 5 gld. in 13 kr. Dalje prih.

Beiträge zur Geschichte Krains.

I. Teil.

Von Karl Kovač.

In den Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, Jhg. 1865, hat Bidermann einige Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte Krains aus dem k. k. Statthaltereii-Archive in Innsbruck veröffentlicht. Da er das vorhandene Material nicht erschöpft hat, was auch nicht in seiner Absicht gelegen war, so mögen die folgenden Beiträge als Fortsetzung aufgenommen werden. Sie werden noch in einem zweiten Teile ergänzt

werden, insbesondere durch Aktenstücke sowie Auszüge aus den Rechnungsbüchern und den Copialbüchern der l. f. Kanzlei. Für die Urkunden wurde vorläufig das Jahr 1500 als Grenze angenommen, um zuerst das ältere Material zusammenzufassen. Berücksichtigt wurde nur bisher unbekanntes Material.

Der Codex 106, aus dem die in extenso abgedruckten Urkunden, mit Ausnahme der an erster Stelle stehenden vom 25. Juli 1320 stammen, ist ein Copialbuch der Kanzlei K. Heinrichs von Böhmen. Er bildet mit Cod. 105 und 62, aus dem die Auszüge Seite 14 genommen sind, einen Teil der alten Registratur der Tiroler Landesfürsten, welche sich jetzt zerstreut im Haus-Hof- und Staatsarchiv in Wien, im allgemeinen Reichsarchiv in München und in Innsbruck befindet, und mit Ende des 13. Jh. beginnt. Die noch erhaltenen Copiare und speziell die Rechnungsbücher, reichen, allerdings nicht ganz lückenlos, bis zum Jahre 1468, in welchem Jahre dann die geschlossene Reihe der Rechnungsbücher einsetzt. Für die Geschichte des 14. und 15. Jh. stellt dieser reichhaltige Bestand eine Quelle ersten Ranges dar. Für die Geschichte von Krain dürften noch die Codices Nr. 391 und 392 im Haus-Hof- und Staatsarchiv in Wien reiche Ausbeute bieten. Da über diese Registratur von anderer Seite eine zusammenfassende Bearbeitung in Aussicht gestellt ist, so mögen jetzt diese Angaben genügen.

Im k. k. Statthaltereiarchiv in Innsbruck ist noch das Repertorium über das alte Görzer Archiv verwahrt, welches in den ersten Jahrzehnten des 16. Jh. vom Registrator Pusch angefertigt wurde als K. Maximilian I. das Archiv von Schloß Bruck in Lienz in das Schatzgewölbe nach Innsbruck bringen ließ. In ihm ist eine große Anzahl von Urkunden betr. Krain meist in Regestenform verzeichnet. Leider war das weitere Schicksal des Görzer Archivs sehr ungünstig. Ein Teil wurde auf Befehl K. Ferdinands I. 1536 nach Wien gebracht, ein Teil blieb in Innsbruck. Auch in Graz dürfte sich etwas finden lassen.

1320 (?) Juli 25. Görz.

Graf Johann von Kärnten empfiehlt K. Heinrich seinen „schulmeister“ Dyettein für die Pfarre in Stein.

Meinem herzenlieben vetter dem hohgeboren chunich Heinrich ze Beh(ai)m und ze Polan, herzogen in Chernden und grafen ze Tyrol und ze Görz, entbiet ich graf Hans da selben meinen willigen dienst mit ganzen trewen. Lieber mein vetter, ich bitte ev fleizzichlichen, daz ir ev Dyettein, meinen getrewen schulmaister durch meinen willen laten enpholhen sein umb di chirchen ze Stain¹, di er ze recht haben sol, als ir wol ervindet an den brieften, die er mein liebs muterlin sendet. Dar umb wil ich mich gern darnach richten, daz ich ev ze dienst werd. Der brief ist geben ze Görz an sand Jacobs tag.

Orig. Pap. Siegel verloren. — Abt. Schatzarchiv II. Serie Nr. 3191.

¹ In Krain?

1330 Jänner 20. Trient.

K. Heinrich erlaubt Hertlein von Billichgratz eine Burg zu Billichgratz zu bauen.

Wir Heinrich etc. veriehen etc. daz wir Hertlein von Pilchgrætz unserm rihter etc. und seinen friunden, die reht darzû habent, erlaubt haben ze pawen den Stayn ze Pilchgretz da si von erbschaft reht zû habent, ze unserm dienste und in ze frumen und ze nutze, und sol si unser capitan der iezû etc. noh niemand andrer dann so nindert in der selben gegend dehain ander veste pawen und verhaizzen si dar an ze schermen. Un dar uber etc. Datum in Tridento a. d. millesimo tricesimo die XX. Januarii.

Codex 106. Copialb. K. Heinrichs fol. 11.

1330 Jänner 25. Trient.

K. Heinrich bekennt, daß ihm die Juden in Laibach die Abgabe für ein Jahr von ihrer Bank entrichtet und verlängert ihnen das Privilegium für dieselbe, wofür sie ihm den Schaden, welchen sie gelegentlich mehrerer Ausgaben für ihn in Venzona erlitten, nachsehen.

Nos Heinrichus, dei gratia etc. profitemur etc. quod Bonaventura Medicus Arnoldus et socii sui iudei nostri in Laybaco satisfecerunt nobis de pensione cazane in Laybaco ab hinc usque ad festum sci. Michaelis proxime venturum, et ab inde ad tres annos continue subsequentes, ipsam^a cazanam tenendam per predictum tempus pacifice et quiete. Ipsi vero iudei nobis dampnum, quod in Venzono anno preterito susceperunt occasione expensarum nobis per eos ibidem ministratarum penitus remiserunt, salvis eis litteris nostris pro eisdem expensis nostris in Venzono factis, quas prius ad officiales nostros ipsis dedimus, pro ipsarum expensarum pecunia capitali que littere ipsis pro eisdem expensis inviolabiles permanebunt. In cuius etc. Datum in Tridento anno domini millesimo trecentesimo trigesimo die Jovis post Agnetis.

Codex 106, fol. 9.

a das folgende terminum durchgestrichen.

1330 Jänner 26.

König Heinrich bestätigt die Verleihung von sechs Huben bei Möttling, welche seine Gemahlin Beatrix an Greif von Reutenberg gemacht hat.

Wir Heinrich etc. veriehen etc. daz unser lieben mum, den edle Beatrix, grævin ze Görtz, verliehen hat ze rechtem lehen unserm getriwen Greiffen von Ræutemberch und seinen prûdern und iren erben VI. hûben die gebent^a sint in der Mettlich¹, die ledich worden sint von Niclawen von Meichawe, die inne gehabt hat der Maurer von dem Næwnmarcht²; diu selb lehen(schaft)^b bestête wir in an des vorgenanten unsers vetterleins stat als ein gerhab in aller der weis, den hantfest der vorgenanten unser

mümen stet, die si in dar uber geben hat und geben in etc. Datum a. d. MCCCXXX⁰ die XXVI. januarii.

Codex 106, fol. 10.

a Wohl verschrieben für „gelegent“.

b Das in der Klammer befindliche im Orig. zweimal durchgestrichen.

¹ Metlika = Möttling.

² Ist ebenfalls Möttling. Vergleiche übrigens W. Levec, Die krainischen Landhandfesten (Mitteil. d. Inst. f. österr. Gesch. Forsch. 19.) S. 261, Anm. 3.

1330 Februar 8. Meran.

K. Heinrich erteilt den Juden Bonaventura Aaron Pilgrim und ihren Genossen ein Privileg, daß sie, wenn sie mit Jemand abgerechnet hätten, nicht mehr verpflichtet wären, demselben über die gleiche Sache nochmals Rechnung zu legen.

Wir H(enirich) etc. veriehen etc. daz wir Bonaventurn Aaron und Pilgreimen und iren gesellen unsern juden von Layb(ach) die gnad getan haben: swer mit in ze raitten hat, swenn ein rehten raittunge mit in darumb ze einem mal geschieht und swer mit in ze einem mal also rehten und endhaft raittunge tûnt, dem sülent si ungepunten sein ein ander raittunge furbaz ze tun. Und gebieten unseren rihtern ze Layb(ach) ^a die iczunt da sint oder fûrbaz rihter da werdent, daz si die selben unser juden dar an schermen. In cuius etc. Datum in Merano a. d. 1330 die Jovis post purificacionem Beate Marie.

Codex 106, fol. 14 b.

a Das hier nun. folgende „und“ zweifach getilgt.

1330 August 29.

K. Heinrich bekennt, daß er Peter von Liebenberg 255¹/₂ Mark Aquilejer u. Grazer Münze auf seine Rechnung von Windisch-Feistritz und Tüffer schulde und schlägt diese Summe zu der alten Forderung, mit welcher dieser auf Tüffer und die Burg Siebenegg verwiesen ist.

Wir H(einrich) etc. veriehen etc. daz wir schuldik worden sein unserem getriwen Peteren von Liebenwerch an seiner lesten raitung, die er getan hat von Feustritz¹ und von Tyfer², daz sich mit gûter gewizzen und mit rechter raitung erfunden hat vor unserem getriwen Greyffen von Reutenberch und H. dem Gralant und Vlreich unserem schreiber von Myran, als es in unseren raitpûchen geschriben stet und hat uns aller dinge perichtet gar und gæntzlich des geltz von den vorgeantanten vesten und hat uns hin uber geben von unserem gescheft zwai hundert mark aglayer und drithalbt march und funfzech phenning und sein im auch schuldik beliben alter grezer phenning zwai hundert march und funfthalp und fünfzik march; ditze gût alles paidiu aglayer und graezer slach wir im und sein erben sîn und tochtren auf unseren satz, den er von uns inne hat ze Sybenekk³ und ze Tyuer, in allen den rehten und artikeln, als sein hantfest und brief sprechent, die er vor

von uns inne hat. Und daz im und sein erben daz stæt peleibe von uns und von unseren erben und von unseren nachchomen und unzerprochen, geb wir in in diesen prief und disiu hantfestt versigelt mit unserem hangenden insigel. Der prief ist geben auf Tyrol, do man zalte nach christes gebwrt driuzehn hundert iar und dar nach in dem dreizzegistem iar des mittaches nach sand Bartolomeus tag.

Codex 106, fol. 35, alte Pag.

¹ Windisch-Feistritz.

² Tüffer.

³ Schloß Siebenegg bei Ratschach.

undat.

K. Heinrich schenkt mit Zustimmung seiner Gemahlin an das Kloster zu Landstraß fünf mansus bei Möttling (?) drei in Glinek (?) und zwei in Podgorica.

H(einricus) dei gratia universis etc. . . . Veniens ad nos religiosus vir frater Johannes, abbas fontis sce. Marie in Landestro¹, cappellanus noster dilectus, inter plures defectus sui monasterii nobis proposuit se et suum conventum in vestitu penuriam maximam sustinere. Subplicans nobis ut sibi et suo monasterio per hoc defectu dignaremur nostram gratiam inpertiri. Nos igitur eorum precibus inclinamur, confidentes de suffragiis orationum fratrum predicti conventus pro remedio anime nostre ac omnium heredum et progenitorum nostrorum cum consensu et voluntate conthoralis nostre, domine Beatrici ac omnium heredum eorundem in subsidium annualis vestitus decem mansos, quorum quinque siti sunt in villa Modiol(i)² III. in villa Glunk³ II. in villa Pödgeritz⁴ cum omnibus iuribus et pertinenciis suis, scilicet pascuis, pratis, aquis cultis et incultis quesitis et inquerendis locationibus, dislocationibus, actionibus et exactionibus atque iudiciis secundum quod in privilegiis nostris et predecessorum nostrorum continetur, titulo proprietatis, sicut predictos mansos actenus possedimus exemptorum ab omni iure libere advocacie conferimus et perpetualiter possidendos donavimus et donamus eisdem scilicet abbati et conventui supradictis.

Confirmamus promittimus ut abbatem et conventum in hac nostra donacione a quibuslibet offensoribus et infestatoribus fideliter defensare volentes etiam et statuentes ac nostris capitaneis officialibus et iudicibus presentibus et futuris districte precipiendo sub obtentu nostre gracie, ut predictos abbatem et monasterium in hac nostre donacionis gratia nostro nominis^a efficaciter manteneant et defendant^b.

Scire vos volumus quod de voluntate et consensu consortis nostre ac omnium heredum nostrorum abbatem ac conventum^c fontis sce Marie in Landestro¹ in subsidium vestitus eorum dedimus decem mansos et decimam confectorum et decimam in villa, que dicitur Vrezzen⁵ in Is^d pro officio sacristye^e in remedium anime nostre ac omnium progenitorum et heredum nostrorum ac pro anniversario nostro singulis annis

in eodem monasterio celebrando, et quia in tempore nostre infirmitatis [in privilegio super hoc eis dato expensas]^f gravissime super hoc deliberamus volumus omnino et vobis precipimus sub obtentu nostre gratie, ut hanc nostram ordinacionem et donacionem nullatenus impediatis set efficaciter sine dilacione aliqua promovatis^g et iuxta singulos articulos privilegiorum super predictos mansos et decimam confectorum abbatem et conventum predictos in bonis supradictis fideliter conservetis. Si qua vero debita in ipsis bonis habere videremini ob respectu nostre dominationis in aliis nostris prediis et redivisibus usque ad solutionem vestrorum debitorum vos sine omni nostre contradictione vel oppositione fiducialiter teneatis.

Codex 106, fol. 51 f.

¹ Landstraß.

² Möttling (?)

³ Glinek, westl. von Nassenfuß?

⁴ Podgoriza a. d. Save?

⁵ Fresen bei Himmelberg in Kärnten?

a Soll heißen „nomine“.

b Bis hierher reicht die eigentliche Urkunde. Der Schluß fehlt offensichtlich. Das folgende ist das Begleitschreiben an die l. f. Beamten.

c Statt „abbati et conventum“.

d Sehr undeutlich. Eine Erklärung ist mir nicht gelungen.

e „sarcristye“.

f Die hier in Klammer befindliche Stelle gehört offenbar hinauf zu „decem mansos“

g Sollte wohl heißen promoteatis.

undat.

K. Heinrich befiehlt den Deutschordenrittern in Laibach die drei mansus in Draule und einen in Šiška zurückzugeben, weil er durch Ortlin und Marquart von Billichgraz von deren guten Recht auf dieselben überzeugt worden wäre.

Demandavit nobis frater et commendator et conventus domus Theutonicorum in Laibaco quod vos. intromi(s)stis^a de tribus mansis in Dreolach¹ et de uno manso in Cheysse², quos ipsi per multa tempora pacifice et tamquam proprios possiderunt; et quia intelleximus per litteras Marquardi et Őrtlini de Pilgrez quod nullum ius habemus in eisdem mansis, volumus et precipimus vobis ut predictos comendatores et fratres in possessionem supradictorum mansorum reducat et sine infestacione et molestacione pacifice tamquam sua bona propria permittatis possidere.

K. Heinrich setzt den Convent von der obigen Entscheidung in Kenntnis.

Sicut demandastis nobis et eciam informati sumus per Marquardum et Őrtlinum de Pilgretz, quod nullum jus in quatuor mansis in Dreolach et uno manso in Cheysse habeamus quos quidem iudices et officiales nostri in Layb(aco) tamquam nostros occupaverunt et se de eisdem intro-

miserunt, volumus et nostris iudicibus et officialibus precipimus presentibus et futuris, quatenus in predictis quatuor mansis nullatenus vos impedian vel molestant, set tamquam proprios tenere et possidere permittant, sicut eos actenus per quadraginta annos et amplius pacifice possedistis.

Codex 106, fol. 51 fl.

a intromissis.

¹ Draule n. n. w. von Laibach.

² Šiška, jetzt Vorstadt von Laibach.

undat.

K. Heinrich verleiht seinem Notar Leonhard, Sohn des Albertus, Bürger von Laibach, eine Mühle bei St. Nikolaus in Laibach und eine andere bei Slape zu Erblehen.

Nos H.(ainricus) etc. profitemur etc. quod ^a inspectis gratis serviciis nobis per Leonhardum notarium nostrum filium Alb(erti) de seto Petro civis nostri in Laybaco exhibitis eidem Leonhardo dimisimus et locavimus iure perpetue locacionis sibi et omnibus heredibus suis utriusque sexus unum molendinum situm prope setum Nicolaum in Laybaco quod solvit annuatim tritici modios XVII siliginis et milii modios XV et aliud molendinum situm in loco dicto Zlapp¹ quod solvit annuatim tritici modios VI siliginis et milii modios XI, tenenda et habenda et perpetuo pacifice possidenda quamdiu dictum censum tempore debito iudicibus nostris in Laybaco, qui nunc etc., solverint expedite. Promittimus pro nobis et heredibus nostris predictos Leonhardum et heredes suos ab ipsa locacione non amovere dummodo, ut predictum est, censum suum etc.; addentes quod si forte anno aliquo ex guerra manifesta vel ex combustione aliena vel ex defectu navium ex putredine deficiendum censum debitum dare non possent, tunc iuxta predictorum iudicium et aliorum fidedignorum ad hoc deputationum congruam estimacionem relaxacionem eis debebimus facere graciosam. Volentes et insuper districte precipientes iudicibus et officialibus nostris in Laybaco presentibus et futuris ut dictas naves, si ipsas ex putredine contigat deficere de novo reficere et inibi reponere iuxta antiquam consuetudinem teneantur, quas expensas in reedificatione dictarum navium faciendas ipsis iudicibus promittimus computare.

Codex 106, fol. 39 f.

a Folgen zwei unleserliche Buchstaben, welche durchgestrichen sind.

¹ Slape bei Zalög.

undat.

K. Heinrich bekennt, daß er Thomas Zedlin von Stain auf dessen Rechnunglegung über das Landgericht (Stain) und das Waldmeisteramt (daselbst) noch 11¹/₂ Mark und 25 Denare Aquilejer Münze schulde.

Nos Heinricus etc. profitemur etc. quod anno domini MCCCXXXI die veneris XV marcii in Tyrol(i) vidimus et audivimus racionem per fideles nostros H[einricum] Gralandum¹ et Gryfonem de Revtenberch et Vlricum

nostre coquine notarium cum Thoma Zendlino de Stain factam anno domini millesimo CCCXXX⁰ die XII maii de annis quinque, videlicet CCC⁰ XXI, XXII, XXIII, XIII et XXV⁰ qui tunc expiraverunt in festo sci Oswaldi, de iudicio provinciali in Stain et de iure foresti de annis duobus videlicet CCC⁰ XXIII et XXIII, item de decima in Zæg² et in Liebe(ke)³ de anno uno videlicet CCC⁰ XIX qui expiravit in festo sci. Georii tunc preterito, et positis super eum omnibus, que de predictis officiis poni poterant vel debebant de predictis annis et defalcatis distributis et omnibus aliis, que defalcanda erant expedit nos de predictis omnibus integraliter et in toto et insuper dedit ultra aquilegiensium marcas XI $\frac{1}{2}$ denarios XXV prout eciam patet in littera predicti Vlrici nostri notarii quam habet. In cuius rei testimonium etc.

Codex 106, fol. 59.

¹ Henricus Gralandus, Vizedom in Krain.

² Sagor.

³ Liebek, Schloß bei Watsch.

Fortz. folgt.

Verzeichnis

der bisher in Krain beobachteten Großschmetterlinge.

Von J. Hafner.

Fortsetzung.

734. cognata Thubg. Črna Prst, 1500 m an Felsen, 30. August (M. H.); Mojstrana, Lichtfang, Anfang Juli (Schwing.); ebenda, 3. März (Winz.).

735. iuniperata L. Lancovo bei Radmannsdorf, 29. Juli, 25. Okt. (M.); Mojstrana und Kronau, ab Mitte Juli Raupen in Anzahl, welche im Herbst stark gezeichnete Falter ergaben (Ing. Kautz). Am Abhange der Opatova gora bei Landstraß, mehrere Stücke aus Wachholdersträuchern gescheucht, 18. Oktober (Hafn., M. H.). Der schöne bläuliche Anflug bei frischen lebenden Exemplaren verschwindet nach dem Tode.

736. siterata Hufn. Laibach, Tivoliwald, an Baumstämmen, fliegt auch zum Licht, September, Oktober und nach der Überwinterung im März, April (Hafn., Spl.); ebenda, Anfang Dezember (Högl.); Stein (Doll.); Voßhütte, 2. Juli (Ing. Schwing.); Landstraß, 7. September, 18. Oktober (M. H.); Wippach, 5. Mai (Hafn.); Budanje ob Wippach, 23. April (Preiss.).

737. miata L. Voßhütte, 2. Juli, ein sehr defektes jedenfalls überwintertes Stück (Schwing.); bei Wippach im Mai von Weiden abgeklopft (Mn.).

738. truncata Hufn. Ziemlich selten. Laibach, Tivoliwald, aus Gebüsch gescheucht, 2. und 18. Juni und am 3. September 1910 ein frisches Stück mit auffallend hellem, gelblichem Mittelfeld (Hafn.); Woch. Feistritz, 2. August (Penth.); Umgebung von Mojstrana (Galv.); Vratatal,

23. Juli 1910 (M. H.); Voßhütte, 8. Juli (Schwing.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Gorjanci, 20. Juni (Hafn.); Wippach, 5. Juli (Karl.).

739. *immanata* Hw. Velika Planina (Steiner Alpen) 1500 m 21. August (M. H.); Črna Prst, aus Fichten gescheucht, 1100 m, 7. August (Hafn.), 1500 m an Felsen, 30. August (M. H.); Konjščica-Planina (Triglav), 1500 m 12. Juli (Dob.). Zweiter Triglavsee, 15. Aug. ((Penth.); Wocheiner See, 16. Sept. ♂ und Mangart bei 2000 m, Mitte Juli (Preiss.).

740. *firmata* Hb. Laibach, Tivoliwald, ein Stück. 8. September 1897 im Grase unter einer Föhre gefunden (Hafn.); Mojstrana ein abgeflogenes ♀ (Galv.).

741. *aptata* Hb. Črna Prst von 1500 m ab aufwärts an Felsen, von Mitte Juli bis Ende August 1910, nicht selten (Hafn., M. H.); Vratatal, 900 m, 23. Juli 1910 (M. H., Spl.); Golica, 18.—19. Juli 1906, Stol, 29. Juli 1906 (Galv.); Triglav, 2000 m, 26. Juli (Spitz); Mangart, 2000 m, Mitte Juli (Preiss.).

742. *olivata* Bkh. Laibach, an Zäunen gefunden, 25. u. 27. August, frisch, 7. September, abgeflogen (Hafn.); Großkahlenberg, 2. September 1910, frisch (M. H.); Ljubnik, 21. Juli (Spl.); Altlack bei Bischoflack, 29. Juli, 19. August (Tavč.); Radmannsdorf, 12. August (M.); Črna Prst, 600 m, 21. August 1910 (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli (Schwing.); Velika Planina (Steiner Alpen), 21. August 1910, (Dob.); Feistenberg und Gorjanci, aus Hecken gescheucht, Anfang August (Hafn.); Rudolfs-wert (Buč.); Franzdorf, an Felsen, 20. Aug. (Hafn.); Senožeče, 27. Sept. (M. H.); Wippach, Lichtfang und an Felsen, 20. August, 3. September (Hafn.).

743. *viridaria* F. In Gebüsch und an Zäunen. In der Umgebung von Laibach ziemlich häufig, in der zweiten Maihälfte (mitunter schon im ersten Maidrittel) bis Anfang Juli; einzelne Stücke wieder im August (unvollständige zweite Generation). Andere Fundorte: St. Katharina, Blegaš, 1000 m 23. Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); ebenda, 19. Juni (Dob.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Velika Planina, 21. August (Dob.); Landstraß (M. H.); Gorjanci (Buč.); Loitsch, 2. Juli (Hafn.); Adelsberg, 18. Juni (Hafn.).

744. *turbata* Hb. Zelenica (Karawanken), 17. Juli, 1200 m (Dob.); Črna Prst, 1200—1300 m, aus Fichten gescheucht, 19. und 29. Juni (Hafn., Spl.); 17. Juli 1910, frisch (M. H.); ebenda, 25. Juni und Velo Polje, 27. Juni (Flschm., Schwing.); Konjščica-Planina, 1500—1600 m, in Anzahl angetroffen, 13. Juli 1910. (Dob.); Mojstrovka, 8. Juli, verfliegen (Schwing.); Mangart 2100 m, Mitte Juli (Preiss.).

745. *kollariaria* HS. Zelenica, 17. Juli, 1200 m (Dob.); Črna Prst, 20. Juni aus Fichten gescheucht, die ♂ ♂ meist schon abgeflogen, 1200—1400 m (Dob., Hafn.); ebenda 13. Juli 1907, verfliegen und 17. Juli 1910 frisch (M. H.); Črna Prst, Voßhütte und Krnata, 29. Juni 6. Juli, stark verfliegen (Ing. Kautz); Velo Polje, 27. Juni (Flschm., Schwing.); Voßhütte, 1.—11. Juli, an düsteren Stellen auf Felsen sitzend,

ein ♂ mit sehr stark verdunkelten fast schwarzen Vorderflügeln darunter (Schwing.); Weißenfels, 8. Juli (M.); Nanos ob Präwald, 1200 m, 19. Juni in Anzahl (Preiss.).

a) *v. laetaria* Lah. Bei der Voßhütte am 19. Juni 1909 ein tadelloses ♀ gefangen (Ing. Kautz).

746. *austriacaria* HS. Črna Prst, 1400 m an Felsen, 29. Juni (Hafn.); Črna Prst, Gipfel, 25. Juni, Maria Theresienschutzhütte, Krmasattel, 27. und 28. Juni (Flschm., Schwing.); Triglav 2200 m, 26. Juli, ein auffallend großes ♂ (Spitz). Auffallend stark gezeichnete Tiere (Rbl.).

747. *tempestaria* HS. Triglavgebiet, von 1700 m ab aufwärts bis 2500 m auf vegetationslosem Terrain (Dolič-Scharte, Velo Polje, Maria Theresienschutzhütte); Südseite des Prisanig, in beiläufig 1700 m Höhe; Mojstrovka, Deschmannhaus, Krmasattel, Obere Krmaalpe (Schwing.); Voßhütte (Ing. Kautz); auch auf dem Grintavec (20. VII. 1896 Luze), auf der Črna Prst (Schwing.) und auf dem Mangart (Ing. Schwing.) erbeutet. Am Grintavecgipfel am 3. August 1906 auf Gerölle und an Felsen beobachtet (Galv.), auf der Črna Prst am 17. Juli 1910 bei 1600 m ein frisches ♂ gefangen (M. H.). Im Juli; manchmal jedoch schon Ende Juni verfliegen. Die Erscheinungszeit hängt jedenfalls von den Schnee-Verhältnissen ab.

Im Triglavgebiete wurde das erste Stück (ein ♂) dieses seltenen, sonst nur noch in Südtirol vorkommenden Spanners von Calberla (Dresden) am 5. August 1887 vor der neuen Triglavhütte erbeutet (Rbl.).

748. *aqueata* Hb. Črna Prst, 23. Juli (Penth.); ebenda bei 1500 m an Felsen am 29. Juni 1910 (Hafn.) und am 30. August 1910 (M. H.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (teste Schwing.); ebenda, zahlreich (Winzig); Mojstrovka, 1600—1800 m, 8.—10. Juli (Schwing.).

749. *salicata* Hb. Obergörjach, Juli (Belar); Adelsberg, 20. August (Preiss.). Stammform?

a) *v. probaria* HS. Mojstrana 30. Juli, Lichtfang ♂. Golica, 18. Juli 1906 Lichtfang (Galv.). An den Nanosabhängen bei der alten Burg Wippach und bei Gradišče, an Felsen und an Steinen sitzend, von Ende März bis Anfang Juni und wieder Ende August, September. Die Falter der zweiten Generation kleiner. Nicht selten. Auch auf dem Nanos ob Präwald bei 1200 m, gefunden, 4. Juni (Preiss.).

b) *v. ablutaria* B. (?) Laibach, 9. Mai (Hafn.), 11. Juni (Spl.); Großkahlenberg, 27. April (Hafn. det. Wagn.).

750. *fluctuata* L. Nirgends selten, an Mauern, Zäunen und an Baumstämmen. Von Ende April bis September, einzelne Stücke noch im Oktober.

a) *ab. costovata* Hw. Mojstrovka, 2. Juli (Schwing.); Landstraß, 4. September (M. H. det. Rbl.).

751. *didymata* L. Črna Prst, 1200—1500 m aus Buchen gescheucht, 2., 7., 21. und 30. August 1910 (Dob., Hafn., M. H.), Nicht häufig.

752. *cambrica* Curt. Voßhütte, 22. Juni 1908 (Ing. Kautz).

753. *vespertina* Bkh. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen nahe am Boden sitzend, im September, nicht selten. Andere Fundorte; Stein (Doll.); Črna Prst, bei 900 m, 21. August (Hafn.), 30. August (M. H.); Mojstrana, 20. August (Rgr. Kautz); Razor-Planina, zirka 1300 m, 16. September 1896, ♀ (Preiss.); Feistenberg, 5. Sept. (Hafn.); Senožeče (M. H.); Wippach (Hafn.).]

754. *incursata* Hb. Konsul Vetter-Steig, 1700 m, ein verflogenes ♀, 2. Juli (Schwing.).

755. *montanata* Schiff. In Gebüsch. Stein (Doll.); Feistritztal bei Stein, 26. Juni (Hafn.); Blegaš, 1100—1300 m, 23. Juni (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Stiege in der Wochein, 9. Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); ebenda (Penth.); Črna Prst, häufig; Triglav (Penth.); Weg zur Voßhütte, 7. Juli (Schwing.); Golica, 18. Juli (Galv.); Gorjanci, 20. und 25. Juni, häufig (Hafn.); St. Anna bei Preserje, 28. Juni und Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); Wippach, 1. Juli (Preiss.); Nanos, bei St. Hieronymus im Tannenwalde, Ende Juni (Mn.); ebenda bei 1200 m, 11. Juli (Preiss.).

756. *suffumata* Hb. Im Walde ob Preska, in Gebüsch, im Juni, nicht häufig (Hafn.); Stiege in der Wochein, 9. Juni (Hafn.); Triglavgebiet (Flschm., Schwing.); Wurz bei Kronau, 29. Mai (M.); Gorjanci, 20. Juni (Hafn.). Ziemlich selten.

757. *quadrifasciaria* Cl. Laibach, Golovec, nicht häufig, in der zweiten Junihälfte und Anfang Juli an Baumstämmen (Hafn., Tavč.); Stein (Doll.); Feistritztal bei Stein, 29. Juni (Spl.); Črna Prst, 600 m, 21. August, abgeflogen; Obergörjach, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing.); Landstraß, 5. August (M. H.); Feistenberg, Mitte Juli, ein verflogenes Stück (Hafn.) Gorjanci, 19. Juni, 7. Juli (Buč.); Rudolfswert, Lichtfang, 26. Juli (Spl.); St. Anna bei Preserje, 28. Juni (Hafn.). Nirgends häufig.

a) ab. *thedenii* Lampa. Laibach, 27. Juni 1904 (Hafn.); Stein (Doll.).

758. *ferrugata* Cl. Überall an Baumstämmen, an Zäunen und in Gebüsch. Mai, Juni und wieder im Juli, August. Ab. *confixaria* HS. Laibach, 8. Mai 1903 (Hafn. det. Wagn.); Črna Prst, 29. Juni 1907 (Ing. Kautz.).

a) ab. *spadicearia* Bkh. Überall unter der Stammform, auf den Bergen Oberkrains die vorherrschende Form.

759. *unidentaria* Hw. Laibach, im Mai, Juni und im Juli bis September nicht selten, Črna Prst, 600—700 m, 5. Juni (Hafn.), 30. Aug. (M. H.); Mojstrana, 28. Juli, Lichtfang (Galv.); Ratschach und Landstraß in Unterkrain (M. H.); jedenfalls auch anderwärts.

760. *pomoeriana* Ev. Laibach (Tivoli), Ende April 1903 ein defektes Stück an einem Baumstamme gefunden (Hafn.); Črna Prst 1000 m, 29. Juni (Hafn.); Landstraß, 30. Mai (M. H.); Gorjanci (Sv. Jera) zwei abgeflogene Stücke gefangen, 25. Juni und bei St. Niklas am 19. Juni (Hafn.).

761. *designata* Rott. Feistritztal bei Stein, 5. Juli 1903 ein zeretztes Stück aufgescheucht (Hafn.); Blegaš, 1200 m, 23. Juni (Hafn.); Wocheiner Feistritz, 11. Juni, Črna Prst, 1400 m, 29. Juni, Wocheiner See, 8. Juli, aus Fichten gescheucht (Hafn.); Črna Prst, 17. Juli (Penth.); ebenda bei 1200—1300 m am 17. Juli 1910 in Anzahl aus Fichten gescheucht (Hafn. Spl.); St. Johann am Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Vratatal, 23. Juli (M. H., Spl.); Voßhütte, 8. Juli (Schwing.); Wippach, 5. Juli (Karl.).

762. *fluviata* Hb. Laibach, an Zäunen und an Baumstämmen, August bis November, ziemlich selten; die erste Generation, im Mai, noch seltener. Im Jahre 1900, in der ersten Novemberhälfte, war das Tier bei den Straßenlaternen in Anzahl zu finden. — Mojstrana, Lichtfang, 13. August, frisches ♂ (Rgr. Kautz); Ratschach in Unterkrain, 1. Oktober (M. H.); Rudolfswert, 11. Mai (Buč.); Wippach, Anfang Mai, aus Ahorngebüsch gescheucht (Mn.); ebenda im August (Hafn.); ebenda, 8. Juli, 8. und 10. August (Preiss.).

763. *dilutata* Bkh. Laibach (Tivoliwald) im Oktober, November an Baumstämmen nicht selten, meist zu ab. *obscurata* Stgr. gehörig: die Art fliegt auch zum Licht und zum Köder. — Stein (Doll.); Mirnek, 16. September 1896, zwei kleine, sehr helle ♀♀ (Preiss.); Voßhütte, 11. Oktober (Ing. Schwing.); Mojstrana, im Herbst, zahlreich (Winz.); Landstraß (M. H.).

764. *caesiata* Lang. Velika Planina (Steiner Alpen), in Anzahl beobachtet, 21. August 1910 (M. H.); Jelovica bei Radmannsdorf, 3. Aug., 1200 m (M.); Črna Prst, 18. Juli (Penth.); ebenda, 1500 m an Felsen, von Mitte Juli bis Ende August, nicht selten (Hafn., M. H.); Triglav (Galv., Penth.); Mangart, Ende Juli (Horn.); Golica 18. Juli (Galv.).

a) ab. *annosata* Zett. Mojstrovka, 1600 m (Schwing.).

765. *flavicinctata* Hb. Laibach, Lichtfang, 31. August 1902 ein frisches ♀ und Anfang September 1909 ein abgeflogenes ♂ (Hafn.); Črna Prst, 1500 m an Felsen, von Mitte Juni bis Ende August, darunter bereits am 29. Juni abgeflogene und noch am 30. August frische Stücke angetroffen (Hafn., M. H.); Mojstrana, Lichtfang, Herbst (Winz.); Mojstrovka, 1800 m, 10. Juli (Schwing.); Voßhütte, Krnasattel; in Mojstrana anfangs Juli bereits verflogen; daselbst wieder ein frisches ♂, 2. September (Ing. und Rgr. Kautz); Mangart, Ende Juli (Horn., Preiss.).

766. *infidaria* Lah. Pokljukaschlucht bei Obergörjach (F. Schmidt, Verh. d. zool. bot. Ver. 1866 p. 1000); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.).

767. *cyanata* Hb. Črna Prst, 1500 m, an Felsen, Juli, August, am 28. August (Hafn.) und 30. August (M. H.) noch frisch; Globokapaß 17. September, verflogenes ♀ (Preiss.); Mojstrana, Lichtfang, zwei Stücke (Winz.); Mangart, Juli (Horn., Preiss.); Golica, 8. August (Galv.).

a) ab. *flavomixta* Hirschke. Mojstrovka, 12. Juli (Schwing.).

768. *tophaceata* Hb. Feistritztal bei Stein, an Felsen, 5. Juli (Hafn.); ebenda, 29. Juni (Spl.); Velika Planina, 21. August (Dob.); Radmannsdorf, 4. Juni, (M.); Črna Prst, 1500 m, an Felsen, im Juli (Hafn.); Umgebung von Mojstrana (Galv.); Mojstrovka, 12. Juli (Schw.); Mangart, Ende Juli (Horn.); Mlincagraben, 9. Juni (Galv.); Ratschach in Unterkrain, 5. Oktober (M. H.); bei Auersperg, 23. Mai (Hafn., M. H.); Oberfeld ob Wippach (Schlucht), 18. Mai, zum Teil bereits abgeflogen (M. H.).

769. *nobiliaria* HS. Mojstrana, ein ♂ an Felsen, 27. Juli (Rgr. Kautz); Triglav 2300 m, 23. Juli, ein ♂ (Galv.); auf den höchsten Stellen des Mangart, selten an Felsen, frisch, Ende Juli, (Horn); ebenda, 27. Juli (Ing. Schwing.); ebenda 2000 m, Mitte Juli (Preiss.).

770. *adumbraria* HS. Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Črna Prst, Lichtfang bei 1400 m, 19. Juni (Dob.); ebenda, 29. Juni an Felsen, Mojstrana anfangs Juli an Felsen und am elektrischen Licht (Ing. und Rgr. Kautz); Mojstrovka, 1. Juli ein verflogenes ? (Schwing.); Wippach (Schloßpark) und an dem Nanosabhang bei Gradišče, Lichtfang und an Felsen, Ende Juni (21. Juni) bis ins letzte Augustdrittel (Hafn., Preiss., Spl., Wagn.).

771. *verberata* Sc. Koprivnik und Črna Prst, 24. Juli (Penth.); Črna Prst, Untere Alm, 800—900 m, im Grase und an Steinen, im Juli, nicht selten, 1100—1400 m im August ziemlich häufig; Voßhütte, 20. August (Ing. Schwing.); Golica, 7. September (Ing. Schwing.); Velika Planina 1500 m, 21. August (M. H.); Ratschach in Unterkrain, 20. bis 25. August (M. H.).

772. *nebulata* Tr. Črna Prst, 1400 m, an Felsen, 20. Juni (Dob., Spl.); Mojstrana, 10. Juli (Rgr. Kautz); Mojstrovka, Juli (Schwing.); Voßhütte, 1. Juli, Krmasattel 6. Juli (Ing. Kautz); Belcagraben, 18. Juli (Galv.); Mangart, Mitte bis Ende Juli, 2000—2100 m (Preiss.); Wippach, Lichtfang, 24., 27. Juni, Gradišče, 4. August (Preiss.).

773. *achromaria* Lah. Črna Prst, Untere Alm, 31. Mai, Neuming, 9. Juni, abgeflogen (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni (Ing. Schwing.) und Ende Juni (teste Schwing.); anfangs Juni auf dem südlichen Abhang des Nanos und an den Felsenwänden hinter Zoll (Mn.) Bei der Burg Wippach und bei Oberfeld an Felsen, auch in Mauerlöchern der Ruine, Ende Mai, Juni (einzelne Stücke noch Anfang Juli) und wieder Ende August, Anfang September, nicht selten; die Falter der zweiten Generation kleiner.

774. *incultaria* HS. Zelenica, (Karawanken), 1200 m an Felsen, 17. Juli (Dob.); Črna Prst, 1500 m, an Felsen, Ende Juni, Juli, (Hafn., M. H.); ebenda, 11. Juli und im Kottal (Schwing.); Krmatal, 28. Juni (Flschm., Schwing.); ebenda, 30. Juli (Galv.); Mojstrovka, Nordseite, 1800 m, 10. Juli (Schwing.); Mangart, 2000—2100 m im Juli (Preiss.).

775. *frustata* Fr. Črna Prst, 1500—1600 m, Ende Juni, Juli an Felsen; am 29. Juni bereits abgeflogene Stücke angetroffen (Hafn., M. H.);

ebenda (Penth.); Mojstrovka, Südseite, 1600 m, 9. Juli (Schwing.); Kolk, aus einer Felsenhöhle am Südabhange in Menge gescheucht, 9. August (Preiss.); ebenda, 13. August (Wagn.).

a) *ab. fulvocinctata* Rbr. Črna Prst, 1500 m, 28. Juni (Hafn. vid. Bohatsch); ebenda, 20. Juni (Spl.); Mojstrovka, 12. Juli (Schwing.);

776. *scripturata* Hb. Feistritzal bei Stein, aus Gebüsch gescheucht, 26. Juni (Hafn.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Ljubnik, 21. Juli (Spl.); Wocheiner See, aus Fichten gescheucht, 8. Juli (Hafn.); Črna Prst, 1500 m an Felsen, in der zweiten Julihälfte und im August, häufig (Hafn., M. H.); Äblinggraben, 8. August (Galv.); Mojstrana, (Galv.); Mojstrovka (Schwing.); Tschernembl, 1. August (Spl.); Gorjanci, 27. Juni (Buč.); Trauerberg und St. Anna bei Preserje, aus Hecken gescheucht, nicht selten, 23. und 28. Juni; Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); Senožeče 12. August (M. H.); Gradišče ob Wippach, 26. Juni und Burg Wippach, 7. Juni (Preiss.).

777. *riguata* Hb. Neuming in der Wochein, 17. Mai, zwei Stücke aus Hecken gescheucht, davon war eins gänzlich abgeflogen (Hafn.). An den Abhängen des Nanos bei Oberfeld, Wippach und Gradišče, an Felsen und an Steinen, häufig, im Mai, Juni und wieder im August. — Puppen unter Steinen gefunden (Mn.).

778. *alpicolaria* HS. Feistritzal bei Stein, ein Stück (M. H. det. Bang-Haas). Datum fehlt.

779. *cuculata* Hufn. Ziemlich selten, an Zäunen und in Hecken. Laibach, 3. Juni, Großkahlenberg, 28. Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni 1907 (Hafn.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli (Schwing.); Rudolfswert, 11. Juni 1900, Feistenberg, 14. August (Hafn.); Wippach, 27. Juni, 10. und 12. Juli (Preiss.).

780. *galiata* Hb. Wocheiner Feistritz (gegen Neuming zu) aus einem Gebüsch gescheucht, 31. Mai (Hafn.); Vratatal (Aljaž-Haus), 20. Juli, Golica-Hütte (Karawanken), 18. Juli (Galv.); Kumberg, 29. Juli (M. H.); Möttling (Cvetko); Landstraß, 25. Mai und e. l. 1. August (M. H.); Sovič bei Adelsberg, 18. Juni, an Baumstämmen (Hafn.); Senožeče (M. H.); in der Umgebung von Wippach, insbesondere an den Nanosabhängen nicht selten, von Mitte Mai bis Ende Juni und wieder im August und Anfang September, an Steinen und an Felsen; fliegt auch gern zum Licht. — Auf dem Kolk (Mn.).

781. *rivata* Hb. In Gebüsch und in Hecken, nicht häufig. Laibach, 2. und 14. Mai (Hafn.) und im Juni (M. H.); Großkahlenberg, (Hafn.); Landstraß, 25. Juni (M. H.); Luegg bei Rudolfswert, 22. Mai (Buč.); Feistenberg, 20., 28. Juli und 10. Aug. (Hafn.); Adelsberg, 18. Juni, ein asymmetrisch gezeichnetes Stück: rechts normal, am linken Vorderflügel fehlt die Binde (Hafn.); ebenda, 20. August (Preiss.); Wippach 10. Juni (Karl.); hinter Oberfeld ob Wippach im Juni einige aus Hecken gescheucht (Mn.).

782. *sociata* Bkh. Überall ziemlich häufig, an Baumstämmen, an Zäunen und in Hecken, von Mitte April bis Juni, und wieder im Juli bis September. Bei einem asymmetrisch gezeichneten Stücke fehlt links auf dem Vorder- und Hinterflügel die Mittelbinde, der Mittelpunkt auf dem Vorderflügel, ist vorhanden; rechte Seite normal (Laibach, 26. Mai 1902, Hafn.).

783. *picata* Hb. In einem Walde bei Feistenberg ein Stück am Stamme eines Kastanienbaumes gefunden, 12. Juli 1900 (Hafn.).

784. *alaudaria* Frr. Feistritz bei Stein, 19. Juni, (M. H.) Zelenica, 17. Juli (Dob.); Wocheiner Feistritz, 31. Mai, ein frisches ? (Hafn.); ebenda, 14. Juli (Penth.); Črna Prst, 1200—1400 m aus Fichten und aus Gebüsch gescheucht, 20. und 29. Juni (Hafn.); Črna Prst, 25. Juni, Velo Polje, 27. Juni, Krmatal, 28. Juni, sehr zahlreich, an feuchten Stellen des Weges, Vratatal, 29. Juni (Flschm., Schwing.); Voßhütte, Lichtfang, 8.—9. Juli (Schwing.); Nanos ob Präwald, 1200 m, 4. Juni ein Stück, 19. Juni in Anzahl, darunter auch Übergänge zu *ab. culmaria* HS. (Preiss.).

785. *albicilata* L. An Baumstämmen, nicht häuf. Laibach, Golovec, von Mitte Mai bis Ende Juni, ziemlich selten; Stein (Doll.); Feistritz bei Stein, 5. Juli (Hafn.); Blegaš 1200 m, 23. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing.); Feistenberg, 22. Mai (Hafn.); Gorjanci, in der zweiten Junihälfte (Buč., Hafn.); Sovič, 18. Juni (Hafn.); Wippach, Lichtfang, 28. Juni, 1 Stück (Preiss.).

786. *procellata* F. In Gebüsch und in Hecken, von Mitte Mai bis in die zweite Julihälfte. In der Umgebung von Laibach, nicht häufig; St. Katharina, Ljubnik, Neuming, (Hafn.); Rotweinklamm, 28. Juli (Galv.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli, (teste Schwing.) Velika Planina, 21. Aug., (Dob.); Kumberg, Ratschach und Landstraß (M. H.); Feistenberg (noch am 7. August frisch) (Hafn.); Gorjanci, in der zweiten Junihälfte, Umgebung von Rudolfswert, von Mitte Mai an (Buč. Hafn.); Reifnitz, 25. Mai, Bevke bei Oberlaibach, 10. Juli (Hafn.); Senožeče sehr häufig (M. H.); Wippach, 11. Juni (Preiss.).

787. *lugubrata* Stgr. Konjščica-Planina 1500 m. 12. Juli (Dob.); Mojstrovka, (ab. ♀), 8. Juli (Schwing.); Landstraß, 2. Juni, 5. August (M. H.); Gorjanciberg, ein Stück aufgescheucht, 20. Juni (Hafn.).

788. *hastata* L. Črna Prst bei 1300 m, ein frisches, kleines, wahrscheinlich zu *ab. subhastata* Nolek. gehöriges Stück aus einer Fichte gescheucht, 20. Juni (Dob.); Mojstrovka, 1800 m, 10. Juli, verfliegen (Schwing.); Golica, 28. Juni (Galv.).

789. *tristata* L. Umgebung von Laibach, Großkahlenberg, St. Katharina, nicht selten auf Waldwiesen und in Waldlichtungen, im Mai, Juni, einzeln wieder im August; Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.); Golica, 28. Juni (Galv.); Prečna bei Rudolfswert, 13. Mai, Trauerberg bei Preserje, Sovič bei Adelsberg (Hafn.); in der Umgebung von Wippach im Juni in jungen Gebüsch (Mn.).

790. *luctuata* Hb. Scheint bei uns selten zu sein. St. Katharina, 30. Juni (Hafn.); Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.).

791. *molluginata* Hb. Črna Prst, Mallnerhaus, zirka 1400 m, 29. Juni (Hafn.); Mojstrovka, zirka 16. Juli (Rgr. Kautz., Schwing.).

792. *affinitata* Stph. v. *turbaria* Stph. Luegg bei Rudolfswert, am 13. und 16. Mai 1909 in Mehrzahl angetroffen, viele Stücke waren jedoch schon abgeflogen (Buč. Hafn.). Die Tiere flogen in jenem Engpaß gegen 3 Uhr Nachmittag aus den Gebüsch am linken Ufer des Prečnabaches über den Weg auf das rechte Ufer in den Schatten. Beim Schlagen auf die Gebüsch wurde jedoch kein Stück herausgescheucht. Prof. dr. H. Rebel bezeichnete die Stücke als eine vielleicht namensberechtigte kleine Lokalf orm mit rein weißen Hinterflügeln.

793. *alchemillata* L. In Gebüsch ziemlich selten. Podvtik, 15. August, Wocheiner Feistritz, 31. Juli, Črna Prst, 1400 m 29. Juni, (Hafn.); Črna Prst, 17. Juli (Penth.); Krmatal, 28. Juni (Flschm., Schwing.); Kumberg, 29. Juli, Landstraß (M. H.); Feistenberg, 2. August, Preserje. 10. Juli, Sovič bei Adelsberg, 7. August (Hafn.); Senožeče (M. H.): auf dem Kouk an einem Waldrande Mitte Juni aus Gebüsch gescheucht (Mn.). In der Ebene jedenfalls in zwei Generationen.

794. *hydrata* Tr. Bei Gradišče und bei Maria-Au nächst Wippach aus Hecken gescheucht, 14., 18. und 21. Mai (Hafn.); das Tier fliegt, aufgescheucht, nahe am Boden und setzt sich einige Meter weit ins Gras. — Ende Mai und anfangs Juni aus einem, ganz kleinen Gebüsch von Kornelkirschen gescheucht (Mn.).

a) *ab. flexuosa* ria Boh. Staud. Reb. Cat. p. 304. Ein bei Ratschach in Unterkrain am 1. Mai 1903 gefangenes sehr helles Stück gehört wahrscheinlich dieser Form an (M. H. vid. Rbl.).

795. *minorata* Tr. Črna Prst und Triglav (Penth.); Črna Prst, 1200—1400 m, am 7. August 1910 bei trübem Wetter in Anzahl geflogen, einige Stücke ebenda bereits am 17. Juli erbeutet (Hafn., M. H.); Mojstrana (Galv.); Mojstrovka, 10. Juli (Schwing.); Mangart, 2000 bis 2100 m, Mitte Juli (Preiss.); Pokojišče ob Franzdorf, aus einer Hecke gescheucht, 20. August 1899 (Hafn.); Nanos ob Präwald, 1200 m, 19. Juni, (Preiss.); Wippach (Burg), Lichtfang 15. August (Hafn.); Kouk 9. August (Preiss.).

796. *adaequata* Bkh. Feistritztal bei Stein, 29. Juni und 5. Juli, aus Gebüsch und aus Fichten gescheucht (Hafn.); Stiege in der Wochein, 9. Juni und Črna Prst, Untere Alm, 19. Juni, 7. August (Hafn.); Vratatal, 23. Juli (Spl.); Mojstrana, (Galv.); Mojstrovka (Schwing.); Mangart (Preiss.); Karawanken, häufig (Galv.); Alpenwiesen des Kouk, Ende Juni (Mn.);

797. *albulata* Schiff. Großkahlenberg (hinter Rutzing), 22. Mai, St. Katharina, Ende Mai, Juni, in Gebüsch und auf Buchen (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Stiege in der Wochein, 31. Mai, 9. Juni, häufig (Hafn.); Črna Prst (Penth.); ebenda, bei 1400 m, 20. Juni, in Anzahl

(Dob., Hafn., Spl.); Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni (Ing. Schwing.); Želimlje, Auersperg, Reifnitz, 23.—25. Mai, auf Wiesen, in Gebüsch und auf Fichten. Bei einem bei Reifnitz gefangenen ♂ sind die gelben Binden im Wurzel und Mittelfelde der Vorderflügel von schwarzen Querstreifen begrenzt (Hafn.); Nanos ob Präwald, 1200 m 19. Juni und Sovič bei Adelsberg, 14. Juni (Preiss.); Wippach, im Mai, Juni des Abends häufig auf Wiesen (Mn.).

798. *testaceata* Don. Laibach, Tivoliwald und Golovec, in Gebüsch und an Baumstämmen, nicht häufig, 3., 18. Juni und 20. Juli (Hafn.); Besnica bei Zadvor, 30. Mai, St. Martin unter dem Großkahlenberge, 31. Mai, Feistritz bei Stein, 26. Juni, 5. Juli, aus Gebüsch gescheucht (Hafn.); Woch. See, 26. Juni (Flschm. Schwing.); Feistenberg und Gorjancgebiet, nicht selten im Juni, Juli (Hafn.).

799. *obliterata* Hafn. In der Umgebung von Laibach im Erlenbüsch nicht selten, im Mai, Anfang Juni und einzeln wieder Ende Juli, August. — Wocheiner Feistritz 11. Juni (Hafn.); Črna Prst, untere Waldregion, 25. Juni (Flschm., Schwing.); Mojstrovka, Juli (Schwing.); Kumberg, 29. Juli (M. H.); Feistenberg (Hafn.). Jedenfalls auch anderwärts.

800. *luteata* Schiff. Preska, ein Stück Ende Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); Krmatal, 28. Juni (Flschm., Schwing.); Gorjancgebiet, überall häufig in Gebüsch, Juni, Anfang Juli (Hafn.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn.); Wippach, Lichtfang, 27. Juni (Preiss.).

801. *flavofasciata* Thubg. Scheint in Krain selten zu sein. Laibach, ein frisches ♀ an einem Zaun gefunden, 1. Juli 1904 (Hafn.); Landstraß, 7. Juli (M. H.); Feistenberg, Anfang August, Licht- und Köderfang, je ein abgeflogenes Stück (Hafn.).

802. *bilineata* L. Überall gemein von Ende Mai bis September. Ab. *infuscata* Gmppbg. mit Übergängen nicht selten.

a) ab. *testaceolata* Stgr. Landstraß, Ende Mai (M. H.); Wippach, 16. Juni, je ein typisches und ein Übergangsstück (Preiss.).

803. *sordidata* F. Feistritz bei Stein, 5. Juli, in Mehrzahl aus Gebüsch gescheucht, St. Katharina, 25. Juni, 2. Juli (Hafn.); Črna Prst, 1500 m, 30. August, abgeflogen (M. H.); Zadnjicatal, 26. Juli (Spitz); Krmatal, 6. Juli (Ing. Schwing.); Landstraß, August (M. H.); Gorjanciberg, 2. und 7. Juli, aus Fichten gescheucht, mehrfach (Buč., Hafn.).

a) ab. *fusco-undata* Don. Zadnjicatal, 26. Juli (Spitz).

b) ab. *infuscata* Stgr. Gorjanci, 2. Juli (Hafn.);

804. *autumalis* Ström. In der Umgebung von Laibach, an Baumstämmen, nicht selten, von Mitte Mai bis Juli; Blegaš, 1000 bis 1200 m, 23. Juni (Dob.); Lancovo bei Radmannsdorf, 4. Juli (M.); Wocheiner Feistritz, insbesondere an den unteren Abhängen der Črna Prst, sehr häufig, Ende Mai, Juni, darunter auch ab. *obsoletaria* Schille (Dob., Hafn.); Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.). — Jedenfalls auch anderwärts.

805. *ruberata* Frr. Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.); ebenda bei 1400 m an einem Baumstamme ein Stück angetroffen, 29. Juni (Hafn.); ebenda, noch am 2. August (Dob.); Voßhütte, 19. Juni, zwei scharf gezeichnete und stark rot gefärbte ♂♂ (Ing. Kautz); ebenda 12. Juli (Ing. Schwing.).

806. *capitata* HS. Laibach, 25. August, abgeflogen und Landstraß, 25. Juni (M. H.); Gorjanci, (Sv. Jera), 25. Juni, ein defektes Stück (Hafn.); ebenda, 29. Juni, frisch (Buč.).

807. *silaceata* Hb. Črna Prst, 1200 m, 7. August (M. H.); Konjščica-Planina, 1500 m, 12. Juli (Dob.); v. *deflavata* Stgr. Črna Prst (Penth.).

808. *corylata* Thnbg. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen, ziemlich selten, im Mai, Juni. Črna Prst, 20. Juni (Ing. Kautz); Luegg bei Rudolfswert, 8. Juni, (Hafn.).

809. *badiata* Hb. Senožeče im April (M. H.).

810. *berberata* Schiff. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen und in Hecken, nicht häufig, Mai, Juni und Juli, August; St. Katharina, 24. Mai (Hafn.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Črna Prst bis zirka 800 m Höhe, 17., 31. Mai und 11. Juni, in Anzahl, 31. Juli II. Generation (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Galv., Schwing.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Feistenberg, 25. und 28. Juli (II. Gener. Hafn.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn.); Trauerberg bei Preserje, 30. Mai und Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); Gradišče und Šturje bei Wippach (Mn.).

811. *nigrofasciaria* Goeze. Črna Prst, bei 700 m, 31. Mai aus einer Fichte gescheucht und bei 1500 m am 20. Juni an einem Felsen gefunden, beide Stücke abgeflogen (Hafn.); im Mai bei Oberfeld ob Wippach einige aus Rosenhecken gescheucht, die aber abgeflogen waren (Mn.).

812. *rubidata* F. In Hecken hie und da. Landstraß, August (M. H.); Feistenberg, 2. und 4. August (Hafn.); Gorjanci, 19. Juni (Buč.); Möttling (Cvetko); Trauerberg bei Preserje, 30. Mai, Wippach, 13. und 26. Mai (Hafn.); Wippach und Gradišče, 30. Juni, 6., 10. Juli und 7. August (Preiss.). — Wahrscheinlich zwei Generationen.

813. *comitata* L. Bei Laibach im J. 1904 zwei abgeflogene Stücke gefangen; nähere Daten fehlen (Spl.).

814. *sagittata* F. Wocheiner Feistritz, 20. Juni 1908 (Ing. Kautz).

Asthena Hb.

815. *candidata* Schiff. In der Umgebung von Laibach auf jungen Hainbuchen, Mai, Juni und (seltener) wieder im August. St. Katharina, Wocheiner Feistritz, 17. Mai, 9. Juni (Hafn.); Rudolfswert, 13. und 16. Mai (Buč., Hafn.); Loitsch, Adelsberg (Hafn.); auf dem Nanos im Juni um junge Buchen (Mn.).

816. *anseraria* HS. Mojstrana, 22. Juli (Galv.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn.).

Tephroclystia Hb.

817. *oblongata* Thubg. An Baumstämmen, fliegt auch zum Licht und zum Köder. Laibach, 20. Mai, 22. Juli, 26. August, 15. September (Hafn.); Obergörjach, Lichtfang, Ende Juli, (teste Schwing.); Mojstrana, Lichtfang, 26. Juli (Galv.); ebenda, 24. Juli (Ing. Kautz); Landstraß, 20. Mai, 20. August (M. H.); Wippach, 14. Mai, 1. Juni (Hafn.); ebenda, 4. Juli (Preiss.).

818. *gueneata* Mill. Ratschach in Unterkrain, 2. August 1902 (M. H. det. Wagn.).

819. *linariata* F. Landstraß, 6. August 1907 (M. H. vid. Rbl.).

820. *laquaearia* HS. Laibach, an einem Zaun, 18. August, Rudolfswert, 11. Juni (Hafn. det. Wagn.); Landstraß, 3. August (M. H. vid. Rbl.).

821. *irriguata* Hb. Laibach, Tivoliwald, an Eichenstämmen, im April, Anfang Mai bereits abgefliegen, ziemlich selten; in einem Eichenwäldchen bei Gradišče ob Wippach, 12. April (Hafn.). Das Tier bevorzugt kleinere, knorrige Bäume.

822. *pusillata* F. Umgebung von Laibach, häufig auf Fichten und an Baumstämmen, April, Mai. Weitere Fundorte: Großkahlenberg, Ljubnik bei Bischoflack, 3. Juni, Wocheiner Feistritz, 17. Mai — 11. Juni, Črna Prst, bei 1200 m, 29. Juni (Hafn.); Mojstrana, 18. Juni Lichtfang (Ing. Schwing.); Rudolfswert, 13. Mai, Gorjanci, 20. Juni, Tannenwälder St. Kantian bei Rakek, 5. Mai in Anzahl (Hafn.).

a) *ab. tantillaria* B. Laibach, 24. April (Hafn. det. Wagn.)

823. *indigata* Hb. Laibach, Golovec, und Tivoliwald, auf Föhren, an den Stämmen und auf Zweigen, in der zweiten Aprilhälfte und Anfang Mai (Hafn., Spl.); Podvtik, 30. April (M. H.).

824. *strobilata* Bkh. Laibach, Tivoliwald und Golovec an Fichtenstämmen nicht häufig, Mai, Juni (Hafn.).

825. *abietaria* Göze (*togata* Hb.). Auf Fichten. Laibach, Tivoliwald, ein Stück, 31. Mai (Spl.); St. Katharina, 15. Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni, (Hafn.); Krmatal, 18. Juni (Flschm., Schwing.); Wippach, 15. Juli, abgefliegen (Hafn.).

826. *venosata* F. Landstraß, 23. Mai 1904 (M. H.).

827. *carpophagata* Rbr. Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli, ein frisches ♂ (Schwing. det. Rbl.); Mojstrovka, zirka 1600 m, Anfang Juli. Sitzen an sehr trockenen, sonnigen Felsen (Schwing.).

828. *euphrasiata* HS. Nanos, 5. August, einen Flügel in einem Spinnwebnetz gefunden (Preiss.).

829. *pimpinellata* Hb. Gradišče ob Wippach, Lichtfang, 7. Aug. (Preiss.).

830. *gemellata* HS. Am Nanosabhang bei Wippach (Burg), Lichtfang, 29. Mai, 18. Juni, 9. Juli (Preiss.); 4. und 15. August (Hafn.); Jedenfalls zwei Generationen.

831. *distinctaria* HS. Črna Prst, 3. Juli, Mojstrana, Lichtfang, 15. Juli, (Schwing.); Kronau, 20. Juli, zwei auffallend kleine ♂♂ (Ing. Kautz); Wippach, Lichtfang, 2. August (Preiss.).

832. *extraversaria* HS. Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (teste Schwing.).

833. *absinthiata* Cl. Laibach, Lattermannsallee, am Stamme eines Kastanienbaumes ein Stück gefunden, 1. Juni 1903 (Hafn.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Landstraß, 6. August 1907 ein großes ♀, von *expallidata* Gn. kaum zu unterscheiden (M. H., det. Rbl.).

834. *goossensiata* Mab. Landstraß, 15. Aug. 1907 (M. H. det. Rbl.).

835. *actaeata* Walderd. v. *bergunensis* Dietze. Črna Prst, 11. Juli (Schwing.); Velo Polje, 27. Juni (Flschm., Schwing.);

836. *albipunctata* Hw. Laibach, Lattermannsalle, an Baumstämmen, 13., 17. Mai und 28. Juni (Hafn.); Golovec, 27. Mai (Dob.); Mojstrana, 5. August (Galv.); Ratschach, 1. August, Landstraß, 10. Juli (M. H.).

837. *vulgata* Hw. Laibach, an Baumstämmen, 5. und 12. Juni (Hafn.); Črna Prst, Untere Alm, zirka 800 m, Anfang Juni, in Anzahl aus Fichten gescheucht; bei 1200 m Ende Juni ebenfalls in Mehrzahl angetroffen (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni (Ing. Schwing.); Ratschach, 5. Juni, Landstraß, August (M. H.); Adelsberg (Sovič), 18. Juni (Hafn.).

838. *virgaureata* Dbld. Mojstrana, ein geflogenes Stück (Flschm.); Ratschach, 5. Juni, Landstraß, 20. August, (M. H. det. Rbl.); Loitsch, 2. Juli (Hafn., det. Wagn.).

839. *trisiinaria* HS. Črna Prst, Untere Alm, aus einem Gebüsch gescheucht, 19. Juni 1909 (Spl. det. Bohatsch)).

840. *lariciata* Frr. Mojstrana, 8. Juni (Ing. Schwing.); Voßhütte, 8.—10. Juli, Lichtfang in Anzahl (Schwing.);

841. *castigata* Hb. Mojstrana, 3. Juli, Lichtfang (Rgr. Kautz).

842. *fenestrata* HS. Diese sonst nur aus wenigen Gegenden bekannte Art wurde in Krain, und zwar auf der Črna Prst, zum erstenmale am 14. Juli 1880 von Heinrich Groß gefangen (zool. bot. Ver. 1895 p. 22.). Spätere Funde: Črna Prst, 25. Juni 1906 ein ♀ (Flschm.); ebenda, 11. Juli 1906 ein Paar in copula (Schwing.); aus *Veratrum* gescheucht. Črna Prst, oberhalb des Mallnerhauses auf einer üppig bewachsenen Geröllhalde aufgescheucht, 29. Juni 1907 (Preiss., Hafn., M. H.); ebenda, 3. Juli in Anzahl (Schwing.); ebenda, 28. Juni 1908, 3 ♀♀, abgeflogen (Hafn.); Črna Prst, 1800 m, 7. August 1910, frisch (M. H.); Voßhütte, 1. Juli, ein ♂ (Ing. Kautz); Mojstrovka, 1700 m, 30. Juni (Schwing.).

843. *veratraria* HS. Črna Prst, 28. Juni 1908, an derselben Stelle wie *fenestrata*, in den späten Nachmittagsstunden ♀♀ auf *Veratrum* beim Eierlegen beobachtet. Ebenda, 29. Juni (Ing. Kautz); Untere Alm, 800 m 5. Juni (Hafn.); ebenda am 13. Juli 1907 erwachsene

Raupen in Anzahl gesammelt, davon schlüpften Anfang Mai 1908 nur 6 Stücke, ein weiteres Stück nach zweimaliger Überwinterung (M. H.). Die Art wurde auch bei der Oroženhütte (zirka 1300 m) erbeutet (21. Juni 1908, Spl.).

a) *ab. cynensata* Grasl. Črna Prst, 20. August 1908 (Ing. Kautz); 28. Juni 1908 (Hafn., det. Rbl.).

844. *helveticaria* B. Ein frisches Stück der dunklen Stammform bei der Voßhütte am 10. Juli aus *Juniperus* aufgeschleicht (Schwing.);

Mojstrovka, 3. Juli in Anzahl, ausschließlich der Stammform angehörend (Schwing.).

a) *ab. arceuthata* Frr. Voßhütte, 1. Juli, Krmasattel, 6. Juli (Ing. Kautz); Črna Prst, 17. Juli (M. H. det. Rbl.).

845. *cauchiata* Dup. Feistritzal bei Stein, 5. Juli 1903 ein abgeflogenes ? (Hafn. det. Bohatsch.).

846. *satyrata* Hb. St. Katharina, in der zweiten Maihälfte und Anfang Juni in Anzahl aus Buchen gescheucht (Hafn.); Črna Prst, untere Abhänge 600—800 m, 31. Mai, auf Fichten und Buchen sehr häufig, 20., 29. Juni auch bei 1200—1400 m angetroffen (Hafn.). Ebenda (Penth.); ebenda bei 800 m, Raupen gleichzeitig mit jenen von *veratraria* auf *Veratrum* gesammelt, die Falter schlüpften im Mai (M. H.). Mojstrovka, 12. Juli, besonders große Exemplare (Schwing.); Nanos ob Präwald, 1200 m, 4. und 19. Juni (Preiss.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn.).

847. *silinata* Stndf. Črna Prst, 29. Juni (Ing. Kautz.).

848. *succenturiata* L.

a) *v. subfulvata* Hw. Senožče, im August (M. H. det. Wagn.).

b) *ab. oxydata* Tr. Rotweinklamm, 4. September, abgeflogen (Hafn.); Mojstrana, Juli (Galv.); Wippach, 13. August (Spl.).

849. *scabiosata* Bkh. Črna Prst, Untere Alm, 800 m, 5. und 17. Juni aus dem Grase und aus Fichten gescheucht (Hafn. det. Rbl.).

850. *impurata* Hb. Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli, geflogenes ? (Schwing.); Vratatal (Aljažhaus), Lichtfang, 20. Juli, zwei Stücke (Galv.); Senožče, Aug. (M. H. det. Wagn.); Wippach, Lichtfang, Aug., (Hafn., Wagn.).

851. *semigraphata* Brd. Črna Prst, zirka 1100 m, 29. Juni, abgeflogen, bei 1500 m an Felsen, 17. und 31. Juli (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Mojstrovka, 13. Juli (Schwing.); Krmatal, 21. Juli (Ing. Schwing.); Stol, Valvasorhaus, 29. Juli (Galv.); Adelsberg, 19. August (Preiss.); Wippach, in Häusern und an den Nanosabhängen an Felsen, Ende Juli bis Ende September, nicht selten.

852. *scriptaria* HS. Črna Prst, 29. Juni, Voßhütte, 2. Juli (Ing. Kautz); Mojstrovka, 12. Juli (Schwing.); Triglav, 1800 m, 23. bis 26. Juli, dann im Zadnjicatal am 26. Juli in Anzahl um blühende *Rhododendron*-büsche (Spitz); Kottal, 24. Juli, verflogen (Galv.).

853. *cucullaria* Rbl. Staud. Rbl. Cat. p. 316.

854. *plumbeolata* Hw. Laibach, Tivoliwald, im Grase, 23. Juli, St. Katharina, 24. Mai, Črna Prst, 800 m, 5. und 17. Juni, häufig, bei

1400 m am 28. Juni, nicht selten (Hafn.); Črna Prst, 20. Juni (Dob.); Vratatal, 1. Juli (Ing. Kautz); Preserje, Ende Juni (Hafn. det. Wagn.); Wippach, Lichtfang, abgeflogen, 22. Juni, 3. Juli (Preiss.).

855. *isogrammaria* HS. Ratschach in Unterkrain, 15. und 20. Juni (M. H. vid. Rbl.); Wippach, Lichtfang, 10. Juni, 9. Juli (Hafn. det. Bohatsch).

856. *tenuiata* Hb. Laibach, 1 ♂ und 2 ♀ ♀ in der Wohnung gefangen, 6. und 9. Juni (Hafn. det. Bohatsch).

857. *nanata* Hb. Laibach, Golovec, auf Föhren, Ende April, Anfang Mai, selten (Hafn.); Mojstrana, 16. Juli (Rgr. Kautz).

858. *innotata* Hufn. Mojstrana, Lichtfang, 15. Juli, kleine, aber sehr dunkle, scharf gezeichnete Stücke (Schwing. vid. Rbl.).

a) v. *fraxinata* Crewe. Laibach, Lichtfang, 9. September (Hafn. det. Bohatsch).

859. *abbreviata* Stph. Laibach, Tivoliwald, an Eichenstämmen, 5. und 23. April (Hafn. det. Wagn.).

860. *lanceata* Hb. Laibach, Tivoliwald, Köderfang, 17. April, Golovec, aus Fichten gescheucht, 30. April, (Hafn.); Laibach, Tivoli, 20. April 1890 (Bohatsch).

861. *sobrinata* Hb. Laibach, Lichtfang, 10. September, zwei Stücke (Hafn. det. Wagn.); Mojstrana, Lichtfang, mehrfach (Winz.); Landstraß, 13. September (M. H. vid. Rbl.); Rakek, 22. August, Nanos, 30. Juli (Hafn. det. Wagn.); Senožeče, 10. August (M. H.).

862. *ericeata* Rbr. Wippach, Burgruine, Lichtfang, 15. Aug. 1907 (Hafn. det. Rbl.).

863. *pumilata* Hb. Laibach, Golovec, an Baumstämmen, im Juni, Lichtfang, Mitte April, im Oktober und noch am 11. November ein frisches Stück (Hafn.); Landstraß, 5. August (M. H.); Feistenberg (Hafn.); Senožeče (M. H.); Wippach den ganzen Sommer, auch am Köder (Hafn.); ebenda, Lichtfang, 7., 30. Juli und 14. August (Preiss.).

a) ab. *tempestivata* Z. Feistenberg, Köderfang, 2. August Hafn. det. Bang-Haas). Übergang.

Chloroclystis Hb.

864. *coronata* Hb. Laibach, Tivoliwald und Golovec, an Baumstämmen, insbesondere an Kastanien; häufig im Juni, einzeln schon im Mai und noch im Juli. Ratschach in Unterkrain, 30. Juni (M. H.); Wippach, 18. Juni, 2 Stücke, abgeflogen (Preiss.).

865. *rectangulata* L. Laibach, Tivoliwald und Golovec an Baumstämmen, in der zweiten Junihälfte und Anfang Juli, nicht selten. Pölland bei Bischoflack, 23. Juni (Hafn.); Črna Prst, 8. August (M. H.); Abling, 19. Juli (Galv.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni; auch bei Tage sitzend gefunden, 24., 28., Juni, 3. Juli (Flschm., Schwing.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Rudolfswert, 15. Juni (Buč.); Adelsberg, 18. Juni (Hafn.).

866. *debiliata* Hb. Laibach, Tivoliwald und Golovec, an Baumstämmen und in Gebüsch, häufig, Ende Mai, Juni; St. Katharina, 22. Juni (Hafn.); Feistritztal bei Stein, 29. Juni (Hafn.); Ratschach in Unterkrain (M. H.).

867. *chloerata* Mab. Črna Prst, 3. Juli (Schwing.); Mojstrana, 12. Juli (Rgr. Kautz).

Collix Gn.

868. *sparsata* Tr. Laibach, Tivoliwald und Golovec, 18. Juni, 10. Juli, St. Martin unter dem Großkahlenberge, 29. Mai, an Baumstämmen und in Gebüsch (Hafn.); Wippach, 7. Juni, abgeflogen (Preiss.).

Phibalapteryx Stph.

869. *lapidata* Hb. Mojstrana, 1. September am elektr. Licht (Rgr. Kautz).

870. *vitalbata* Hb. Laibach, Lichtfang, 1 Stück, August (Hafn.); Großkahlenberg, 14. August, aus Gebüsch gescheucht, abgeflogen (Hafn.); Stein (Doll.); Ljubnik, 21. Juli (Spl.); Altlack bei Bischoflack, 19. August (Tavč.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Gorjanci, 25. Juni (Hafn.); Feistenberg, 14. Juli; ebenda, ein aberratives, viel helleres Stück mit verloschenen Zeichnungen, 3. August (Hafn.); Senožeče (M. H.); Umgebung von Wippach, insbesondere an den Abhängen bei Gradišče in Ahornhecken, ziemlich häufig, Ende April bis Juni und wieder im August.

871. *tersata* Hb. Laibach, selten, Stein (Doll.); Črna Prst, 1500 m, 20. Juni, an einem Felsen (Hafn.); ebenda, 30. Juni (M. H.); Neuming, aus einem Gebüsch gescheucht, 9. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing. et Galv.); Ratschach in Unterkrain, 4. April (?) (M. H.); Gorjanciberg, 20. Juni, Feistenberg, 1. August, Luegg bei Rudolfswert, 13. und 16. Mai, Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); in der Umgebung von Wippach häufig in Hecken, fliegt auch gern zum Licht, Ende April bis Ende Juni und wieder im August. Ein dortiges Stück ist gleichmäßig dunkler als normale Stücke, undeutlich gezeichnet (1. Juni Preiss.).

a) *v. tetricata* Gn. Die Zucht aus Eiern, welche ein im großen Pišnicatale bei Kronau am 27. Juni 1909 gefangenes abgeflogenes ♀ abgelegt hatte, ergab im September einige prächtige Stücke dieser Varietät. (Ing. Kautz det. Rbl.).

872. *aemulata* Hb. Črna Prst, 1400 m, Lichtfang, 19. Juni (Dob.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Voßhütte, 9. Juli, Lichtfang (Schwing.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni, Mojstrovka, 2., 3. und 12. Juli, Kottal, Juli (Galv., Schwing.); sowohl an Felsen sitzend als auch am Lichte, insbesondere aber in den Wurzeln von Baumstämmen, an sehr düsteren Orten.

Die Schachtelhalmgewächse Krains

und der benachbarten Gebiete Küstenlands.

Von Professor A. Paulin.

Equisetinae Prantl.

Schachtelhalmgewächse. — Presličnice.

Equisetinae Prantl Lehrb. d. Bot. 116 (1874); *Luerss.* Farnpfl. 622 (1889). *Equisetales Trevis.* in *Bull. Soc. It. d. Sc. nat.* XIX. 476 (1877); *Sadeb.* in *Engl. Nat. Pflanzenf.* I. 4. 520 (1900). *Equisetariae Aschers.* Syn. I. 2 u. 118 (1896).

Die bei uns und in der Jetztwelt überhaupt lebenden Schachtelhalmgewächse sind ausdauernde krautige Gewächse mit einem unterirdisch kriechenden, verzweigten, mit echten Wurzeln versehenem Rhizome, das alljährlich oberirdische Sprosse entsendet. In ihrem Bau stimmen unterirdische und oberirdische Sprosse im allgemeinen überein. Ein jeder Spross besteht aus einer Reihe von Gliedern (Internodien), welche an den Knoten durch eine Querwand (Diaphragma) getrennt sind. Jedes Internodium geht in einen Blattquirl über, dessen kleine, in der Jugend nicht spiralig eingerollte Blätter zu einer einzigen, das nächst höhere Internodium umfassenden Scheide verwachsen sind, welche aber an ihrem Rande in mehrere Zähne oder Zipfel sich spaltet. In dem Grundgewebe ihrer Organe lassen die Schachtelhalmgewächse hochentwickelte Gefäßbündel unterscheiden und bilden wie die Farn- und Bärlappgewächse (*Filicinae* et *Lycopodinae*) eine der drei Klassen der Gefäßbündelkryptogamen (*Pteridophyta*).

Wie bei den übrigen *Pteridophyten* findet auch bei den *Equisetinen* ein ausgesprochener Wechsel zweier Generationen, einer geschlechtlichen und einer ungeschlechtlichen, statt.

Aus den einzelligen Vermehrungsorganen, den Sporen, entwickelt sich die geschlechtliche Generation in Gestalt lagerartiger, grüner, unregelmäßig gelappter Vorkeime (*Prothallien*), die in der Regel entweder nur männliche (*Antheridien*) oder nur weibliche Fortpflanzungsorgane (*Archegonien*) enthalten. Die *Antheridien* erzeugen in ihrem Inneren spiralig gewundene, mit Cilien versehene, im Wasser

selbstbewegliche, nackte Protoplastmakörperchen, die Spermatozoiden. Die im allgemeinen flaschenförmig gestalteten Archegonien enthalten in ihrem erweiterten, im Gewebe des Prothalliums eingeschlossenen Bauteile die nackte Eizelle. Durch das Eindringen der aus dem Antheridium frei gewordenen Spermatozoiden in ein Archegonium und Verschmelzung derselben mit der Eizelle wird die Befruchtung der letzteren bewerkstelligt. Aus der Eizelle, die sich nach der Befruchtung mit einer Membran umgibt, geht durch Teilung derselben der Keimling (Embryo) hervor. Dieser wächst zu einer neuen Schachtelhampflanze, dem Sporophyt heran, der die ungeschlechtliche Generation repräsentiert und die Sporen auf ungeschlechtliche Weise erzeugt.

Die Sporen entstehen in sackförmigen Behältern, Sporangien, die sich an der Unterseite schildförmiger, sechseckiger, in der Mitte gestielter Blätter entwickeln. Diese, je 5 bis 6 Sporangien tragenden, von den übrigen in Form ganz abweichenden Blätter werden als Sporenblätter oder Sporophylle bezeichnet. Sie sind am Ende des Stengels zu einem ährenförmigen, Sporophyllstand genannten Gebilde zusammengedrängt.

Die Sporangien haben eine einschichtige, ringlose Wand, die sich nach dem Stil zu mit einem Längsriß öffnet. Die sämtlich gleichartig gestalteten, kugeligen, chlorophyllhaltigen Sporen besitzen zwei Membranen, von denen sich die äußere in Form zweier, an den Enden spatelförmig verbreiteter Spiralbänder, der sogen. Elateren abrollt. Die Elateren sind hygroskopisch, sie rollen sich in der Feuchtigkeit ein und strecken sich in der Trockenheit. Durch diese Bewegungen bewirken sie zunächst eine Auflockerung der reifen Sporenmasse, dienen aber selbst auch den einzelnen Sporen als Flugorgane.

Die Klasse umfaßt nur eine Familie:

Equisetaceae L. C. Rich.

Schachtelhalme. — Preslice.

Equisetaceae L. C. Rich. in *Michx.* Fl. bor. amer. II. 281 (1803); *Fleischm.* Übers. d. Fl. Krains 30 (1844); *Luerss.* l. c. 623; *Aschers.* l. c. 119. *Marches.* Fl. di Trieste e de s. dintorni 679 (1896—1897) als Ordnung; *Posp.* Fl. d. oesterr. Küstenl. I. 1 (1897); *Sadeb.* in *Engl.* Nat. Pflanzenf. I. 4. 520 (1900).

Stauden mit oft bis über 1 m tief liegendem schwarzem, reich verzweigtem, gegliedertem, an den Knoten mit einzelnen reich verzweigten Wurzeln besetztem Rhizome, das oft zu Knollen verdickte

Verzweigungen und fast senkrecht nach aufwärts kräftige Sprosse entsendet, die dicht unter der Bodenfläche zahlreiche, meist einjährige, selten überwinternde oberirdische, in Internodien gegliederte, chlorophyllose und grüne oder nur grüne Stengel treiben. Die Internodien werden von einem zentralen Luftgang, der Zentralhöhle, durchzogen und besitzen an ihrer Oberfläche parallele konvexe, zweikantige oder mit einer Längsfurche versehene Längsrippen (Riefen, *carinae*), die in die Zähne der an ihrem oberen Ende befindlichen Blattscheiden auslaufen. Die zwischen den Riefen liegenden Rinnen, welche mit den Riefen benachbarter Internodien alternieren, werden Rillen (*valleculae*) genannt. Unterhalb jeder Rippe ist ein Gefäßbündel gelagert, welches einen zentralen Luftgang, die Karinalhöhle oder Kantenlücke zeigt. Die Gefäßbündel haben entweder eigene Schutzscheiden oder häufiger eine äußere, oder außerdem noch eine innere Gesamtschutzscheide. In den Rillen liegen die aus je einem Schließzellen- und einem darüber gelagerten Nebenzellenpaare bestehenden Spaltöffnungen und unter ihnen je ein das Internodium vertikal durchziehender, durch Auseinanderweichen und Zerreißen der Zellen des Grundgewebes entstandener Luftgang, die Vallekularhöhle oder Furchenlücke.

Die Stengel sind entweder einfach oder verzweigt und brechen etwaige Äste stets aus den Furchen des Scheidengrundes hervor. Die Äste sind dem Stengel im wesentlichen gleich gebildet oder davon verschieden, im allgemeinen sind sie viel schwächer und mit weniger Rippen, mit oder ohne Zentralhöhle.

Die Blattscheiden, die nach ihrem Vorkommen als Stengel- und Astscheiden unterschieden werden, sind aus so vielen Blättchen verwachsen, als Scheidenzähne vorhanden sind. Sie sind entweder glatt oder häufiger gefurcht, indem ausser den zwischen den Zähnen verlaufenden sog. Kommissuralfurchen, noch auf dem Rücken der Rippen sog. Karinalfurchen vorhanden sind. Die unterste, mit dem Aste aus dem Scheidengrunde hervorbrechende Astscheide, die Asthülle (*ochreola*), ist von den folgenden Astscheiden immer verschieden.

Die Schachtelhalme sind durch einen großen Reichtum an Kieselsäure ausgezeichnet, welche mehr als die Hälfte der Asche ausmacht und eine bedeutende Härte der Pflanzen bewirkt. Die Kieselsäure hat hier fast ausschließlich ihren Sitz in der Epidermis, deren äußere, dicke Membranen damit inkrustiert sind und oft eine sehr mannigfaltige Skulptur aufweisen.

Die zahlreichen kleinen, verkieselten Protuberanzen, (Körnchen, Buckel, Rosetten, Ringe, Lappen, Querbänder, Zähne, Stacheln) auf der Aussenseite der Membran verleihen den Stengeln der Equiseten eine große Schärfe, weswegen sie, namentlich jene der kieselreichsten Art *E. hiemale*, früher vielfach zum Polieren von Hölzern benutzt wurden und auch heute noch für diesen Zweck Verwendung finden. Andere Arten, wie *E. silvaticum* und *E. arvense*, werden zum Scheuern zinnener Gefäße nicht selten verwendet und sind daher unter den Namen Zinn- oder Kannenkraut (*preslička*) bekannt.

Auch in der Volksheilkunde werden die meisten *Equisetum*-Arten verwendet; sie enthalten — unter Zurücktreten des Gerbstoffes und der Phlobaphene — Aconitsäure (Equisetsäure) und werden als Diureticum benutzt. *E. arvense*, *palustre* und *variegatum* waren früher officinell als *Herba Equiseti minoris*, *E. maximum* und *hiemale* als *Herba Equiseti majoris*.

Die Familie zählt nur eine Gattung:

Equisetum L.

Schachtelhalm. — Preslica.

Equisetum L. Sp. pl. ed. 1. 1061 (1753), Gen. pl. ed. 5. 484 (1754); *Scop.* Fl. Carn. ed. 1. 172 (1760), ed. 2. II. 285 (1771¹); *Luerss.* l. c. 623; *Aschers.* l. c. 119; *Marches.* l. c. 679; *Posp.* l. c. 2.; *Sadeb.* l. c. 544.

Die Gattung *Equisetum* umfaßt 24 über den größten Teil der Erdoberfläche mit Ausschluß des Saharagebietes und Neuhollands verbreitete Arten. In Europa hat man im ganzen elf Arten beobachtet, wovon in Krain und im benachbarten Küstenland acht vorkommen.

Während unsere *Equisetum*-Arten niedere, höchstens 2 m hohe Gewächse sind, haben einzelne amerikanische Typen bedeutend höhere Stengel. So entwickelt das in Peru einheimische *Equisetum Martii* Milde bis 5 m hohe und etwas über 1 cm dicke Sprosse und das von den großen Antillen über Brasilien bis Chile verbreitete *Equisetum giganteum* L. sogar über 12 m hohe, dabei aber auch nur bei 2 cm dicke, zwischen den Bäumen kletternde Stengel.

¹ Als Editionsjahr *Scopolis Flora Carniolica* ed. 2. wird gewöhnlich das Jahr „1772“ zitiert. Wie jedoch aus dem Titelblatte eines in der k. k. Lyzealbibliothek zu Laibach befindlichen Exemplars zu ersehen ist, erschien wenigstens zum Teil die 2. Auflage schon „1771“. Allerdings deckt sich der Text beider Ausgaben vollends, soweit ich dies aus den gemachten Stichproben ersehen konnte. Ich erwähne diesen Umstand, weil er möglicherweise bei Prioritätsfragen zu berücksichtigen käme. Es wäre übrigens interessant zu konstatieren, ob die 2. Auflage aus dem Editionsjahre 1771 in weiteren Exemplaren in öffentlichen oder Privatbibliotheken vorhanden sei.

Die europäischen Arten verteilen sich auf folgende Gruppen:

Gattung: *Equisetum* L.

1. Untergattung: *Malacocaulon* Döll.

Nebenzellen der Spaltöffnungen in gleicher Höhe mit den übrigen Epidermiszellen, die Spalte unmittelbar nach außen mündend. Ähre stumpf.

Malacocaulon Döll Fl. Baden I. 56 (1857). *Equiseta phaneropora* Milde in Jahresber. schles. Ges. f. vaterl. Kult. (1861) 138; *Luerss.* Farnpfl. 647 (1889); *Aschers.* Syn. I. 121 (1896). *Euequisetum Sadeb.* in *Engl. Nat. Pflanzenf.* 1. 4. 545 (1900) als Sektion.

Sekt. 1. *Equiseta heterophyadica* A. Br. Fertile und sterile Stengel verschieden, die ersteren wenigstens anfangs bleich, chlorophyllos, ohne Spaltöffnungen, die letzteren stets mit Ästen; Äste ohne Zentralhöhle. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide. Ähre meist hell- oder dunkelbraun.

Equiseta heterophyadica A. Br. in *Flora* XXII (1839) 305; *Aschers.* l. c. 121; *Sadeb.* l. c. 545.

Subsekt. 1. *Equiseta ametabola* A. Br. Fertile Stengel vor den sterilen erscheinend, meist ungefurcht, astlos, chlorophyllos, nach der Sporenreife absterbend.

Equiseta ametabola seu *vernalisa* A. Br. l. c. 305; *Aschers.* l. c. 124; *Sadeb.* l. c. 545. *Equiseta anomopora* Milde l. c. 138; *Luerss.* l. c. 672.

1. *Equisetum arvense* L.

2. *Equisetum maximum* Lam.

Subsekt. 2. *Equiseta metabola* A. Br. Fertile Äste gleichzeitig mit den sterilen erscheinend, anfangs astlos, bleich und glatt, nach der Sporenreife die Ähre abwerfend und grüne Äste entwickelnd und den sterilen ähnlich werdend. Ährenspindel markig.

Equiseta metabola seu *subvernalisa* A. Br. l. c. 305; *Aschers.* l. c. 121; *Sadeb.* l. c. 545. *Equiseta stichopora* Milde l. c. 138; *Luerss.* l. c. 648.

3. *Equisetum pratense* Ehrh.

4. *Equisetum silvaticum* L.

Sekt. 2. *Equiseta homophyadica* A. Br. Fertile und sterile Stengel gleichgestaltet und gleichzeitig erscheinend, von Anfang an grün; etwaige Äste mit Zentralhöhle. Ähre schwarz.

Equiseta homophyadica A. Br. l. c. 305 p.; *Sadeb.* l. c. 546. *Equiseta aestivalia* A. Br. l. c.; *Aschers.* l. c. 132.

5. *Equisetum palustre* L.6. *Equisetum limosum* L.2. Untergattung: *Sclerocaulon* Döll.

Nebenzellen der Spaltöffnungen unterhalb der Epidermis liegend, Spalte daher nicht unmittelbar nach außen, sondern in einen durch verkieselte Fortsätze der benachbarten Epimidermiszellen bis auf eine kleine, unregelmäßige querlängliche Öffnung ganz bedeckten Vorhof mündend. Gefäßbündel meist mit einer inneren und stets mit einer äußeren Gesamtschutzscheide. Ähren spitz.

Sclerocaulon Döll l. c. 65. *Equiseta cryptopora* Milde l. c. 138; *Luerss.* l. c. 730; *Aschers.* l. c. 138. *Hippochaete* Milde Bot. Zeitg. (1865) 297 als Gattung; *Sadeb.* l. c. 546 als Sektion.

Sekt. 3. *Equiseta ambigua* Milde. Spaltöffnungsreihen aus 1 bis 4 (bei uns meist 1, seltener 2) Linien gebildet. Stengel sommergrün, mit konvexen (nicht kantigen) Rippen. Gefäßbündel mit innerer Gesamtschutzscheide.

Equiseta ambigua Milde Sporenpl. 96 (1865); *Luerss.* l. c. 731; *Aschers.* l. c. 139; *Sadeb.* l. c. 546.

7. *Equisetum ramosissimum* Desf.

Sekt. 4. *Equiseta monosticha* Milde. Spaltöffnungsreihen nur aus einer Linie gebildet. Stengel überwinternd, meist astlos, mit zweikantigen Rippen.

Equiseta monosticha Milde in Jahresber. schles. Ges. f. vaterl. Kult. (1861) 138; *Luerss.* l. c. 743; *Aschers.* l. c. 141; *Sadeb.* l. c. 546.

Subsekt. 1. *Equiseta hiemalia* Milde. Stengel kräftig, mit schmalen, zwischen den Kanten fast flachen, kaum vertieften Rippen. Scheidenzähne frühzeitig abfallend. Gefäßbündel mit innerer Gesamtschutzscheide.

Equiseta hiemalia Milde Monogr. Equis. 173 (1867); *Luerss.* l. c. 743; *Aschers.* l. c. 141; *Sadeb.* l. c. 547.

8. *Equisetum hiemale* L.

Subsekt. 2. *Equiseta trachydonta* Milde. Stengel mit breiten, zwischen den Kanten meist deutlich vertieften Rippen. Scheidenzähne wenigstens in ihrer unteren Hälfte bleibend.

Equiseta trachydonta Milde Monogr. Equis. 173 (1867) p.; *Luerss.* l. c. 761; *Aschers.* l. c. 144; *Sadeb.* l. c. 547.

9. *Equisetum trachyodon* A. Br.10. *Equisetum variegatum* All.

11. *Equisetum scirpoides* Michx.12. Hiezu noch der Bastard *Equisetum litorale* Kühlewein =
E. arvense $\times$ *limosum*.

Von den in vorstehender Übersicht angeführten Arten finden sich in Krain und im benachbarten Küstenlande folgende: *E. arvense*, *E. maximum*, *E. pratense*, *E. silvaticum*, *E. palustre*, *E. limosum*, *E. ramosissimum*, *E. hiemale* und *E. variegatum*.

E. scirpoides ist in der mitteleuropäischen Flora mit Sicherheit nur aus Kärnten bekannt, wo diese zierliche Art seinerzeit von Wulfen auf feuchten Wiesen an der Möll bei Heiligenblut gesammelt wurde. Kommt sonst auf Island, auf der Bäreninsel, auf Spitzbergen, in Skandinavien, im nördlichen europäischen Rußland, in Sibirien und Nordamerika vor.

E. trachyodon wurde bisher nur auf der Ober-Rheinfläche zwischen Straßburg und Mainz und im Wollmatinger Ried bei Constanx gefunden. Die unter diesem Namen durch R. v. Pittoni verbreiteten und vom Isonzo-Ufer bei Görz stammenden Pflanzen sind nach Scholz (Jahrsber. St.-Gymn. Görz 1896 p. 28) *E. ramosissimum*.

Der Bastard *E. litorale* wurde mehrfach in Deutschland, ferner in Galizien, Schlesien, Böhmen, Nieder-Österreich, Ungarn, in der Schweiz und im südlichen Frankreich beobachtet, wurde jedoch in den südlichen Alpenländern meines Wissens sicher bisher nicht nachgewiesen.

Bestimmungsschlüssel unserer Arten.

- 1 a Fertile und sterile Stengel verschieden gestaltet 2
- 1 b Fertile und sterile Stengel gleichgestaltet und gleichzeitig
erscheinend, grün 5
- 2 a Fertile Stengel vor den sterilen erscheinend, astlos, nicht
grün, nach der Sporenreife absterbend 3
- 2 b Fertile Stengel gleichzeitig mit den sterilen erscheinend,
anfangs nicht grün, später wie die letzteren grün werdend
und Äste treibend 4
- 3 a Scheiden der fertilen Stengel 20—30 zählig. Fertile Stengel
elfenbeinweiß oder höchstens blaßgrünlich angehaucht, bis 35
(selten 50) cm hoch und 6—13 mm dick, mit 6—15 einander
genäherten, bis 2·5 cm langen, anfangs zylindrischen, zu-
letzt trichterförmigen, am Grunde hell- sonst dunkelbraunen
Scheiden und pfriemlich-lanzettlichen, sehr spitzen
Zähnen. Ährenspindel hohl. — Sterile Stengel bis 1·5 (selten 2) m
hoch und bis 10 (seltener 15) mm dick, elfenbeinweiß oder
etwas blaßgrünlich, flach 20—40 rippig, in den oberen
 $\frac{2}{3}$ bis $\frac{3}{4}$ ihrer Länge quirlig verzweigt. Stengelscheiden

zylindrisch, anliegend, am Grunde weißlich, mit sehr schmalen, scharfen Kommissural- und oft undeutlichen Karinalfurchen und 20—40 lanzettlich-pfriemenförmigen, in eine haarartige Spitze vorgezogenen, mit dunkelbraunem Mittelstreifen versehenen Zähnen. Äste meist einfach, in dichten Quirlen, ohne Zentralhöhle, 4—5 rippig, wegen der tiefen Karinalfurchen der Rippen 8—10 kantig. Unterstes Astglied kürzer als die zugehörige Stengelscheide; Astscheiden grünlich, mit lanzettlich-pfriemenförmigen, schmal weißhäutig gesäumten Zähnen, deren haarartige, bräunliche Spitze bald abbricht. Asthülle hellbraun, meist mit schwarzbraunem Grunde. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum maximum Lam.

Großer Schachtelhalm. — Velika preslica.

Equisetum maximum Lam. Fl. franç. I. (7) (1778); *Aschers.* l. c. 125; *Marches.* Fl. di Trieste 680 (1896—97). *E. Telmateia* Ehrh. in Hannov. Magazin (1783) 18. Stück, 287; *Fleischm.* Übers. Fl. Krains 30 (1844); *Luerss.* l. c. 673; *Posp.* Fl. oesterr. Küstenl. I. 2 (1897). *E. eburneum* Schreb. in Roth Catal. bot. I. 128 (1797).

Diese größte und stattlichste einheimische Art variiert vielfach sowohl hinsichtlich des fertilen als auch sterilen Stengels. Von den zahlreichen unterschiedenen Formen seien folgende erwähnt.

A. Formen des normal fertilen Stengels.

α) **f. humile (Milde) Aschers.** Der sonst normale fertile Stengel mit der Ähre nur 14 cm hoch, die Ähre 7 cm lang, die im übrigen normalen Scheiden dicht übereinander sitzend und einander größtenteils deckend.

Equisetum Telmateia f. humilis Milde in Denkschr. d. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 187; *Luerss.* l. c. 682. *E. maximum* C. *humile* Aschers. l. c. 127.

β) **f. frondescens (A. Br.) Aschers.** Der normale fertile Stengel in seinem mittleren Teile unter den unveränderten Scheiden grüne, jedoch meist kurz bleibende Äste entwickelnd, der obere ährentragende Teil aber verwelkend.

Equisetum eburneum f. frondescens A. Br. in Sillim. Amer. Journ. XLVI. 84 (1844). *E. Telmateia f. frondescens* Milde Sporenpl. 101 (1865); *Luerss.* l. c. 682. *E. maximum* E. *frondescens* Aschers. l. c. 127.

B. Formen des sterilen Stengels mit Sporangienähre.

γ) **f. macrostachyum (Milde) F. Wirtg.** Ähre groß, bis 4·5 cm lang, die ihr nächsten Scheiden denjenigen des fertilen Stengels ähnlich und

dieser Stengelteil astlos; der ganze Stengel oft sehr verkürzt, mitunter nur 10 cm hoch, seine Äste im letzteren Falle mit den Spitzen bald nur den Ährengrund erreichend, bald die Ähre mehr oder weniger (bis 10 cm) überragend.

Equisetum Telmateia serotinum macrostachyum Milde in Nova Acta Acad. Leop. Carol. XXVI. II. 428 (1858); *Luerss.* l. c. 680. *E. maximum* F. conforme II. *macrostachyum* F. Wirtg. in *Aschers.* l. c. 127.

δ) **f. polystachyum** (*Schmitz et Reg.*) F. Wirtg. Der normal gestaltete sterile Stengel trägt eine Gipfelähre und außerdem noch mehrere kleine, normale oder durchwachsene Ähren an längeren oder kürzeren Ästen.

Equisetum Telmateia γ. *polystachyum* Schmitz u. Regel El. Bonn. 11 (1841). *E. Telmateia serotinum polystachyum* Milde Sporenpfl. 102; *Luerss.* l. c. 680. *E. maximum* F. conforme l. *polystachyum* F. Wirtg. in *Aschers.* l. c. 127.

C. Formen des sterilen Stengels.

ε) **f. comosum** (*Milde*) *Aschers.* Stengel bei 70 cm hoch, nur in der oberen Hälfte mit aufrecht abstehenden Ästen.

Equisetum Telmateia f. comosa Milde in Denkschr. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 188; *Luerss.* l. c. 679. *E. maximum* B. *comosum* *Aschers.* l. c. 128.

ζ) **f. breve** (*Milde*) *Aschers.* Stengel nur bis 30 cm hoch, meist schon vom Grunde ästig, mit verkürzten, nur bis 2 cm langen Internodien und daher mit sehr genäherten, fast wagrechten Ästen.

Equisetum Telmateia f. brevis Milde in Denkschr. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 188; *Luerss.* l. c. 679; *Posp.* l. c. 2. *E. maximum* b. *breve* *Aschers.* Fl. Brand. I. 896 (1864), Syn. I. 128 (1896).

η) **f. flagelliforme** Hay. Stengel nach oben stark verschmälert, in eine bis 10 cm lange, 5—7 gliedrige astlose Spitze ausgezogen.

Equisetum maximum ζ. *flagelliforme* Hay. Fl. Steierm. I. 57 (1908).

Vorkommen. An feuchten, quelligen Stellen, an Gräben und Bächen, namentlich in Waldstümpfen an Berghängen und in Schluchten auf kalkigem und thonigem Boden, meist truppweise oder in größerer Menge gesellig, in den Alpen bis 1400 m aufsteigend.

Krain. Im Savetale, namentlich in dessen Seitengräben am rechten Saveufer von Ratschach (bei Steinbrück) bis Salloch (!). Ferner im Tucheiner-, Feistritz-, Kanker-, St. Katharina-, St. Anna- und Zelenicatal, um Neumarktl, Vigaun und Žirovnica, in Jauerburger Gereuth, bei Planina unter der Golica, um Weißenfels, im Planica-, Pišnica-, Vrata-, Kot- und Krmatal, im Rotwein-, Wocheiner-, Selzach- u. Pöllandertal (!). Um Laibach in Schluchten des Dolgi hrib (Golovec), im Iška- und Dobravatal, um Utik und Zwischenwässern (!). Im Borovnicatal bei Franzdorf, um Idria,

Planina und Zirknitz, im Rekatal (z. B. bei Vreme), im Schneeberggebiete, bei der Karlshütte unter der Velika gora, im Hornwald und Uskokengebirge (!). April; Juni.

α) In Gräben am Fuße der Gorjanci bei St. Barthelmae (!) und bei Žirovnica (!).

β) Berghänge bei Neumarktl*) (Luerssen l. c. 682), bei Vigaun (!) und Bischoflack (!).

γ) Berghänge bei Neumarktl*) (Luerssen l. c. 680); im Rotweintal (!) und Besnicagraben bei Salloch (!).

δ) Berghänge bei Neumarktl*) (Luerssen l. c. 681); bei Zwischenwässern (!), im Boženagraben bei Billichgraz (!), am Fuße des Golovec bei Stephansdorf (!) und sicher noch anderwärts.

ε) Bei Podnart (!) und Vigaun (!).

ζ) Bei Podnart (!), Weißenfels (!) und unter dem Konjski vrh ober dem Wocheinersee (!).

η) Bei Rudnik nächst Laibach (!) und bei Utik (!).

Küstenland. Häufig in Istrien um Villa Decani, Muggia, S. Nicolo d'oltre, Capodistria, Strugnano, Pirano, Buje, Cerovlje, im Tale des Quieto und im Leme-Canal (Pospichal l. c. 2). Gemein im Triestergebiete um Roiano, Barcola, Grignano, S. Anna, Zaule, Ospio, Risano, Sicciole etc. (Marchesetti l. c. 680). Um Görz die gemeinste Art, an allen Bächen und Straßengräben (Scholz in Jahresb. St.-Gymn. Görz 1896, 26). In den Auen des Isonzo, der Versa und Wippach, um Cervignano und Monfalcone (Pospichal l. c. 3).

ζ) Auf gelockertem Boden hie und da: bei Buje an Weinbergsrändern, um S. Nicolo d'oltre u. am Ufer des Risano bei S. Michele (Pospichal l. c.).

δ) In verschiedenen Formen um Görz (Scholz l. c.).

Geographische Verbreitung. Von 55° n. B. südlich durch ganz Europa (fehlt in Scandinavien und den russischen Ostseeprovinzen); Kaukasusgebiet, Persien, Nord-Syrien; Ural-Sibirien; Nordwest-Afrika, Madeira, Teneriffa, Azoren; nördliches und nordwestliches Nordamerika südlich bis Californien.

3 b Scheiden des fertilen Stengels 6—12 zählig. Fertile Stengel hellbraun oder rötlich, bis 20 (selten 35) cm hoch und 3—5 mm dick, sehr saftig, mit 3—6 meist von einander entfernten, bis 2 cm langen, bauchigen bis fast glockenförmigen, weißlichen, nach oben häufig bräunlichen Scheiden und lanzettlichen, zugespitzten, schwarzbraunen, der Röhre gleichlangen, oft zu 2—3 zusammenhängenden, mit einer deutlichen Karinaalfurche versehenen Zähnen. Ähre meist langgestielt, eiförmig oder länglich, bräunlich, mit markiger Spindel. —

*) Luerssen schreibt irrtümlich „Neumarkt“.

Sterile Stengel meist nicht über 5 *dm* hoch u. nicht über 3 *mm* dick, meist hellgrün (selten fast weiß), 6—19- (meist etwa 10-) rippig, quirlig verzweigt, meist mit astlosem, die oberen Äste weit überragendem Gipfelteile. Stengelscheiden meist gegen den Saum etwas erweitert, mit schwachen Kommissural- und Karinalfurchen und 16—19 (meist etwa 10) lanzettlichen, zugespitzten, schwärzlichen, sehr schmal weißhäutig berandeten Zähnen. Äste meist einfach, seltener verzweigt, meist 4—5- (seltener 6-) rippig; unterstes Astglied viel länger als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle grünlich bis braun, meist matt. Astscheiden grünlich, mit eiförmigen oder dreieckigen, lang zugespitzten, gleichfarbigen oder selten an der Spitze schwarzbraunen, abstehenden Zähnen. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum arvense L.

Ackerschachtelhalm. — Njivna preslica.

Equisetum arvense L. Spec. pl. ed. 1. 1061 (1753); *Scop.* Fl. Carn. ed. 2. II. 286 (1771); *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 687; *Aschers.* l. c. 128; *Marches.* l. c. 680; *Posp.* l. c. 2.

Auch *E. arvense* ist eine, namentlich in seinen sterilen Stengeln sehr vielgestaltige Art. Bemerkenswerte, im Gebiete beobachtete Formen sind:

A. Formen des fertilen Stengels.

α) f. irriguum Milde. Fertile Stengel im Frühjahr erscheinend, nach der Sporenreife (bis auf den oberen Teil) nicht absterbend, sondern mehr oder weniger ergrünend und am unteren und mittleren Teile bis 5 *cm* lange Äste entwickelnd.

Equisetum arvense f. irrigua Milde in Bot. Ztg. IX. (1851) 847, Denkschr. d. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 186; *Luerss.* l. c. 696; *Aschers.* l. c. 129. *E. arvense b. frondescens Döll* Fl. Bad. I. 58 (1855).

β) f. polystachyum (Aschers.) Paulin. Wie *α*, aber die Äste kleine, meist durchwachsene Ährchen entwickelnd.

Equisetum arvense β) f. polystachyum Paulin Schachtelhalmgew. Krains und Küstenl. in „Carniola“ Mitteilg. Mus. Ver. f. Krain, Neue Folge II. (1911) 84. *E. arvense C. irriguum l. polystachyum Aschers.* l. c. 129.

γ) f. campestre (F. W. Schultz) Milde. Fertile Stengel mit den sterilen gleichzeitig erscheinend und diesen völlig ähnlich, nur eine Ähre tragend.

Equisetum campestre F. W. Schultz Prodr. Fl. Starg. Suppl. I. 59 (1819).
E. arvense f. *campestris* Milde in Bot. Zeitg. (1851) 848, Sporenpl. 99; *Luerss.*
 l. c. 700 p.; *Aschers.* l. c. 130. *E. arvense serotinum* G. F. Meyer Chloris
 Hanov. 666 (1836). *E. arvense rivulare* Huth Fl. Frankf. 1. Aufl. (1882) 159.

B. Formen des sterilen Stengels.

a) Formen sonniger Standorte. Stengel den meist straffen Ästen gleichfarbig, lebhaft grün.

δ) **f. agreste Klge.** Stengel aufrecht, meist im unteren $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ seiner Länge astlos; Äste unverzweigt, in der Regel 4rippig, aufrecht, bis 12 (selten 20) cm lang.

Equisetum arvense a. *agreste* Klinge Arch. f. Nat. Liv-, Esth- u. Curland. 2. Ser. VIII. 372 (1882); *Luerss.* l. c. 693; *Aschers.* l. c. 130.

ε) **f. ramulosum Rupr.** Stengel aufrecht, kräftig, meist vom Grunde an reichästig, Äste mehr weniger reich verzweigt.

Equisetum arvense f. *ramulosum* Rupr. Symb. ad hist. et geogr. pl. ross. 87 (1845); *Luerss.* l. c. 693; *Aschers.* l. c. 131.

ζ) **f. decumbens G. F. W. Mey.** Stengel liegend, an der Spitze aufsteigend, vom Grunde an reich verzweigt, mit meist 4 kantigen, einseitig aufsteigenden, den Hautsproß nicht selten überragenden, oft wiederholt verzweigten Ästen.

Equisetum arvense f. *decumbens* G. F. W. Meyer Chloris Hanov. 666. *E. arvense* b. *ramulosum* f. *decumbens* *Luerss.* l. c. 694.

η) **f. alpestre Wahlenb.** Stengel liegend, an der Spitze aufsteigend, bis 16 (selten 25) cm lang, 5—9 kantig, mit oft gebogenen und sehr verkürzten Internodien u. einseitig aufsteigenden, in der Regel einfachen, 0.6—0.7 cm langen, etwas starren, 4—5 kantigen Ästen.

Equisetum arvense f. *alpestris* Wahlenb. Fl. Lappon. 296 (1812). *E. arvense* b. *ramulosa* f. *alpestris* *Luerss.* l. c. 694. *E. arvense* b. *ramulosum* 2. *decumbens* β. *alpestre* *Aschers.* l. c. 131.

b) Schattenform. Stengel blässer grün als die mehr oder weniger schlaffen Äste, zuweilen fast elfenbeinweiß, aufrecht, in der unteren Hälfte meist astlos.

θ) **f. nemorosum A. Br.** Stengel bis 1 m hoch, kräftig, mit 12—16 schwächer gewölbten Rippen. Äste 1.5—3 dm lang, 4rippig, unverzweigt oder spärlich verzweigt, meist horizontal abstehend oder überhängend, oft mehr weniger blaugrün.

Equisetum arvense f. *nemorosa* A. Br. in Döll Rhein. Fl. 27 (1843); *Luerss.* l. c. 695; *Aschers.* l. c. 131; *Posp.* l. c. 2.

Vorkommen. Auf feuchten Wiesen und Äckern, auf Dämmen, in Gebüsch und an lichten waldigen Stellen, namentlich auf lehmigen

Sandboden, meist gesellig, oft in großen Mengen und dann als schwer ausrottbares Unkraut äußerst lästig. April, Mai; Juni, Juli.

Krain. Um Laibach und in Ober-, Inner- und Unterkrain allgemein verbreitet und häufig, in den Alpen bis über 1700 m aufsteigend.

α) Am Laibacher Moor bei Bevke (!) und bei Kašelj (!) nächst Laibach.

β) An denselben Lokalitäten (!) wie α.

γ) Selten bei Kaltenbrunn (!), Strahomer (!) und Stranska vas nächst Laibach.

δ) Auf Äckern und an Wegen um Laibach und auch anderwärts häufig.

ε) An feuchten buschigen Stellen und in Hecken nicht selten.

ζ) Die häufigste Form auf Äckern, namentlich am Laibacher Moor sehr verbreitet.

η) Unter dem Mali Stol in den Karawanken (!), im Vratatale (!) und im Siebenseentale (!) in den Julischen Alpen.

θ) An feuchten, waldigen Stellen und in Gebüsch, hie und da, z. B. bei Utik (!), im Dobravatal (!), im Ločnicagraben (!), im Feistritzal bei Stein (!), bei Weißenfels (!); bei Prem im oberen Rekatale und im Tale der Suhorica und Sušica (Pospichal l. c. 2); Luegg bei Rudolfswert (!), am rechten Saveufer bei Sava (!).

Küstenland. Auf Äckern in Friaul, bei Monfalcone, Bestrigna, Ruda, an der Sdobba; auf Wiesen um Cormons, Görz, Zaule; auf dem Eisenbahndamme bei Rubbia; in den Mulden, Berkins; auf lehmigen Hängen bei Klanic; um die Seen von Doberdo, Pietra rossa und Čepić; im Tale der Wippach und ihrer Nebenflüsse; dann in den Flußtalern Inneristriens: an der Foiba und dem oberen Quito, weiter südlich nicht mehr (Pospichal l. c. p. 2). — Häufig bei Longera, Naklo, im Tale S. Clemente, Sicciole (Marchesetti l. c. p. 680.) — Um Görz bei Lucinico, im ganzen Coglianer Gebiet, Panovitz, Karst (Scholz l. c. p. 25).

ο) In Istrien in der Mulde von Obrou und im Tale der Suhorica (Pospichal l. c. p. 2).

Geographische Verbreitung. Ganz Europa (hauptsächlich in Nord- und Mitteleuropa); Asien vom Ural und Kaukasus bis Japan und Nord-China und südwärts bis in den Himalaya; Nord-Afrika; Kanarische Inseln; Capland; Nordamerika südlich bis zum 36°.

4 a Scheiden der fertilen Stengel trichterförmig, bis 1·5 cm lang, graugrün oder rötlich, mit 10—16 weißlichen, trockenhäutigen, meist braun gestrichelten und mit dunkelbraunem Mittelstreifen versehenen Zähnen, mit schmalen aber scharfen Kommissural- und undeutlichen oder fehlenden Karinalfurchen. Scheidenzähne breitlanzettlich, spitz, so lang als die Scheiden-

röhre, nur an der Spitze frei, am Grunde insgesamt oft mit dunkelbrauner und darüber oft noch mit schmaler hellerer bis weißlicher Zickzackbinde. Fertile Stengel anfangs meist gelbbraun, seltener weißlich, unten deutlich gerieft, nach der Sporenreife im unteren Teile Äste entwickelnd und die Beschaffenheit der sterilen Stengel annehmend, oberwärts nur unvollkommen ergrünend. Ähre meist langgestielt, länglich, selten oval, gelblich oder grünlich bis schwarzbraun, mit markiger Spindel. — Sterile Stengel bis 5 dm hoch und bis 3 mm dick, grau- bis apfelgrün, mit 8—20 (meist aber nur 15) konvexen, rauhen Rippen, meist nur in der oberen Hälfte ästig. Stengelscheiden zylindrisch-glockenförmig, einschließlich der Zähne bis 8 mm lang, grün, 8—20 zählig, mit schmalen, aber sehr scharfen Kommissural- und sehr schwachen Karinaifurchen. Scheidenzähne lanzettlich, schmutzig- bis bräunlichweiß, mit dunkelbraunem Mittelstreifen, stets kürzer bis etwa nur $\frac{1}{3}$ so lang als die Scheidenröhre. Äste meist nicht verzweigt, 3- (selten 4—5-)rippig, ziemlich fein, horizontal abstehend oder überhängend; unterstes Astglied meist etwas kürzer als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle hellbraun; Astscheiden mit eiförmigen, spitzen Zähnen. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum pratense Ehrh.

Wiesen-Schachtelhalm. — Travniška preslica.

Equisetum pratense Ehrh. in Hannov. Magazin (1784), 9. Stück, 183; *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 660; *Aschers.* l. c. 122; *E. umbrosum J. G. F. Meyer* in *Willd.* Enum. hort. Berol. 1065 (1809).

E. pratense variiert wie auch das nächstverwandte *E. silvaticum* im allgemeinen wenig. Beachtenswerter, weil von der gewöhnlicher Form (*f. praecox* *Milde* in *Nova Acta Acad. Leop. Carol.* XXVI. 2. 439 (1858); *Luerss.* l. c. 666; *Aschers.* l. c. 123) des fertilen Stengels ziemlich abweichend, ist die Form

f. serotinum *Milde*. Fertile Stengel schon grün, kräftig gerieft und rauh sowie mit Astanlagen erscheinend und letztere noch vor der Sporenreife weiter entwickelnd, aber der untere Stengelteil astlos bleibend. Scheiden kurz, zylindrisch-becherförmig. Ähre kurz länglich, oval oder fast kugelig.

Equisetum pratense f. serotina *Milde* in *Nova Acta* XXVI. 2. 439; *Luerss.* l. c. 666; *Aschers.* l. c. 123.

Vorkommen. In schattigen Wäldern und Gebüsch, in Auen und feuchten Wiesen auf humosen Sandboden, meist truppweise oder oft gesellig in größerer Menge. April, Mai.

Krain. Anscheinend selten, vielleicht aber auch oft übersehen. In feuchten Auen bei Radomlje (!). Bei Selo, bei Ob.-Tuchain (Šafer in lit.) und auf feuchten Wiesen am Ulrichsberg und bei Tujnice (Theinitz) nach Robič in Hayek-Paulin Fl. d. Sanntaler Alpen in Abh. ZBG. Wien (1907), IV. 2. 77. Nach Fleischmann l. c. 30 auf Wiesen in Ober- und Unterkrain, besonders am Jančberg und bei Oberlaibach. Wurde an letzterer Lokalität von H. Landesgerichtsrat Mulley vergeblich gesucht.

Küstenland. Im Görzer Gebiete auf Feldern bei Lucinico und am Bachufer beim Boschetto (Scholz l. c. 26).

Geographische Verbreitung. Nord- u. Mitteleuropa, letzteres jedoch mit Ausschluß von Holland, Belgien, Frankreich und Südwest-Deutschland; Kaukasus, Sibirien; Nordamerika südlich bis Canada und Wisconsin.

- 4 b Scheiden des fertilen Stengels bauchig bis glockenförmig, 2 bis 2·5 cm lang, am Grunde grünlich, oberwärts fuchsrot, mit häutigen, fuchsroten, mit dunklerem Mittelstreifen versehenen, ihrer ganzen Länge nach zu 2—7 verwachsenen und so 2—4 bauchige Lappen bildenden Zähnen, ohne Karinal- und mit schwachen Kommissuralfurchen. Fertile Stengel bis 30 cm hoch, anfangs fleischrot bis blaßbraun, deutlich gerippt, schon zur Sporenreife fast bis zur Spitze Äste entwickelnd, in ihrer ganzen Länge ergrünend und so völlig die Beschaffenheit der sterilen Stengel annehmend. Ähre meist lang gestielt, eiförmig bis länglich-kegelförmig, hell- bis rotbraun, mit markiger Spindel. — Sterile Stengel 6 (selten bis 8) dm hoch und unten bis 5 mm dick, hellgrün, später zuweilen unterwärts bräunlich, mit 10—18 (meist aber 14) zweikantig abgeflachten, rauhen Rippen, in dem oberen $\frac{3}{4}$ bis $\frac{1}{2}$ ihrer Länge ästig. Scheiden zylindrisch-becherförmig, einschließlich der Zähne bis 1·5 cm lang, unterwärts grün, oberwärts fuchsrot, trockenhäutig, ohne Karinal- und mit schwachen Kommissuralfurchen; Scheidenzähne fuchsrot, mit dunkelbraunem Mittelstreifen, wenig länger als die Scheidenröhre, zu 2—5 verwachsen und so 3—4 stumpfliche, bauchige Lappen bildend. Äste sehr lang und dünn, oft bogig aufsteigend und zuweilen an der Spitze überhängend, 4—5 rippig, verzweigt, mit 3 rippigen, öfter noch einmal verzweigten Ästchen;**

unterstes Astglied am unteren Stengelteile kürzer, am oberen länger als die zugehörige Stengelscheide. Primäre Asthüllen fuchsrot. Ast- und Ästchenscheiden mit lanzettlichen, pfriemenförmig zugespitzten, auswärts gebogenen Zähnen. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum silvaticum L.

Wald-Schachtelhalm. — Gozdna preslica.

Equisetum silvaticum L. Sp. pl. ed. 1. 1061; *Scop.* l. 285; *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 648; *Aschers.* l. c. 121; *Marches.* l. c. 680.

E. silvaticum variiert unter allen Arten am wenigsten. Von der gewöhnlichen Form (**f. praecox** Milde in *Nova Acta* XXVI. 2. 433; *Luerss.* l. c. 655; *Aschers.* l. c. 122) des fertilen Stengels mehr verschieden ist die der analogen Form des *E. pratense* (cf. p. 87) entsprechende

f. serotinum Milde. Stengel schon mehr oder weniger grün und (oft nur an den untersten, oft schon an allen Internodien) mit kräftiger entwickelten und bereits mit Kieselzähnen besetzten Riefen, sowie mit kurzen Ästen versehen hervortretend und letztere schon vor der Ausbreitung der Sporen weiter ausbildend.

Equisetum silvaticum f. *serotina* Milde in *Nova Acta* XXVI. II. 433 (1858); *Luerss.* l. c. 655; *Aschers.* l. c. 122.

Vorkommen. Auf feuchten Stellen in Wäldern und Gebüsch und auch auf Waldwiesen in der Berg- und Voralpenregion, meist gesellig und oft größere Strecken überziehend. April—Juni.

Krain. Hier und da in den Steiner Alpen, Karawanken und Julischen Alpen. Selo bei Ob.-Tuchein (Šafer in lit.). Unter dem Kankersattel (Ost- u. Westseite!), auf der Dobrča bei Neumarkt (!), unter der Belščica (!), bei Planina unter der Golica (!), im Kottal (!), im Rotweintal (!), auf der Pokluka (!) und Jelovica (!), bei Davča ober Zarz (!), am Blegaš und sicher noch anderweitig. Nach Fleischmann, dem das Vorkommen im Gebiete der Alpen unbekannt war, bei Seisenberg (?) und Pölland (?) in Unterkrain. Der von Luerssen l. c. 660 (resp. Milde) für Krain zitierte Standort „Maria Trost“ liegt nächst Graz in Steiermark.

f. serotinum Bei Planina (!) und im Rotweintal (!) mit der gewöhnlichen Form.

Küstenland. Im Görzgebiete an schattigen Orten bei St. Mauro und Cronberg (Scholz Jahresb. St.-Gymn. Görz 1896, 26). In Istrien bisher nur an feuchten Stellen in der im sog. Berkingelände gelegenen Mulde von Obrou (Marchesetti l. c. 680).

Geographische Verbreitung. Nord- und Mitteleuropa; Nord-Spanien (Pyrenäen), Piemont, Thracien, Cyprien. Nord-Asien bis südlich zum Altai, der Songarei und Daurien, ostwärts bis zum Amurlande; Nordamerika südwärts bis Oregon, Ohio und Virginien.

- 5 a Ähre stumpf, Stengel glatt oder kaum rau, nicht überwinternd 6
- 5 b Ähre bespitzt, Stengel mehr oder weniger rau, meist überwinternd 7
- 6 a Stengelscheiden oberwärts mehr oder weniger erweitert, fast kreiselförmig, locker anliegend, 6--10zählig. Stengel bis 5 dm (selten 1 m) hoch und bis 3 mm dick, meist verzweigt, tief 4--12- (meist 6--10-) furchig, mit wenig rauhen, stark konvexen (ungefurchten) Rippen und sehr enger Zentralhöhle. Scheiden einschließlich der Zähne bis 18 mm (meist ca. 6--12 mm) lang, grün, mit tiefen Kommissural- und schwachen Karinalfurchen. Scheidenzähne kürzer als die Scheidenröhre, breitlanzettlich, spitz, völlig oder nur oberwärts schwarzbraun, mit breitem, weißem Hautrande u. Längsfurche am Rücken. Äste aufrecht abstehend, meist unverzweigt, meist 5- (selten 6--7-) rippig; unterstes Astglied kürzer als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle meist glänzend schwarz. Zähne der Astscheiden breit lanzettlich, aufrecht. Ähre länglich bis lineallänglich, schwärzlich, mit hohler oder markiger Spindel. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum palustre L.

Sumpf-Schachtelhalm. — Močvirna preslica.

Equisetum palustre L. Sp. pl. ed. 1. 1061; Scop. Fl. carn. l. c. 286; Fleischm. l. c. 30; Luerss. l. c. 704; Aschers. l. c. 132; Marches. l. c. 681; Posp. l. c. 3.

Variert namentlich in bezug auf die Verzweigung. Die Hauptformen lassen sich folgend gruppieren.

α) *f. verticillatum* Milde. Stengel aufrecht, ästig; Äste 2--30 cm lang, allseitig, aufrecht abstehend, meist unverzweigt, keine Ähren tragend.

Equisetum palustre f. verticillata Milde in Nova Acta XXVI. 2. 460; Luerss. l. c. 709; Aschers. l. c. 132. *E. palustre α. typicum* Posp. l. c. p.

β) **f. ramulosum** *Milde*. Stengel aufrecht, meist nur oberwärts ästig, bis fast 1 m hoch; Äste allseitig, schlaff überhängend, bis 35 cm lang, keine Ähren tragend, zuweilen mit einzelnen kurzen Ästchen.

Equisetum palustre f. *ramulosa* *Milde* Sporenpl. 109; *Posp.* l. c. 3 p. *E. palustre* f. *verticillata* subf. *ramulosa* *Luerss.* l. c. 710; *Aschers.* l. c. 133.

γ) **f. decumbens** *Klge*. Stengel niederliegend, einseitig aufrecht beästet, Äste keine Ähren tragend.

Equisetum palustre f. *decumbens* *Klinge* Arch. f. Nat. Liv-, Esth- u. Curland 2. Ser. VIII. 404 (1882). *E. palustre* A. *verticillatum* 2. *decumbens* *Aschers.* l. c. 133.

δ) **f. polystachyum** *Weig.* Stengel ästig; alle Äste oder nur diejenigen der mittleren bis oberen Wirtel Ährchen tragend.

Equisetum palustre f. *polystachyum* *Weigel* Fl. Pomer. Rug. 187 (1769); *Luerss.* l. c. 711; *Aschers.* l. c. 133. *E. palustre* β. *polystachyum* et γ. *ramulosum* p. *Posp.* l. c. 3.

ε) **f. simplicissimum** *A. Br.* Stengel fast oder meist völlig astlos, zuweilen am Grunde mit dünnen, stengelähnlichen Ästen, 8—11 rippig.

Equisetum palustre f. *simplicissimum* *A. Br.* in Sillim. Amer. Journ. XLVI. 85 (1844); *Luerss.* l. c. 712; *Aschers.* l. c. 133. *E. palustre* f. *simplex* *Milde* in Nova Acta l. c. 460. *E. palustre* α. *typicum* *Posp.* l. c. p.

ζ) **f. nanum** *Milde*. Stengel astlos, zu mehreren aus einem Rhizomaste entspringend, liegend oder aufsteigend, bis 15 cm lang, sehr dünn, 4—5 rippig.

Equisetum palustre f. *nana* *Milde* in Verh. ZBG. Wien XIV (1864) 13. *E. palustre* f. *simplicissima* subf. *nana* *Luerss.* l. c. 713; *Aschers.* l. c. 134.

Vorkommen. In Sümpfen, Gräben, an Ufern, auf feuchten bis sumpfigen Wiesen und auch auf Äckern, meist gesellig und oft in großer Menge, nicht selten in Gesellschaft mit *E. arvense*, in den Alpen bis 2150 m aufsteigend. Juni—September.

Krain. Häufig in der Umgebung Laibachs, namentlich am Laibacher Moor (!), im Iškatale (!), am Fuße des Šiškaberges (!), im Dobravatal (!), bei Oberlaibach (!), bei Utik (!), Vižmarje (!), Ježica (!), Snebrje (!), Zadobrava (!), Lusttal (!), Salloch (!), Kašelj (!), Kaltenbrunn (!). Ferner bei Jarše (!), Dob (!), Lukovica (!), im Tucheinertal (Šafer in lit.), bei Stein (!), Kreuz und St. Martin (!), im Kankertal (!), um Neumarkt (!), Vigaun (!), Žirovnica (!), Weißenfels (!), im Vrata- und Rotweintal (!), bei Veldes (!), Wocheiner-Feistritz (!), bei Sairach (!), um Idria (!), im Wippachtal (!), um Adelsberg (!), Planina (!), Zirknitz (!), bei Vrem im Rekatale (Marchesetti l. c. 681), bei Großlaschitz (!), Reifnitz (!), um Gottschee und Möttling (Fleischmann l. c. 30), bei Breitenau nächst Rudolfswert (!), bei Weißkirchen (!) und St. Barthelmae (!).

α) Gemeine, an allen Standorten häufige Form.

β) In schattigen, feuchten Gebüchen bei Utik (!), im Boženagraben bei Billichgraz (!), bei Weißenfels (!) und Zirknitz (!).

γ) Auf feuchten Äckern am Laibacher Moor nicht selten.

δ) Hie und da, z. B. bei Bevke (!), Kaltenbrunn (!), Radmannsdorf (!), in Rotweintal (!), bei Zirknitz (!), bei Weißkirchen (!) und wohl noch anderwärts.

ε) Seltener als α, aber einzeln wohl an den meisten Standorten gemeinsam mit α.

ζ) Meist nur in der subalpinen und alpinen Region vorkommende Kümmerform. Auf der Belščica (!) und ober Planina unter der Golica (!) in den Karawanken. In Planica- und Vratatal (!), auf Malopolje (!) und im Kiese am Wocheinersee (!) in den Julischen Alpen.

Küstenland. Im ganzen Gebiete verbreitet (Pospichal l. c. 3), in Istrien südlich jedoch nur bis zum Quieto (Marchesetti in Aschers. l. c. 132). Um Görz an Bachufern beim Boschetto und bei Cronberg, in Wassergräben der Wiesen im Rosentale und im Sumpf Liserto bei Monfalcone (Scholz l. c. 28). Bei Barcola, Zaule, Osp, Klanec, Risano und Pirano (Marchesetti l. c. 681).

α) und ε) Im ganzen Gebiete gemein, meist in großer, weite Wiesenstrecken bedeckender Menge (Pospichal l. c.).

β) Am Rande eines Tümpels auf den Hügeln von Grimalda und im Röhricht eines brackigen Sumpfes auf den Dünen von Grado (Pospichal l. c.).

δ) Bei der Fontana S. Niceforo unterhalb Pinguente (Posp. l. c.).

Geographische Verbreitung. Europa außer Südspanien und Sicilien; Cypern, Kleinasien, Kaukasus; Nordasien, Japan und nördliches Nordamerika.

6 b Stengelscheiden zylindrisch, enganlegend, 10—30- (meist 15 bis 20-) zählig. Stengel bis 1.5 m hoch und bis 8 mm dick, einfach oder in der oberen Hälfte ästig, dunkelgrün mit 10 bis 30 (meist 15—20) sehr flach konvexen, kaum vortretenden Riefen, daher äußerlich ungefurcht, glatt, nur weißlich gestreift, mit sehr weiter Zentralhöhle. Scheiden einschließlich der Zähne bis 1 cm lang, alle glänzend, wie lackiert, die untersten schwarz, genähert, die oberen grün, entfernt, ohne oder mit schwachen Kommissural- und ohne Karinafurchen. Zähne $\frac{1}{3}$ so lang als die Scheidenröhre, lanzettlich bis dreieckig-pfriemlich, zugespitzt, völlig oder nur oberwärts glänzend schwarz, mit sehr schmalem, weißem Hautrande, ohne Längsfurche am Rücken. Etwaige Äste aufrecht abstehend bis ausgebreitet, unverzweigt, stumpf 4- bis

11rippig; unterstes Astglied etwas kürzer als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle glänzend dunkelbraun. Zähne der Astscheiden lanzettlich-pfriemenförmig, aufrecht. Ähre eiförmig bis länglich, dunkelbraun, mit hohler Spindel. Jedes Gefäßbündel mit eigener Schutzscheide, daher das Gewebe des Stengels nicht in einen inneren und äußeren Zylinder trennbar:

Equisetum limosum L.

Schlamm-Schachtelhalm. — Grezna preslica.

Equisetum fluviatile u. *E. limosum* L. Spec. pl. ed. 1. 1062. *E. fluviatile* Scop. l. c. 286. *E. limosum* Schk. Krypt. Gew. 2. 175 (1808); *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 715; *Posp.* l. c. 3. *E. Heleocharis* Ehrh. Hannov. Mag. (1783) 286; *Aschers.* l. c. 134.

Auch *E. limosum* ist in bezug auf die Verzweigung sehr veränderlich. Die wichtigsten diesbezüglichen Formen sind:

α) **f. Linnaeanum** Döll. Stengel fast oder völlig astlos, meist 15-bis vielrieffig.

E. limosum f. *Linnaeana* Döll Fl. Bad. I. 64 (1855); *Luerss.* l. c. 718. *E. limosum* L. l. c. *E. heleocharis* B. *limosum* *Aschers.* Fl. Brand. I. 900 (1864), Syn. I. 136.

β) **f. verticillatum** Döll. Stengel vielrippig, mehr oder weniger regelmäßig oder unregelmäßig quirlästig, Äste ohne Sporangienähren.

Equisetum limosum var. *verticillatum* Döll Fl. Bad. I. 64; *Luerss.* l. c. 720. *Equisetum fluviatile* L. l. c. *E. heleocharis* A. *fluviatile* *Aschers.* Fl. Brand. I. 900, Syn. I. 135.

γ) **f. polystachyum** Lej. Stengel reich quirlästig, alle oder wenigstens die oberen Äste Ähren tragend.

E. limosum f. *polystachyum* Lejeune Fl. Spa. II. 274 (1813); *Luerss.* l. c. 720. *E. heleocharis* A. *fluviatile* II. *polystachyum* *Aschers.* Syn. I. 136.

Vorkommen. In Sümpfen, schlammigen Gräben, an Fluß- und Teichufern, mit den untersten Internodien im Wasser stehend, seltener auf sumpfigen Wiesen und sandigen Uferplätzen, in den Alpen bis 1800 m aufsteigend. Juni—September.

Krain. In Wassergräben und Tümpeln hie und da am Laibacher Moor, so bei Grmez (!), Želimlje (!), unter der Pleševica (!) bei Bevke (!), Log (!), Freudental (!). Um Laibach in Gräben an der Bahnstrecke hinter der Tabakfabrik, am Fuße des Šiškaberge (!), bei Utik (!), am Bachufer

bei Zadobrava (!), bei Kašelj (!), in Kaltenbrunn (!). Im Tucheinertal (Šafer in lit.). An den Bahnstrecken zwischen Kressnitz und Salloch (!) und zwischen Krainburg u. Radmannsdorf (!), bei Vigaun (!), Žirovnica (!), unter der Belščica (!), bei Weißenfels (!), im Vratatal (!), um Veldes (!), im Wocheinertal (!); in Innerkrain bei Planina und Zirknitz (!); in Unterkrain bei Weißkirchen (!) und Zameško (!).

α) Die gewöhnliche an allen Standorten vorkommende Form.

β) An denselben Standorten wie α, jedoch weniger häufig, an manchen Lokalitäten ganz fehlend.

γ) Wie es scheint selten, bisher nur in der Umgebung Laibachs am Bachufer bei Zadobrava (!), und am Rande eines Tümpels hinter Oberšiška (!).

Küstenland. In Sümpfen, sehr selten. Bis jetzt bloß in den „Paludi“ von Castelletto bei Cormons (Pospichal l. c. 3). Der von Krašan (in österr. botan. Zeitschr. 1863, p. 11) zitierte Standort bei Görz beruht nach Scholz (l. c. 27) auf einer Verwechslung.

Geographische Verbreitung. Nord- und Mitteleuropa, im Süden im engeren Mittelmeergebiet selten; in Italien südlich der Arno-Linie, auf der Balkanhalbinsel südlich vom Balkan ganz fehlend; Nord-Asien und Nordamerika.

7 a Stengelrippen am Rücken nicht gefurcht. Stengel mit 8—20 konvexen, rauhen Rippen, graugrün, nicht überwinternd, meist ästig, seltener einfach, liegend bis aufrecht, bis 1·5 (selten 2) m hoch u. bis 8 mm dick, oberwärts oft verdünnt. Stengelscheiden einschließlich der Zähne bis 22 mm lang, trichterförmig bis fast glockig, unter den Zähnen (an frischen Pflanzen) oft etwas verengert, mit tiefen und schmalen Kommissuralfurchen und meist deutlich 1—3 furchigen Rippen, einfarbig grün oder oberwärts bräunlich. Zähne ungefähr $\frac{1}{3}$ so lang als die Scheidenröhre, mit beibendem, dreieckigem, schwarzbraunem, weiß berandetem Grundteile und pfriemenförmiger, weißer oder bräunlicher, zuletzt meist abfallender Spitze. Äste bis 25 cm lang, meist unverzweigt, 5—9 rippig; unterstes Astglied meist sehr kurz, höchstens halb so lang als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle glänzend schwarz oder am Grunde grün, mit meist braunen, häutigen Saumlappen. Astscheiden stets verlängert, sonst den Stengelscheiden ähnlich. Ähre sehr kurz gestielt, oval bis länglich, dunkelbraun, mit markiger Spindel. Gefäßbündel mit äußerer und innerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum ramosissimum Desf.

Ästiger Schachtelhalm. — *Vejnata preslica.*

Equisetum ramosissimum Desf. Fl. Atl. II. 398 (1800); *Luerss.* l. c. 731; *Aschers.* l. c. 139; *Marches.* l. c. 681. *Equisetum ramosum* DC. Syn. pl. fl. Gall. 118 (1806); *Posp.* l. c. 3. *E. elongatum* Willd. Sp. pl. V. 8. (1810).

E. ramosissimum ist eine sehr variable Art, die ihren größten Formenreichtum in den außereuropäischen Verbreitungsbezirken (Asien, Afrika und Amerika) entwickelt. In den von uns herangezogenen Gebieten wurden folgende Formen beobachtet:

α) *f. pannonicum* (Kit.) *Aschers.* Stengel aufrecht, bis 5 dm hoch und 2·5 mm dick, 5- bis 11 rippig, astlos oder nur mit einzelnen Ästen. Scheiden grün.

Equisetum pannonicum Kit. in Willd. Sp. pl. V. 6. (1810). *E. ramosissimum* II. 1. a. *pannonicum* *Aschers.* l. c. 140. *E. ramosum* f. *virgatum* A. Br. in Flora XXII. 308 (1839); *Posp.* l. c. 3. *E. ramosissimum* f. *virgatum* Milde Sporenpl. 118; *Luerss.* l. c. 736. *E. illyricum* Hoppe p. sec. Milde l. c.

β) *f. gracile* Milde. Stengel niederliegend bis aufrecht, mit regelmäßigen, mindestens 2—3 zähligen Astquirlen, sonst wie α.

Equisetum ramosissimum f. *gracile* Milde Sporenpl. 117; *Luerss.* l. c. 738; *Aschers.* l. l. 140. *E. ramosum* f. *gracile* A. Br. l. c.; *Posp.* l. c. 4.

γ) *f. simplex* (Döll) Milde. Stengel einzeln oder gebüschelt, 0·8—1 m hoch und bis 5 mm dick, 8—16 rippig, fast stets astlos; Scheiden grün.

Equisetum elongatum f. *simplex* Döll Fl. Bad. I. 66. (1855). *E. ramosissimum* f. *simplex* Milde Sporenpl. 118; *Luerss.* l. c. 4; *Aschers.* l. c. 140. *E. ramosum* β. *simplex* *Posp.* l. c.

δ) *f. altissimum* A. Br. Stengel einzeln, bis 2 m hoch und bis 6 mm dick, 14—26 rippig, reich verzweigt, freudig grün. Untere Scheiden in ihrer ganzen Länge, mittlere oberwärts fuchsrot; Scheidenzähne meist schwarzbraun bis schwarz. Äste bisweilen Ährchen tragend (subf. *polystachyum* *Luerss.* l. c. 740).

Equisetum ramosissimum f. *altissimum* A. Br. in Milde Sporenpl. 117; *Luerss.* l. c. 740; *Aschers.* l. c. 140. *E. elongatum* v. *ramosissimum* Milde in ZBG. Wien XIV. Abh. 13 (1864). *E. ramosum* δ. *elongatum* *Posp.* l. c.

Vorkommen. Auf sandigen und kiesigen Stellen, auf sandigen Äckern, Rainen und Triften, in sandigen Wäldern und an steinigen Abhängen, besonders an Fluß- und Bachufern und da auch in Ufergebüsch, seltener in Sumpfwiesen. Juni, Juli.

Krain.

α) Unweit von Sturija (nächst Haidenschaft) in Innerkrain nach einem dieser Form zugehörigen Stengel zu schließen, der mir vor Jahren

von einem meiner Schüler als an der genannten Lokalität vorkommend nebst anderen bei Sturija (und Görz) gesammelten Pflanzen überbracht wurde. Das Vorkommen bei Sturija würde nicht befremden, da diese Art im benachbarten Görzgebiete verbreitet ist.

δ) In feuchtwarmen Hecken bei Prem im oberen Rekatale (Pospichal l. c. 4).

Da *E. ramosissimum* in Südsteiermark an der Straße zwischen Tüffer und Römerbad (Krašan in Hayek Fl. v. Steierm. I. 62) und im Feistritzgraben bei Drachenburg (Preissmann bei Hayek l. c.) sowie im benachbarten Kroatien bei Agram (Milde Monogr. Equiset. 458) verbreitet ist, wäre nach dieser Art in Unterkrain am rechten Saveufer zwischen Ratschach (bei Steinbrück) und Rann zu suchen, insbesondere zwischen Gurkfeld und Rann, wo das Terrain ein dem Gedeihen dieser Art sehr zusagendes wäre.

Küstenland. Hie und da auf feuchten Wiesen bei Greta, Zaule, im Rosandratale, bei Risano, Isola, im Dragognatale und am Timavo (Marchesetti l. c. 681); an sandigen Stellen bei Cronberg nächst Görz (Scholz l. c. 28).

α) Im Gerölle und Ufersande des Isonzo und seiner Nebenflüsse (Versa, Brazzano), der Rosandra und Dragogna; in den Alluvien bei Ronchi, Redipuglia, Aris; um den Čepićsee und Arsa-Fluß; auf der Riva lunga bei Monfalcone und den Dünen von Grado und Primero (Pospichal l. c. 4).

β) In feuchtwarmen Hecken bei Monfalcone (Mad. Marcellina), S. Paolo, Canziano, Staranzano und sonst vielfach in Unter-Friaul; ferner bei Barcola nächst Triest, Salcano nächst Görz, Boljunc im Rosandratale und in dem hochgelegenen Tale von Valmovras in Istrien (Pospichal l. c.).

γ) Im groben Flußkiese des Isonzo bei Görz u. Salcano (Pospichal l. c.).

δ) Unter der Eisenbahnbrücke am Isonzo bei Görz (Scholz l. c.); im Ufergebüsch bei Russiz an der Versa und bei Porto Rosega nächst Monfalcone (Pospichal l. c.).

Geographische Verbreitung. Fär-Öer-Inseln (ein ganz isoliertes Vorkommen). Mittel- und Südeuropa (Mittelmergebiet), unteres Donaugebiet, Süd-Rußland; Asien von Süd-Sibirien bis Persien, Nilgerris und China; im größten Teile von Afrika (incl. Madagaskar); Amerika von Britisch Columbien bis Chile.

- 7 b Stengelrippen am Rücken deutlich (wenn auch schwach) gefurcht. Stengel meist überwintend, unverzweigt oder am Grunde mit einigen stengelähnlichen Ästen 8
- 8 a Stengel 8–34-, meist 10–20 rippig. Stengelscheiden zylindrisch, eng anliegend (selten etwas locker), mit meist frühzeitig abfallenden Zähnen. Pflanze ansehnlich. Stengel dunkelgrün, 0.5–1.3 m hoch und 3–6 mm dick, meist aufrecht,

fast stets astlos, höchst selten am Grunde armästig, mit schmal zweikantigen, nur schwach gefurchten, kaum rinnigen, sehr rauen Rippen. Scheiden einschließlich der Zähne bis 1.5 cm lang, mit schmalen Kommissurfurchen und meist flachen, 3 furchigen Rippen, meist zweifarbig, weißlich oder bräunlich, am Grunde und am Saume mit schwarzbrauner Querbinde. Scheidenzähne schmal lanzettlich-pfriemenförmig, schwarzbraun, mit weißhäutig berandetem Grundteile, meist frühzeitig abfallend und einen stumpf gekerbten Rand zurücklassend, nur an den obersten Scheiden öfter bleibend. Ähre eiförmig bis länglich, sehr kurz gestielt, braun bis schwärzlich, mit engröhriger Spindel. Gefäßbündel mit äußerer und innerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum hiemale L.

Winter-Schachtelhalm. — Zimska preslica.

Equisetum hiemale L. Sp. pl. ed. 1. 1062; *Luerss.* l. c. 743; *Aschers.* l. c. 141.

E. hiemale weist zwei Formenreihen auf, die eine umfaßt Formen mit überwinternden Stengeln und eng anliegenden Scheiden, — die andere Formen mit sommergrünen Stengeln und oberwärts abstehenden Scheiden.

Die beiden gewöhnlichsten Formen sind:

α) **f. genuinum** A. Br. Stengel überwinternd, 3—12 dm hoch, normal astlos, 18—34 rippig, mit eng anliegenden Scheiden. Scheidenzähne größtenteils oder sämtlich frühzeitig abfallend.

E. hiemale f. *genuinum* A. Br. in Flora XXII. 308 (1839); *Luerss.* l. c. 748; *Aschers.* l. c. 142.

β) **f. Moórei** (Newm.) *Aschers.* Stengel nicht überwinternd, 2—10 dm hoch, fast stets astlos, 8—18 rippig, schmutzig-oder graugrün. Scheiden verlängert, oberwärts abstehend, bald einfarbig bleichgrün, bald nur am Saume oder auch am Grunde mit schwarzer Querbinde und der mittlere Teil grün oder rotbraun gefärbt. Scheidenzähne zumal an den oberen Scheiden meist bleibend.

Equisetum Moórei Newman Phytol. V. 19 (1854). *E. hiemale* B. L. a. *Moórei* *Aschers.* l. c. 143. *E. paleaceum* *Schleich.* exs. p., non *Döll.* *E. hiemale* f. *Schleicheri* *Milde* in Ann. Mus. Ludg. Bat. I. 3. 68 (1863); *Luerss.* l. c. 751.

Vorkommen. Auf sandigen, feuchten Stellen in Wäldern, auf Waldwiesen, an schattigen aber auch sonnigen Abhängen, an Gräben und Ufern, stellenweise häufig, oft gesellig. Im Süden mehr in höheren Lagen, bis 2300 m aufsteigend. Sporenreife Mai bis September.

Krain. α) Nach mündlicher Mitteilung des verstorbenen Musealkustos K. Deschmann und einem eingesehenen Belegexemplar im Breganagraben bei Groß-Dolina, knapp an der kroatischen Grenze unweit Samobor. Findet sich nach Schlosser et Farkaš-Vukotinović (Fl. Croatica p. 1325) nicht selten im benachbarten Kroatien um Samobor.

Nach Šafer (in lit.) soll α) auch bei Nevljica (Neul) nächst Stein und β) eingangs des Feistritztales bei Bistričica unweit Stranje vorkommen. Da ich keine Belegexemplare dieser angeblichen Funde gesehen und Šafers Determinationen, insofern es sich um kritische Formen handelt, zur Vorsicht mahnen, vermag ich nicht zu beurteilen, in wie weit die erwähnten Standortsangaben ihre Richtigkeit haben.

Küstenland. Görz, am linken Isonzo-Ufer unweit Strazig (Krašan in Scholz l. c. 29). Nach dem von Scholz l. c. entworfenen Bestimmungsschlüssel gehören die Vorkommen bei Strazig zu α).

Geographische Verbreitung. Europa mit Ausschluß des eigentlichen Mittelmeergebietes; Nord-Asien; Turkestan; Japan; Nordamerika.

8 b Stengel 4—12-, meist 6—8 rippig. Stengelscheiden nach oben glockig erweitert, mit bleibenden Zähnen. Pflanze klein. Stengel gebüschelt, gras- bis graugrün, meist nur bis 3 dm lang und 2 mm dick, niederliegend bis aufsteigend, mit breit 2 kantigen, deutlich gefürchten, rauhen Rippen, meist einfach, seltener am Grunde mit einigen Ästen. Stengelscheiden einschließlich der Zähne bis 10 (meist nur 3—6) mm lang, mit sehr schmalen Kommissuralfurchen und meist 3furchigen Rippen, grün, an der Mündung mit schwarzer Querbinde. Scheidenzähne mit bleibendem, eiförmigem bis länglichem, häutigem, ganz weißem oder häufig von einem braunen oder schwarzen Mittelstreifen durchzogenem Grundteile und plötzlich aufgesetzter, grannenförmiger, abfallender Spitze. Ähre eiförmig bis länglich, sitzend, schwarz, mit hohler Spindel. Gefäßbündel mit äußerer und innerer Gesamtschutzscheide:

***Equisetum variegatum* All.**

Bunter Schachtelhalm. — Pisana preslica.

Equisetum variegatum All. [in Schleich. Catal. pl. Helv. ed. 2. 27 (1807) ohne Beschreibung und] bei Weber u. Mohr in Bot. Taschenb. auf d. Jahr 1807, 60; Luerss. l. c. 765; Aschers. l. c. 145; Posp. l. c. 4.

Von den zahlreichen beschriebenen Formen dieser vielgestaltigen Art habe ich bisher folgende beobachtet:

α) **f. caespitosum** Döll. Stengel bis 25 cm hoch, mit meist 6—7 scharf zweikantigen Rippen und mehreren grundständigen, bogig aufsteigenden, gleichstarken Ästen. Zähne der kurzglockigen, mit schwarzem Saume versehenen Scheiden mit schwarzem Mittelstreifen.

Equisetum variegatum f. *caespitosum* Döll Fl. Bad. I. 71 (1855) Luer. l. c. 769; Aschers. l. c. 146.

β) **f. alpestre** Milde. Stengel nur bis 15 cm lang, seine meist hin und her gebogenen Internodien mit 6—9 scharf zweikantigen Rippen. Scheiden fast ganz schwarz.

Equisetum variegatum f. *alpestre* Milde Sporenpl. 126; Luer. l. c. 770; Aschers. l. c. 146.

Vorkommen. Auf feuchten, sandigen, kiesigen oder moorigen Stellen, an Teich-, Bach- und Flußufern, meist gesellig und oft große Flächen bedeckend, bei uns hauptsächlich in der subalpinen Region. Juli—September.

Krain. Wie es scheint, nicht häufig, vielleicht aber oft auch übersehen. In Tucheinertal (Šafer in lit.). Ober dem zweiten Weißenfelder See in der Lahn unter dem Mangart (!), im Pišnicatal (!) und im Vratatal unweit des Touristenhotels (!). Bei Kobilja nächst Idria (Milde Monogr. Equiset. 588; Luer. l. c. 778). Letzterer Standort wird von Milde und Luer. irrtümlich für Küstenland zitiert.

α) Im Pišnica- und Vratatal (!).

β) In der Lahn unter dem Mangart (!).

Dürfte sich voraussichtlich auch im Kulpatal am linken in Krain gelegenen Kulpaufer finden, da selbes nach Schlosser et Farkaš-Vukotinović (Fl. Croatia p. 1325) am rechten kroatischen Ufer an mehreren Stellen, so z. B. bei Plemenitaši gegenüber der in Krain gelegenen Ortschaft Radenz nachgewiesen wurde.

Kommt im benachbarten Kärnten auf Geröllfeldern am Raibler See vor (Pacher Nachtr. z. Fl. Kärnt. p. 8).

Küstenland. Bei Görz an den Ufern des Wildbaches beim Boschetto und an den Ufern der Peumazza (Scholz l. c. 28). In einer schlammigen Alluvialmulde unter dem Eisenbahndamm an der Straßenscheide Gradisca-Cormons (Pospichal l. c. 4).

Geographische Verbreitung. Nord- und Mitteleuropa bis Südfrankreich und Norditalien. Fehlt in Dänemark und im europäischen Rußland mit Ausnahme von Finnland und der Ostseeprovinzen. Sibirien. Nordamerika südlich bis 40° n. Br.

Den im vorstehenden Bestimmungsschlüssel gegebenen Diagnosen der einzelnen Arten sei schließlich noch hinzugefügt die nähere Beschreibung des Bastardes

× *Equisetum litorale* Kühlew.

E. arvense L. × *E. limosum* L.

Equisetum litorale Kühlew. in *Ruprechts* Beitr. z. Pflanzenk. d. russ. Reiches IV. 91 (1845); *Luerss.* l. c. 722. *E. inundatum* Lasch in *Rabenh.* Bot. Centralbl. 25 (1846). *E. arvensi* × *limosum* Lasch Bot. Zeitg. 1857. 505. *E. arvense* × *heleocharis* Aschers. l. c. 136.

Sterile und fertile Stengel gleichgestaltet, liegend bis aufrecht, bis 8 dm lang und 5 mm dick, grün, wenig rauh, schwach querrunzelig, 7—16- (in der Regel 12—14-) rippig, selten völlig astlos, allermeist schon vom Grunde an oder bei Wasserformen erst höher bis von der Mitte ab regelmäßig und dicht quirlästig, jedoch die obersten 3—6 Knoten wieder nackt und dieser Stengelteil häufig ruthenförmig verlängert. Zentralthöhle weniger weit als bei *E. limosum*. Jedes Gefäßbündel mit eigener Schutzscheide. Scheiden bis 12 mm lang, im unteren Teile des Stengels zylindrisch u. anliegend, im oberen Stengelteile allmählich mehr trichterförmig u. die obersten glockig, mit schwachen Kommissural- u. meist nur die oberen mit deutlichen Karinaifurchen. Zähne $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ so lang (nur an den obersten Scheiden $\frac{1}{2}$ so lang) als die Gesamtscheidenlänge, lanzettlich bis lanzettpfriemenförmig, nur an der Spitze oder völlig schmutzig schwarzbraun, mit schmalem, weißem Hautrande. Äste fast stets unverzweigt, 3—7- (in der Regel 4—5-) kantig, mit Zentralthöhle oder (die 3-, bisweilen auch die 4 kantigen) ohne solche, ihr unterstes Glied meist etwas kürzer (selten etwas länger) als die zugehörige Stengelscheide. Asthüllen hell- bis dunkelbraun, mit breit-eiförmigen bis dreieckigen, zugespitzten Zähnen. Astscheiden nur wenig erweitert, mit lanzettlichen bis lanzettpfriemlichen, oft etwas auswärts gebogenen, gewöhnlich braun- bis schwarzspitzigen und am Grunde sehr schwach weißhäutig gerandeten Zähnen, ohne Karinaifurche. Ähre auf dem letzten, 0.5—3 cm langen, dünnen, fleischroten, sehr hinfälligen Stengelinternodium meist ziemlich lang gestielt, selten in der obersten Scheide sitzen bleibend, klein (meist 4.5—10, selten 15, bisweilen nur 2 mm lang), eiförmig bis länglich, meist gelblich u. am Grunde u. auf dem Scheitel blaßrot, selten hellbraun bis schwarz, stets geschlossen bleibend, mit engröhriger Spindel. Sporen klein, verkümmert, fast immer ohne Elateren und ohne Chlorophyll.

Obige Beschreibung des *E. litorale* veranschaulicht die intermediäre Stellung desselben zwischen *E. arvense* und *E. limosum*.

Der Stengel weist dadurch, daß er mangels einer Gesamtschutzscheide der Gefäßbündel nicht in 2 Zylinder trennbar ist, auf *E. limosum*, steht aber andererseits durch seine tieferen Rillen und durch die wenn auch geringere Rauigkeit den sterilen Stengeln des *E. arvense* nahe.

Die Stengelscheiden sind im unteren Stengelteile anliegend wie bei *E. limosum*, nach oben aber allmählich erweitert und mit einer (wenn auch schwachen) Karinaalfurche versehen wie bei *E. arvense*.

Die Äste weisen stärkere Riefen und Rillen auf, als die des *E. limosum*, andererseits sind diese wieder weit schwächer entwickelt, als bei dem in der Rauigkeit der Astriefen wieder nahestehenden *E. arvense*. In den 4 kantigen Ästen des *E. arvense* fehlt die Zentralthöhle stets, bei *E. litorale* ist sie in solchen Ästen häufig, bei *E. limosum* immer vorhanden. Das unterste Astglied nähert sich in seinem Längenverhältnis zur zugehörigen Stengelscheide bald demjenigen des *E. limosum*, bald dem von *E. arvense*, erreicht aber niemals die Länge wie bei letzterer Art.

Die Ähre nähert sich in ihrer Färbung, zumal aber in der Beschaffenheit ihres Stieles viel mehr derjenigen der normal fertilen Stengel des *E. arvense*, als derjenigen des *E. limosum*. Ihre Spindel zeigt nicht die weite Höhlung jener des *E. limosum*, ist aber auch nicht markig, wie bei *E. arvense*, sondern der intermediären Stellung entsprechend enghöhlig.

E. litorale wächst an ähnlichen Standorten wie die Stammarten und mit diesen meist vergesellschaftet, tritt aber in größerer Menge nur auf feuchtgrundigem Boden auf, fruktifiziert am häufigsten auf Äckern (Mai—Juli) und nur sehr selten in Sümpfen.

Nach Šafer (in lit.) soll *E. litorale* in Tucheinertal vorkommen. Ob Šafer seine vermeintlich diesbezüglichen Funde richtig gedeutet, mag dahingestellt bleiben. Da *E. litorale*, das in vielen Einzelgebieten beobachtet wurde, gar nicht so selten auftritt, ist natürlich dessen Vorkommen auch bei uns an beiden Eltern gemeinsamen Standorten nicht ausgeschlossen und es sei daher dieser Bastard den Jüngern der *scientia amabilis* besonderer Aufmerksamkeit empfohlen.

Slovstvo.

Sauer August, Aus Jacob Grimms Briefwechsel mit slavischen Gelehrten. Prager Deutsche Studien, Prag 1908. Achtes Heft, S. 585 bis 629.

In meiner Anzeige dieser Arbeit Sauers (s. Carniola 1909, S. 61—65) sprach ich die Meinung aus, daß das von Sauer verbesserte Datum der von ihm veröffentlichten Abschrift eines Briefes Grimms an E. H. Costa falsch sei, und hielt das Datum der Abschrift für richtig. Nun bin ich in der Lage mitzuteilen, daß ich nicht geirrt habe. Der betreffende Brief wurde anlässlich des Costaschen „Nachrufes an Jacob Grimm“ (in der Monatsversammlung des historischen Vereines vom 8. Oktober 1863) in den „Mitteilungen des historischen Vereins für Krain“ auf Seite 70 des Jahrganges 1863 abgedruckt. Da sich Sauer in seinem Aufsatz über die schwere Zugänglichkeit der erwähnten „Mitteilungen“ beklagt und da die von ihm mitgeteilte Abschrift ungenau ist, lasse ich hier den Brief, wie er in den „Mitteilungen“ veröffentlicht wurde, folgen:

Verehrter Herr!

Entschuldigen Sie die verspätete Antwort auf Ihre gütige Zuschrift vom 28. Juni. Ich erkenne es für eine große Auszeichnung, daß der histor. Verein für Krain mich als Ehrenmitglied aufzunehmen beabsichtigt. Da man mit der Eisenbahn Laibach leicht erreichen kann, wollte ich wohl noch ein Mal, im Alter jetzt schon von 74 Jahren, in jener anziehenden Gegend einige Tage verweilen, selbst auf die Gefahr hin, wenn mich Gott dort abberufen sollte, vor dem Kirchhof begraben zu werden. Aber eine Menge unablässiger Arbeiten hält mich fest.

Terstenjak's Forschungen sind mir noch unbekannt, aber Sie machen mich gespannt darauf.

Ihre Bibliografie der Rechtsgeschichte ist im höchsten Grade brauchbar, und ich danke für das willkommene Geschenk.

Sollte der Verein nicht Sammlungen von Sagen, Sitten und Gebräuchen nach den von Panzer in Baiern, Rochholz in der Schweiz, Schönwerth für die Oberpfalz gelieferten Mustern empfehlen und aufmuntern? Slavisches es könnte slavisch mitgetheilt werden, wie es von Kulda in Mähren geschieht.

Mit wahrer Hochachtung und Ergebenheit

Jacob Grimm

Berlin, 5. Sept. 1858.

Dr. Lokar.

Murko M. Dr., Zur Kritik Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen. Laibach. Kommissionsverlag L. Schwentner 1911. Str. 36.

Večina strokovnih listov je prinesla o Murkovi zgodovini starejših jugoslovanskih slovstev pohvalne ocene. Izjemo dela tu samo kritika v Jagićevem „Archiv f. slaw. Phil.“, Bd. 32. ¹/₂. 1910. izpod peresa dr. Vl. Čorovića, ki je po večini samo popravljen prevod kritike istega pisca v „Srpskem književnem Glasniku“.

Čorović se v svoji recenziji ne ozira na celo delo Murkovo, ampak samo na del o srbski književnosti. Ni mu všeč način Murkovega dokazovanja, Murkove razdelitve snovi, označenja posameznih literarnih struj in dob, pa tudi ne način navajanja dotične znanstvene literature. Reči moram, da se kritik le preveč izgublja v posameznosti in malenkosti. Mesta, ki mu pri Murku ne ugajajo, so često samo slabo stilizirana, da jih kritik ni razumel ali napak razumel, semtertja včasih tudi kaj pregledal. Tudi zahteva preveč, če hoče imeti v knjigi takega obsega, kakor je Murkova knjiga, cele razprave, namesto samih zaključkov. Nelojalno je, če kljub zagovoru Murkovemu v „Vorwortu“ dela samega očita pisatelju pri navajanju znanstvene literature stranske namene. Neopravičeno je očitiranje, da snov ni prav razdeljena, literarne struje ne pravilno označene, ker nam kritik sam ne pove, kaj je tu napačnega, niti ne razodene, kako si on misli označbo in razporedbo snovi. Dokazov za precej drzno trditev torej manjka; predrzna, ker presumarična in nedokazana, pa je obsodba: „Statt dessen macht das Werk auf uns den Eindruck eines Notitzbuches mit mehr zufälligen und häufig oberflächlichen Bemerkungen und Beobachtungen, die alles eher als zutreffend sind, einer wenig selbstständigen und wenig tief durchdachten Darstellung; überhaupt findet man in dem Buche hauptsächlich einen gewandten Causer, der viel spricht ohne eigentlich viel zu sagen, hinter dem der Mann der strengen Wissenschaft stark zurückbleibt.“ Kako se je pač Čorović upal to sodbo izreči o celi knjigi, ko se omejuje sicer v svoji kritiki samo na srbsko književnost! V znanstvenem listu, kakor je „Archiv“, bi taka kritika pač ne smela zagledati belega dne. Zato se pa obrača Murko v svoji brošuri „Zur Kritik Geschichte der älteren südslaw. Litteraturen“ skoro bolj proti uredniku „Archivovemu“, dvornemu svetniku Jagiću, ki je kritiko v svojem listu ponatisnil in se tako po besedah Murkovih „identificiral z gospodom Čorovićem“ ter je zato tudi z njim soodgovoren za neutemeljeno kritiko, kakor proti mlademu Čoroviću, čigar izvajanja Murko pobija točko za točko, navajajoč v svoj prid kritike drugih znanstvenikov, očitajoč Čoroviću netočno in nepravilno citiranje mest iz svojega dela. Kot protikritika nam je Murkova brošura dobrodošla, pa tudi kot komentar k posameznim, nejasnim in slabo stiliziranim mestom v njegovi literarni zgodovini, ki jo sedaj tu obširneje pojasnjuje in utemeljuje.

Izidor Modic.

Murko Matthias, Das Grab als Tisch. Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Band II, Heft 1, Seite 79—160. Heidelberg 1910.

V tej razpravi govori Murko o zelo razširjenih gostijah na čast mrtvim. Predvsem se ozira na Slované. Pri nekaterih izmed teh so namreč omenjene pojedine zelo v navadi. Goste se na grobovih ali poleg njih na pokopališču, oziroma v pridvoru cerkve, pa tudi doma ali kar pod milim nebom, in sicer ali takoj po pokopu, ali ob določenih dneh, ki so posvečeni spominu umrlih.

Te pojedine, h katerim se poda ljudstvo na pokopališče često v procesijah, se končajo neredko kot prave orgije. P. Čubinskij pripoveduje o njih (Trudy IV, 711—712) glede Malorusov, da se napolni pokopališče s častilci mrtvih kmalu po dvanajstih. Skoro vsak grob je pokrit s čistim domačim prtom. Na grob polože kruha, rdečih jajec in papir s kadilom. Pop opravi svoje molitvice in pobere z vseh grobov darila. Nato sedejo sorodniki okoli groba, ki jim služi za mizo, pijo najprej kozarček žganja, želeč umrlemu nebesa, in se lotijo nato s seboj prinesenih jedi in pijač. Ženske pijo tuintam likerje, žgane iz meda in višenj ali drugega sadja, po navadi pa pijejo z moškimi vred žganje. Proti koncu pogoste berače. Ti nosijo s seboj posebne posode za žganje, ki jim ostane. Zvečer se čuje na različnih straneh pokopališča žalovanje. Rdečih obrazov in kalnih oči je vedno več. Berači pojo verske pesmi. Mnogo žensk, ki jih premaga žganje, se zgrudi na tla, kjer zaspe in ostanejo vso noč. Svoje sanje pripovedujejo potem za resnico.

Kakor pri Malorusih, tako se končajo tudi drugod te-le gostije po navadi s pijanostjo, naj se že vrše kjerkoli. Mladina se vdaja v tem času ponekod spolnim razuzdanostim.

Dnevi, ko se vrši omenjeno češčenje mrtvih, imajo različna imena. Izhajajoč od načela, da je kulturna zgodovina zelo potrebna za etimologijo in narobe, preiskuje Murko v imenovanem spisu izvor, razširjenost in način češčenja mrtvih z omenjenimi gostijami ter razlaga izraze, ki so ž njimi v zvezi, torej „besede in stvari“. Povod za razpravo mu je dal maloruski glagol trapezovati, katerega navaja B. Hrinčenko v naj-novejšem slovarju ukrajinskega jezika samo v pomenu „jesti, južinati (kositi)“, medtem ko ga poznata Želechivskyj in Vasmer v pomenu „sedmino obhajati“. Murko je zasledoval ta glagol in dognal, da je trapeza (gr.) v pomenu sedmine, zlasti one na grobu, zelo razširjena v jezikih Slovanov grške in grško-katoliške (zedinjene na Gališkem) cerkve.

Murkovo delo je pravzaprav dopolnilo razprave Strzygowskega v W. u. S. I, 70 sl., v kateri je opozoril na rabo sigmoliike mize pri krščanskih in arabskih nagrobnih kamenih in pri oltarnih ploščah, ter Meringerjeve tozadevne razlage na podlagi češčenja mrtvih (ib. 181 sl.).

Svoj spis je razdelil Murko v sledečih sedem poglavij: I. Slovanske sedmine na pokopališču po pogrebu; II. Gostije Slovanov na grobeh ob

dnevih, posvečenih spominu mrtvih; III. Gostije Slovanov na grobeh ob dnevih Vseh vernih duš in njihovo praznovanje dedov. Pogoščenje umrlih pri tujih narodih na Ruskem; IV. Starokrščanske agape in njihove mize; V. Grška *τράπεζα* in druge na češčenje umrlih se nanašajoče tujke v slovanskih jezikih; VI. Rimsko-grški vpliv na pomladansko češčenje umrlih pri Slovanih; stekrsl. rusalijska, srb. (d)ruzicalo, rus. radunica; VII. Lat. silicernium, silicern(i)us. Toda kljub sedmim oddelkom manjka razpravi preglednosti, kar jo močno kvari. Na vsak način bi si bil moral izbrati Murko drugo motrišče pri razdelitvi tvarine, dasi priznavam, da je snov sama na sebi v tem oziru precej nevhvaležna. Ravno zato pa je tem bolj potrebna lepe razpredelitve.

Kar se tiče podane tvarine, nam jo nudi Murko deloma na podlagi lastnih opazovanj, deloma na podlagi mnogoštevilnih virov. Glede teh pravi v uvodu (str. 80), da se je omejil z ozirom na program lista „Wörter und Sachen“ le na najvažnejše podatke moderne folklore. To pa je napako stališče. Podal naj bi nam bil ali samo one zanimivosti, ki jih je videl sam na svojih potovanjih, ali pa naj bi bil izkušal po možnosti porabiti vse tozadevno slovstvo. Tako pa pogrešam v njegovi razpravi mnogo zanimivih virov. Zlasti Slovenci smo s tem njegovim delom lahko nezadovoljni. Skoro vse, kar pove o nas (besede iz Pleteršnika izvzamem), je ta-le stavek (str. 83) iz Valvazorjeve „Ehre des Herzogtums Krain“: „Pri Slovencih so prinašali na Gorenjskem še v 17. stol. kruha in svinjine na grob“. Trstenjakovih spisov, n. pr. onega v „Steierm. Zeitschrift“ (1845), kjer piše, da nastavljajo Slovenci v nekaterih hišah vernim dušam hren, da se morejo ž njimi poživiti, ne omenja Murko, enako ne Dr. Josipa Pajka „Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev“ (1884), kjer bi našel zanimivega gradiva. Hhrati naj bi pogledal v Pajkove „Praznoverske bajke in šege med štajerskimi Slovenci“, Kres 1882, kjer piše med drugim: „V Ruškej župniji v Lobnici na Pohorji so se ohranile te-le prazne vere: Kdor k polnočnicam prvi v cerkev pride, vidi copernice, če v večno luč krajcar dene. — Kdor pri polnočnicah, dokler »sanktus« zvoní, trikrat okoli cerkve leti, dobi kučmo, ktera ga nevidljivega stori. To vero imajo tudi v Konjicah“ (str. 271). Tudi Navratilovih „Slovenskih narodnih vraž in praznih ver“ (Letopisi Matice Slovenske) iščeš zaman v Murkovi razpravi. Navratil piše n. pr. na str. 137. l. 1892.: „Tako verujejo i koroški Slovenci, da pridejo »dušni večer« verne duše na svoj poprejšnji dom. Domači jim pripravijo na mizo »hleb in vrček piva«. Na Koroškem nahajaš pa to navado le še na jezikovni slovensko-nemški meji; v Rožu je že skoraj izginila“ ali „Štajerski Slovenci okoli Dobja postavijo na vseh svetnikov dan, t. j. »na večer pred Dušnim« čez noč vina za verne duše na mizo. Ista navada je tudi med Slovenci na panonski strani“ itd.

Da se ni oziral Murko na iste snovi se dotikajoče drobtine, ki so raztresene po raznih listih, je umevno, toda vsaj v glavne vire bi bil moral pogledati. Tako pa se skoro zdi bralcu njegovega dela, da ni podobnega

gradiva pri Slovencih, dasi postavljajo še zdaj po vsem Slovenskem vsaj kupico vina na mizo, da bi pile verne duše v noči od Vseh svetnikov na dan vernih duš. V okolici Planine (na Notranjskem), Vač in Vrhnike ter pri ogrskih Slovencih (Bratonci, Gumilice, Motovilci) pa nastavljajo rajnim poleg vina tudi hleb črnega (ajdovega) kruha. Skoro gotovo pa imajo tudi drugod še to navado. Okrog Kranja, Loža, Planine (notranjske) in Smlednika — za te kraje vem jaz — dele beračem pred praznikom Vseh svetnikov „prešce“ (preštice), t. j. hlebčke črnega kruha, da bi molili za duše rajnih (gl. tudi Navratilov imenovani spis l. 1892., str. 136). V radovljiški okolici nastavljajo poleg vina tudi vodo. Na Vačah izlijejo, če kdo umre, takoj po smrti vso vodo, kar je je pri hiši, da se umije v njej duša umrlega.

To so same zanimive stvari, ki bi prav lepo spadale v okvir Murkovega dela. Enako bi ne škodilo, ko bi zapisal pri razlagi besede „karmina“, kar pravi o njej Pajek na 218. strani „Črtic“: „Pri sv. Jurju za Ščavnico pa v Lotmergu imenuje se pojedina, ki se napravi pogrebeem, kármine. Beseda izvira gotovo od glagola krmiti. Miklošičev slovar ima: »Krūmū, m. cibus. Kormū«“. Da ne velja ta razlaga, je gotovo, a zanimiva je s folklorističnega stališča. Poleg oblik kármina in karmine (mn.), ki jih navaja Murko po Pleteršniku, je treba omeniti tudi obliko kermína, e (Bratonci, Gumilice). Sicer se popolnoma strinjam z Murkovo razlago besede „karmina“. V njeno podkrepljenje omenjam, da imenujejo Belokranjci peto črno mašo za umrlim „mašo z libero ali s karmino“.

Karmina se imenuje pri Slovencih pojedina, ki se vrši takoj po pogrebu ali v hiši umrlega, ali v gostilni. Nanjo so povabljeni bližnji sorodniki in oni, ki so imeli kaj opraviti s pokopom. Sedmina ali osmina ima deloma isti pomen kot karmina, navadno pa se imenuje tako maša, ki se bere sedmi ali osmi dan po smrti. Tej maši ne sledi pojedina.

Narokovanje žen pri pogrebu je znano Belokranjcem. O njem je pisal v Novicah Kobe, pa tudi Štrekelj ga omenja v svojem izdanju slovenskih narodnih pesmi.

K ruskemu „navij deň“ bi pripomnil Murko lahko slovenski nâvček (das Zügendlœcklein), k slovenskemu risalščaku pa še risâlski prid. Pfingst =, n. pr. risalska nedelja. Literaturo za ta pojem nam navaja lepo Krek v svoji knjigi „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte“, katerega bi Murko lahko tu imenoval, kakor ga je pri izrazih strava in trizna. Ko sem bral imena Rosalija crkva, sveta Bogorodica Rusalija ali sveta Trojica Rusalija, mi je prišlo na um, da so istega izvora tudi Rosalnice (Tri fare) pri Metliki.

Tolstaja subbota Belorusov se imenuje pri Belokranjcih debela sobota, podobno vsem Slovencem znanemu debelemu četrtku.

Stolica pomeni v Beli Krajini majhen, štirinožen stolček, oziroma enako mizico. Na stolici kleče n. pr. ali drže na njej noge.

Navada, metati na mesto, kjer se je kdo ponesrečil ali usmrtil ali pa je bil usmrčen, kamenje in dračje, je Slovencem znana.

Opozarjam tudi na Zupanove „Erinnerungen aus Illyrien“ (Illyrisches Blatt, 1831, Nr. 16), kjer piše: „... Zu Parenzo sieht man ferner noch die verschiedenen gemauerten Abtheilungen für die vier Classen der ehemaligen öffentlichen Busser, und am andern Ende des Doms an der Evangelienseite des Altares im Chore das Triclinium, oder den Saal, in welchem die Agapen oder Liebesmahle der Christen gehalten wurden“.

V svojih etimologičnih razlagah se mi zdi Murko srečen. Posebno poučna se mi zdi ona latinskega izraza silicernium, ki nam jasno kaže, koliko pomaga jezikoslovcu znanje kulturnih razmer.

Razpravo krasi več slik. Glede „pritevora“, ki nam ga tudi kažejo slike, omenjam, da imajo podobne prizidke tudi cerkve na Slovenskem, na Belokranjskem skoro vse cerkvice na kmetih, n. pr. sv. Ana pri Tanči gori, sv. Tomaž na Tanči gori, Marija Pomočnici v Rodinah, sv. Anton v Kovači vasi, sv. Juri v Dolu pri Kolpi, romarska cerkev na Žezlju pri Vinici (v njem spe romarji na stelji) itd. Prizidek je naslonjen pri vratih (te cerkve imajo navadno le ena vrata) k cerkvi in ima svojo streho, ne iste s cerkvo. Seveda ne služi istemu namenu, o katerem govori Murko, ampak je postavljen po mnenju ljudi zato, ker je cerkev sama premajhna. Ker se pa pozna, da je sezidan v istem času kot cerkev, se morda ne motim, če vidim v teh prizidkih isti slog (izvor ne morem reči), kakor ga nam kažejo cerkve s pritvori, o katerih govori Murko.

Snov Murkove razprave „Das Grab als Tisch“ je splošno zanimiva. O tem nam priča med drugim tudi „Illustrirte Zeitung“ (Leipzig), ki je prinesla v št. z dne 16. febr. t. l. članek „Volksleben der bulgarischen Kunst“ s sliko „Zadušnica“ od Ivana Mrkvička.

Dr. Lokar.

Karl Miklitsch, Die Lederzunft in Neumarktl. (Laibacher Zeitung 3.—6./X., 8./X., 10.—15./X., 17.—19./X. 1910).

Ta razprava spada med najobširnejše o zadružništvu (cehovstvu) na Kranjskem; sestavljena je na podlagi izvirnih listin, ki jih ima spravljene sedanji tržiški župan Mally. — Pisatelj zasleduje začetke usnjarske obrti, ki še danes slovi v Tržiču, a ne sega daleč nazaj. V srednjem veku je v Tržiču cvela železna industrija, ki je pa v drugi polovici 16. stoletja nazadovala, ker je tedaj promet preko Ljubelja pešal in so železo rajši izvažali preko Pontablja v Italijo. L. 1596. je Tržič veljal kot propadel („abgekommen“). Iz tega in morda še iz drugih vzrokov so iskali Tržičani kot nadomestilo novo obrt, ki bi se mogla okoristiti z izvrstnimi vodnimi silami izpod Karavank. Zato so se v 17. stoletju z vnemo poprijeli strojarstva in usnjarstva. Prvič slišimo o tržiški usnjarski zadrugi l. 1662.; takrat ji je cesar Leopold I. podelil posebne svoboščine. Zadružniki so se imenovali do 18. stoletja „Löderer und Cordubanmacher“.¹ L. 1689. je požar upepelil Tržič in tudi zadružniške svo-

¹ Korduan (po španskem mestu Cordoba) je fina vrsta usnja, strojenega iz kozjih ali ovčjih kož.

boščine so pogorele. L. 1701. so dobili usnjarji novo listino z 38 točkami, ki jih pisatelj deloma dobesedno navaja. Zavetniki zadruga so bili sv. Andrej, sv. Florijan in sv. Juri. L. 1738. se imenujejo poleg usnjarjev in izdelovalcev korduana tudi že irharji, pripravljalci usnja (Lederzurichter) in krznarji. Torej je napredovala obrt. V starem rokodelskem urbarju so našeti vsi mojstri, ki so izvrševali obrt dne 1. januarja 1748. l.; to so bili: Matthäus Topporischa, Primus Teuerschuch, Urban Notsch, Kasper Pollagkh, Johannes Mally, Jakob Topporischa, Michael Topporischa, Georg Mayerschitsch, Matthias Mally, Michael Primiz, Peter Somiz, Matthias Dornig, Simon Texter, Primus Mally, Franz Primoschitsch in Sebastian Pollakh. — Iz naslednjih let do 1762. nahajamo ista rodbinska imena izvzemši Primca, Someca in Texterja; novi imeni iz te dobe pa sta: Kraill in Deu (3 krat!). Ista rodbinska imena se ponavljajo tudi v poznejši dobi z malimi izjemami; usnjarska obrt se je pač podedovala od očeta na sina; neradi so sprejemali v zadruzo mojstra iz druge rodbine. L. 1788. je bilo v Trziču 14 usnjarskih mojstrov in 16 delavnic; največ so takrat izvažali na Hrvaško in Ogrsko. Danes je v Trziču le 6 strojarjev. Zadruga je prenehala, a nekateri cehovski običaji so se ohranili do najnovejše dobe. Še pred nekaterimi leti je bila navada, da so vsako leto na „strojarsko nedeljo“ (nedeljo po Sv. Rešnjem Telesu) najstarejšega strojarja z godbo spremili iz stanovanja v združniško gostilno, kjer je bila pojedina. Še pred nedolгим časom so se vsa zborovanja strojarjev vršila vpricho odprte združne skrinje. Najstarejši strojar je otvoril zborovanje z besedami: „Ich melde mit Gunst, die Lade ist offen“ in navzoči so odgovorili: „Wir sagen mit Gunst, wir sehen sie“. Danes je združna skrinja spravljena pri županu Mallyju; v njej se nahajata poleg listin usnjarske zadruga še krasno izdelana združna kupica in združni pečat z letnico 1665.

M. Pajk.

P. v. Radics, Alte Häuser in Laibach. I. Das „Hotel zum Elefanten“. — II. Die St. Peterskaserne. — III. Vom ehemaligen „Horn“ auf dem Schloßberge. — IV. Das Haus Gruber. — V. Das Haus Kastner. (Laibacher Zeitung 2. in 3./VI. — 29. in 31./VIII. — 1. in 2./XII. — 15. in 16./XII. — 24./XII. 1910). — *Alte Häuser in Laibachs Umgebung.* I. Ober- und Unterrosenbach (istotam 24./XII. 1910).

Tudi v preteklem letu je zaslužni historiograf nabral zgodovinskih podatkov o starih ljubljanskih hišah. — L. 1552. je potoval nadvojvoda Maksimilijan (poznejši cesar Maksimilijan II.) iz Španskega na Dunaj, kamor je dospel 7. maja. Peljal se je preko Krasa in Ljubljane; imel je s seboj slona, doslej v Avstriji neznano žival, ki je zbudila povsod velikkansko pozornost. V Ljubljani je slon počival v hlevu gostilne, ki so jo odslej imenovali „Pri slonu“. To zgodbo navaja že Vrhovec,² a ne

² Die Hauptstadt Laibach, str. 186.

omenja ne letnice niti cesarja Maksimilijana. — Valvasor pripoveduje o znamenitem „rogu“ na ljubljanskem gradu. To so bile neke vrste avtomatičnih orgelj, ki so igrale 5 komadov. Podobno godalo („Hornwerk“) se nahaja še danes na gradu Hohensalzburg v Salzburgu in svira 9 komadov. — Gruberjeva hiša v Rožni ulici šte. 21 je bila od l. 1740. do 1766. last slikarja Franca Jellouschka. — Kastnerjevo hišo na Dvornem trgu šte. 1 je zgradil l. 1827. znani prirodopisec Ferdinand J. Schmidt.

M. Pajk.

D. L. K. Moser, Alte und neue prähistorische Karsthöhlenfunde von Nabresina. Sonder-Abdruck aus Band XCVII, Nr. 24 des Globus, illustr. Zeitschrift für Länder- u. Völkerkunde. Verlag von Friedr. Vieweg & Sohn in Braunschweig 1910.

Na dnu kadunjaste vdrtnice, ki leži vzhodno od Opčin, Proseka in Nabrežine, se nahaja navadno pod previsečo skalno steno polno manjših in večjih votlin, ki jih imenujejo domačini „pejca“. Te votline je natančneje preiskoval tržaški prof. dr. Moser in skušal potem na podlagi raznih najdenin dokazati, da je stanoval v njih najstarejši človek teh pokrajin. Kraški troglodyt je bil majhne postave, sicer pa čokat in močnih kosti. Preživel je se je z ribištvo in lovom. Sprva so bile te votline obljude le od časa do časa, ko je pa udomačil pračlovek kozo, ovco, govedo in prašiča (ostanki teh v jamini ilovici in jaminem pepelu) se je naselil v njih stalno.

Moserjeve izkopine, segajo nazaj v razne dobe. V zgornjih plasteh se nahajajo poleg ostankov rimskih amfor, s katerimi so najbrže zajemali rimski kamnoseki vodo, ostanki razbite posode, narejene na lončarskem krogu in okrašene z raznimi črtami, dalje bakrene fibule in obroči, železne igle itd. Pod temi plastmi sledijo menjajoč se plasti iz pepela in ilovice. V zgornjih pepelnih plasteh se nahajajo lupine raznih školjk in polžev tako: ostrig, klapavic, čepkov, nadalje artefakti iz kresilnika, kosti in jelenovega rogovja, oglašene sekire iz kamena in ostanki posod. V najstarejših spodnjih plasteh ni nobenih ostankov lončene posode, pač pa prežagane školjke (slikarska in rečne bisernice), oglašene ali prevrtane hišice navadnih polžev, razdvojeni oklepi močvirne sklednice, igle iz jelenove kosti in orodje iz kresilnika, ki pa se od zgorejšnjega razlikuje. Ostanki sesaveev so v spodnjih plasteh jako redki. Moser je našel le ostanke kune, jazbeca, vidre, bobra, jelena in divjega prašiča ter neke vrste koze. Moser meni, da dokazujejo te živali, da je moral prvi kraški človek živeti neposredne po diluviju, po izumrtju velikih jamskih roparic in da je morala biti hidrografija popolnoma drugačna. Reka naj je tekla tedaj še po površju.

V najstarejših plasteh je našel Moser kladivo in kij, obtolčena iz gostega peščenca. Kladivo je nekoliko navrtano. Najznamenitejše najdenine iz teh plasti naj bi bile risarije na kosteh, na pr. človeška postava, ki stoji med dvema drevesnima debloma, vdolbena s par črtami na

izbočeni strani neke kosti, dalje v velikih potezah vrisana podoba mrjasca na kosu obrezane čeljusti, ali želva vdolbena na zaogljenele kosti.

O vseh teh najdeninah je pisal in predaval prof. Moser že večkrat. Tako je predaval tudi lansko leto v „Anthropologische Gesellschaft“ na Dunaju, kjer pa je naletel pri diskusiji, kakor že preje večkrat, na odločen odpor. Priznani strokovnjaki J. Szombaty, prof. Hoernes in R. Much, so povdarjali, da je večina Moserjevih izkopin ponarejena, ali pa napačno določena, zlasti da so ponarejene vse risarije, in sicer namenoma, in da so iz teh razlogov tudi vse ostale Moserjeve trditve in navedbe zelo nezanesljive. (Prim. Mitteil. der Anthropol. Gesell. in Wien. XXXX. B., III.—VI. H., str. [4.] in str. [34.]). Jos. Breznik.

W. Schmid, *Archäologischer Bericht aus Krain*. (Jahrbuch für Altertumskunde IV. Bd., Heft 1—2, S. 90—110, Wien 1910).

Tu poroča dr. W. Schmid obširneje o nekaterih arheoloških najdbah zadnjih let, ki jih je le nakratko omenil v muzejskih poročilih za leto 1906. (posebna izdaja str. 11.), 1907. (v Carnioli 1908 str. 3) in 1908. (v Carnioli 1909 str. 3 in str. 166—168). — Ko opisuje štiri bronaste srpe iz Male Račne pri Čušperku, daje pregled vseh do zdaj na Kranjskem najdenih srpov; med njimi ločimo dva tipa: peschierski in tip švicarskih mostišč. — Najvažnejše je poročilo o mostišču pri Notranjih gorica na Ljubljanskem barju. Nekaj sledov so odkrili že l. 1857., a temeljito je preiskal to mostišče šele dr. Schmid l. 1907. in 1908. — Mostišče se nahaja severovzhodno od vasi, na vzhodni strani proge Južne železnice. Koli so v neenakih razdaljah zabiti v jezersko dno: po 2 do 9 kolov stoji na 1 m². Čestokrat so poleg starih trhlj zabiti novi oporni koli. Navadno so bili iz hrastovega, topolovega in jelšovega lesa, smrekovi so redki; v premeru imajo po 20—25 cm. — Ilovnatih predmeti so narejeni s prosto roko brez lončarskega kroga, a dosti spretno. Popolnoma ohranjeno je le pet posod, druge so vse razbite. Ornamentika je zelo primitivna, osem vrst ornamentov se je dalo določiti; med njimi prevladujejo bradavičasti (Warzenornament) in grahasti (Tupfenornament); neki lonc kaže vrvičasti ornament (Schnurornament). Glinaste vrtalke imajo troje oblik: koničasto, dvokoničasto in ploščnato. — Iz kamna so balte (Steinbeile), kladiva, tolkači, puščice, noži, žage, brusi, žrnve in pa metalni, likalni ter vrtilni kamni. Žrnve so dokaz, da so se mostiščarji bavili s poljedelstvom; kakšno žito so mleli, se ne dá dognati. — Koščeno orodje se v tem mostišču ne nahaja v tolikem številu kakor v iškem. Našli so 19 mlatov (Hammerbeile) iz jelenovega rogovja ter večje število bodal, puščic, šil in strgal. Čekani divjega prašiča in medveda so služili kot kleščasto orodje. Pet malih kosov volovskih nožnih kosti so izvotljili in prevrtali; najbrž so jih rabili kot piščalke, kar potrjuje dotični poizkus. Med kostmi ubitih živali najdemo one divjih prašičev, bobra, volka in tura. Med domačimi živalmi

stoji na prvem mestu barjansko govedo. Mostiščarji so se torej bavili z živinorejo in z lovom. — Rastlinski ostanki mostišč so neznatni: nekaj lešnikov, drenovih pešák in lupin povodnjega oreha. Našli so lesen korec, narejen iz hrastove korenine in z ognjem izvotljeno. — Mostiščarji so se krasili s prevrtanimi čekani divjih prašičev, barjanske svinje, volka in medveda; lesene jagode so služile kot obeski. Iz ostankov rdečila sklepamo, da so svoje telo tetovirali. — Primitivni ornamenti ilovnatih posod zaostajajo zelo za bogato keramiko iških mostiščarjev; mostišče v Notranjih gorica h pripada torej starejši stopnji neolitske dobe, znano mostišče na Igu pa mlajši stopnji neolitika. Ne vemo, so li ti mostiščarji prostovoljno zapustili stavbe na koleh in se preselili na Ig ali v Ljubljano, kjer je bilo tudi mostišče ob Gruberjevem prekopu, Malem grabnu in v Trnovem. Morda sta jih pregnala povodenj ali sovražni meč; o eni teh stavb je dokazano, da je pogorela. — Študijo o mostišču v Notranjih gorica h pojasnjuje dvoj e načrtov in 14 slik.

Nadalje poroča dr. Schmid o založni najdbi orožja iz hallstattske dobe na griču Tržišče pri Cerknici; odkril jo je neki kmet l. 1909. Dodanih je osem slik. Ob robu skale je bilo nad 60 sulic zapičenih v zemljo (55 jih hrani sedaj deželni muzej); nekatere imajo obliko vrbovega, druge trstovega lista. Na nasprotni strani skale je bil zakopan bronast šlem, napolnjen z bronastimi in železnimi sekirami, prstani, konjskimi uzdami in raznim železjem. Pod šlemom in krog njega je ležalo več železnih zakrivljenih mečev in sekir. Vse je dobro ohranjeno, posebno železni predmeti, ki so bili tako malo zarjaveli, da so jih mogli po Kreftingovem načinu elektrolitičnim potem očistiti rje, kar se dozda j pri hallstatts k i h najdbah ni posrečilo. Sekire so deloma uhljaste (Lappenbeile), deloma tuljavaste (Tüllenbeile); pri eni sta toporiščni uhlji lepo okrašeni s trikoti in žlebiči. Vse imajo hallstatts ki značaj. — Najlepša najdba je bronasti kupljasti šlem, ki je narejen iz enega kosa, pokrit s svetlozeleno patino. Šlem ima kra jee in je okrašen z 2 mm globoko temenasto drago; na obeh straneh sprednjega dela so vzboknjene volute; vrh temenenaste drage so luknjice za šlemov okras. Ta šlem je odlič en prirastek arheologične zbirke deželnega muzeja; njegova oblika odgovarja najstarejšemu tipu etruščanskega šlema; založna najdba v Tržišču je torej iz prve polovice 6. stoletja, na meji starejše in mlajše stopnje hallstattske dobe.

M. Pajk.

Dr. Walter Schmid, Ausgrabungen in Emona X.—XIV. Bericht.
Laibacher Zeitung, 19., 20./VII., 30./VIII., 27./IX., 27., 29./X.
1910¹.

Dr. Schmidova nadaljnja izkopavanja kažejo vedno bolj razločno načrt stare Emone. Mesto je bilo zelo pravilno zgrajeno in je imelo

¹ Glej „Rimska Emona vstaja!“ Carniola 1910, str. 113—118.

obliko pravokotnika; vzhodna in zahodna stranica sta merili po 510 m, južna in severna po 435 m. Severni in južni del obzidja je štel po 5 stolpov in dvojne vrat, zahodni in vzhodni po 6 stolpov in po ena vrata, skupaj je imela Emona 22 stolpov in 6 vrat. Interturrium, t. j. razdalja med središčema dveh sosednjih stolpov, je znašala v severnem in južnem obzidju povprek 66 m, v zahodnem in vzhodnem po 80 m. Emonske ceste so se križale pravokotno. Vrata zahodnega in vzhodnega obzidja je spajal decumanus, ki je mesto razpolovil, dvojne cardines², ki sta vezala vrata v severnem in južnem obzidju, sta delila mesto na tri dele. Povsem enako razdeljena je bila rimska kolonija Timgad v Alžiru. Širokost cest menjava med 11'40 in 12'20 m. Ločimo starejše in novejše ceste; prve — iz Avgustove dobe — leže 1'40 m pod sedanjo površino. Na vzhodni strani sedanje Emonske ceste do Ljubljani se je razprostiralo predmestje; najbrž je spadalo obližje Špitalskega mostu in Glavnega trga do Stolne cerkve k temu predmestju, zakaj rimski vodovod, ki prihaja z Golovca, drži preko trga Pred škofijo in je brezdvomno preskrbljeval z vodo hiše pod Gradom. — Dr. Schmidu se je dozdej posrečilo odkriti na Mirju 15 hiš; zaznamoval jih je v svojih poročilih z rimskimi številkami in z imeni. (št. II. Primitiviana³, št. IV. zlatarjeva⁴ itd.) Hiše so različne velikosti, zlatarjeva na pr. je 34 m široka in 60 m dolga, hiša V. je le 17 m široka in 49'80 m dolga. Vse hiše stoje posamez, obdane od vseh 4 strani po cestah, v nobenem slučaju se ni dalo dognati, da bi se dotikale sosednje hiše; hišnih sklopov torej ni bilo. Emona je imela potemtakem značaj poljedelskega mesta, čigar prebivavci so zunaj obzidja obdelovali svoje polje in svoje njive.

Izkopavanja v tem delu Emone nudijo jasno sliko o kanalizaciji, ki so jo izvršili šele v 3. stoletju⁵.

Med izkopanimi predmeti je zopet večje število umetnin. V kirurgovi hiši⁶ so dvignili dobro ohranjen mozaik iz druge polovice

² Eden od njiju je bil sedanje Gradišče.

³ Carniola 1910, str. 116.

⁴ Istotam, str. 117.

⁵ Oni kanal, ki je bil podoben vodovodu (glej Carniola 1910, str. 116) je — kakor je zdaj razvidno — vendarle kloaka, ki teče pod II. mestno ljudsko šolo na Zoisovi cesti v Ljubljano. Pač pa so se našli sledovi rimskega vodovoda severno od Mirja ob Rimski cesti. — Po tej kloaki je tekla jako dobra pitna voda, ki se je izlivala v Ljubljano na levem bregu ob južnozahodnem koncu Šentjakobskega mostu. To vodo so v prejšnjih časih pili vozniki in delavci, ki so skladali na Bregu vozno blago, ki je prihajalo po Ljubljani v mesto; hodili so pa z vrči ponjo tudi Krakovčanje in stanovniki iz Šentjakobskega okraja in z Brega. Do izliva je držala lepa steza in izliv sam je bil obdan z rezanim kamenjem. Ko so l. 1870. zidali II. mestno šolo, so kloako, ki je šla ravno pod šolskim poslopjem, napeljali v bližnji cestni kanal. Ljudje so bili pa neizrečeno nejevoljni, da so jim vzeli tako imenitno vodo iz dozdevnega „rimskega vodovoda“.

Fr. L.

⁶ Carniola 1910, str. 114.

4. stoletja s črnobelo bordiro, v sredi z bršlinovo lozo, ki je razdeljena na 3 vejice. Hipokavstov so našli vobče v vsaki hiši po enega, le v hiši VI jih je bilo pet. Tu so odkrili oltar, ki je bil posvečen „Veliki materi bogov“ Rhea-Kybele, ki so jo častili za rimskih cesarjev kot zaščitnico polja in vinogradov. To je dozdej prvi spomenik te boginje, ki se je našel na Kranjskem. — Ob ogledu hiše VI. je stala ob cestnem odriču bradata herma iz kristalastega apnenca; delo je iz 4. stoletja. — Iz 1. stoletja po Kr. je mičen koščen pokrovček; tu je upodobljen oborožen Amor, ki beži pred nenavadno velikim zajcem. — Skrbno izdelan je majhen bronast rog s cvetjem, najbrž spada h kaki Fortuni. — Najbolj dragoceni najdbi sta dva bronasta kipa. Eden predstavlja žensko, toda ogenj je kip zelo poškodoval, le gube njene obleke se razločujejo bolje. Izvrstno ohranjen je drugi kip: nekdanj pozlačen plešast pigmej z močnim nosom, zabrekliimi ustmi in krepkim falom; ta drastični kip zbuja tudi še danes naš smeh. — Umetna obrt je cvela v Emoni. Med svetilkami so dragoceni eksemplari; tu vidimo mrjasca, ki mu na hrbtu čepi lovski pes, tam zopet križ z enakimi prečniki. Pozornost zbujata železen vrč nenavadne oblike z ročajem in ličasta žara, tretja, ki se je našla dozdej na Kranjskem. Ne manjka predmetov iz terre sigillate in stekla ter toaletnih potrebščin; našli so tudi kos dragocenega zelenega porfirja (verde antico). Pogled v kulturno življenje 4. stoletja po Kr. odpirajo ilovnati kalupi pogač (nekakih „malih kruhkov“), po 16 do 26 cm v premeru, ki so okrašeni s podobami. Največji kalup predstavlja cesarsko zmagovalstvo: Na bogatookrašenem četverovprežnem vozu stoji cesar v popolni opravi; venča ga plavajoča boginja zmage. Konji imajo s ploščicami okrašene uzde, na čelih jim visé obeski v obliki polumescev; tudi po vratu in prsih nosijo lišp. Po dva konja vodi glasnik, eden od njih nosi trofeje. Na tleh pred konji leži premagani sovražnik. Drugi kalup kaže boga Herma s šakalovo glavo (egiptovski vpliv), tretji istega boga, sedečega na kozlu s popotnim klobukom na glavi; na četrtem vidimo Minervo s sulico in z ovalnim ščitom. — Izkopali so tudi uteži: na dveh straneh naploskane kamenite kroglice iz podpeškega dolomita, po 10, 20, 50 in 80 rimskih funtov (1 r. funt = 327 gr); toda resnična teža se ne ujema povsem z naznačeno. Našli so več malih predmetov iz brona, kakor fino zapono, okove za pohištvo, šestilo in strgač za telovadce. M. Pajk.

Gruden, prof. dr. Jos., Zgodovina slovenskega naroda. 1. zvezek. Celovec, Družba sv. Mohorja, 1910.

Meseca januarja so odkrili pri róvanju na Vrhu pri Stopičah več človeških okostnic iz rimske dobe. Ker so se pri kopanju i okostnice i pridejane posode razbile, so mi prinesli možje Grudnovno knjigo, da mi s sliko v njej dopovedo, kakšna je bila uničena posoda. To je pojav, ki sam govori dovolj jasno v prilog knjigi, ki je pisana poljudno, a na

znanstveni podlagi. Opira se na moderna naziranja, a ne zataji pri tem pisateljeve individualnosti. Čita se izpodbudljivo in gladko. Zgodovinsko-filozofsko naziranje sloni na kulturnih faktih. V periodizacijo se pisatelj ni spuščal, ampak je podal vrsto „zgodovinskih slik“, ki so lepo zaokrožene in med seboj zvezane.

Prvi zvezek prinaša za vpeljavo kratek obris prazgodovinske in rimske dobe; potem obravnava naselitev Slovencev, kralja Samo, boje z Langobardi, kulturno življenje naših pradedov, pokristjanitev Slovencev in njihovo razmerje s Franki, cerkveno organizacijo po sv. Cirilu in Metodu, Madjarske navale, ustanovitev Velike Karantanije, prihod Nemcev, sv. Hemo, gradove, samostane, cerkvene razmere in versko življenje: ogromna snov iz 1500 let! Drugi zvezek naj obravnava približno 400, tretji okoli 100, četrti nekako 200 in peti malo nad 100 let. Pri vsakem drugem bo lažje zmoči nameravano snov, nego je to bilo v prvem. A če se je to že v prvem razmerno prav dobro posrečilo, se imamo tem več nadejati od drugih.

Nekatere stvari so seve še preporne. Žito so mostičarji nedvomno pridelovali, če so bili sosedje stalno naseljenih narodov, osobito v poznejši dobi. Tudi so bile stavbe na koleh v mnogih krajih z „bronovo kulturo“ istočasne. Žal, da se iz najdenin ne more z gotovostjo sklepati na socialno organizacijo.

Trditev, da so šele „tujci“ učili Slovence staviti zidana poslopja, ni dovolj jasna. Vsekako so to znali davno pred l. 821. in 836.—859., ko sta jim pošiljala patriarh Fortunat in nadškof Liutpram delavcev. Umetnost je vobče preskrčeno obravnavana. Narodna in nabožna pesem naj bi se vsaj omenila, istotako ples. Še v IX. veku je bil plešoč Slovan z godalom v roki tipičen (cf. Ermenrich, Epistola). Da je bil po Kocelovi smrti (okoli 874.) zadnji ostanek slovenske samostojnosti za vedno uničen, se zgodovinsko ne da podpreti. — Življenje na gradovih je preveč na kratko obravnavano, legenda o sv. Hemi preveč na široko. — Zelo želeli bi tudi bilo, da bi g. pisatelj vire jasneje označil, ker je knjiga namenjena tudi naši učeči se mladini. Tako n. pr. stran 14. odgovor slovenskih poveljnikov, ki ga sporoča Menander Protector; ali str. 34., kjer se imenuje „neki zgodovinski vir“, ki je življenje ss. Marina in Amiana; na isti strani je omenjen pohod Slovencev v Pongau, ki je zabeležen v kratkih pripomenkih (breves notitiae), ki jih je izdal opat V. Hauthaler in jih je po njem posnel prof. Kos. Mantuani.

P. v. Radics, Nach der französischen Zwischenherrschaft in Illyrien 1813. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Theaters in Laibach. (Laib. Zeitung 12./XI. 1910).

Zur Zeit der französischen Zwischenherrschaft wurde in Laibach das deutsche Theater durch die italienische Oper ersetzt. Als jedoch im Herbste 1813 die Franzosen den Österreichern weichen mußten, öffneten das ständische Schauspielhaus wieder seine Tore der deutschen Muse.

Am 19. Dezember 1813 fand die Eröffnungsvorstellung der Saison 1813—1814 mit einem Festabende statt, wobei ein patriotisches Lied in 9 achtzeiligen Strophen gesungen wurde: „Frohlocken und Wappengruß des Österreichischen Adlers“. Der Kapellmeister Wenzel Müller, der sich damals in Wien eines Rufes erfreute, setzte es in Töne. Dieses Gedicht erscheint hier das erstemal abgedruckt. Im weiteren folgen Darlegungen über die bedeutendsten Vorstellungen der Spielzeit 1813 auf 1814.

M. Pajk.

Dr. Mihovil Mandić, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878.
Izdala Matica Hrvatska. 1910. (Str. VII + 100).

Takozvana aneksija Bosne in Hercegovine (5. okt. 1908) je dala povod predloženi knjigi, ki pa se nam ne predstavlja kot samostojna razprava s povsem novimi podatki, marveč je pisatelj le zbral ter sistematično uredil doslej objavljena nemška (Veltzé, Fournier) in hrvatska dela; tudi memoari so prišli do veljave.

Pisatelj nam poda v I. delu svoje razprave kratek pregled socialnih in pravnih razmer podložnikov teh dežel pred okupacijo, omenja raznih fermanov, ki se nikdar izvršili niso, vsled česar so sosednje velevalsti dobile, pod pretvezo zaščite turške raje, ugodno priliko vmešavati se v notranje zadeve ter upravo otomanske države. Zaključek raznih diplomatičnih pogajanj je bil, da je Rusija pritrdila, da si Avstrija obe deželi trajno osvoji. V miru, sklenjenem z visoko porto v San Stefanu l. 1878. pa se je hotela oprostiti obveznosti teh pogodb, ker bi po tem miru ne dobila Avstrija (po sklenjenem dogovoru z Rusijo iz leta 1872, 1876 ter 1877) Bosne in Hercegovine, marveč se je obema dala samouprava. Berolinski kongres (1878) pa je pooblastil Avstro-Ogrsko, da naredi v razdejanih deželah zopet mir in red ter pomaga, da si prebivalstvo gospodarsko opomore. Ta del okupacije se obravnava jako obširno, ker je pisatelj uporabljal predvsem vojno-zgodovinske vire (kljub temu pa pogrešam tozadevnih memoar, ki jih je izdal pl. Andrejka). Zatem se nam poda h koncu še kratek obris delovanja Avstrije v Bosni po okupaciji. Da bi pa dobili popolno sliko o uspehih avstrijske uprave, bi trebalo nepristransko preštudirati ministrske „Izveštaje o upravi Bosne i Hercegovine“ l. 1906—1908, jih vsestransko oceniti in objektivno presoditi ter si tako ustvariti jasno kulturno sliko obeh dežel.

Dr. Mal.

G. And. Perko, Die Adelsberger Grotte in Wort und Bild. Adelsberg 1910. Herausgegeben vom Komitee für den Bau eines internationalen Museums für Höhlenkunde in Adelsberg. — Postojna 1910. 4°. 78 str. 50 slik, 4 mali, 1 velik načrt. Cena: 10 K.

V zadnjih letih je prišlo preiskavanje kraških jam v nov tir. Da bi zbudil večje zanimanje za Postojnsko jamo ter privabil več tujcev v čudoviti podzemeljski svet, je napisal jamski tajnik Perko to knjigo.

V prvem delu — do str. 24. — pripoveduje zgodovino Postojnske jame ter Postojne sploh, popisuje nakratko notranjski Kras in razlaga postanek svetovnoznane jame. Pivka, ki se izliva tik vhoda v Postojnsko jamo, je ustvarila one velikanske prostore, po katerih danes hodi na tisoče tujcev; v starodavnih časih je tekla skozi sedanjo „Cesarja Ferdinanda jamo“, a vsled zemeljskih vdorov je preložila svojo pot: njena sedanja struga leži niže; zdaj teče Pivka do Otoške jame, potem do Magdalenskega brezdna in po nadaljnjih dobrih 4 km, od katerih je 1600 m še nepreiskanih, se izliva v Malograjsko jamo pri Planini. Prejšnja struga je zdaj suha in, odkar jo je zapustila Pivka, so tam nastali kapniki v najraznovrstnejših oblikah. Ves kompleks Postojnske jame obsega 20.790 m; med vsemi dozdaj znanimi evropskimi jamami je potemtakem največja. Od imenovane vsote odpada le 4300 m na običajno „pot za tujce“; pota po sosednjih malo obiskovanih jamah so dolga 3570 m, jame reke Pivke in njenih podzemskih pritokov (Črna, Otoška, Malograjska jama in dr.) pa obsegajo 12.920 m! — Najvišji vrh Trnovske planote ni Mrzavec (1408 m), kakor piše Perko, temveč Mali Goljak (1495 m)¹. „Nanos“ ni ime kakega vrha (Perko piše: „Nanosberg“), kakor beremo tudi po drugih knjigah, temveč narod imenuje „Nanos“ ves južni del Hrušice. Nanos je torej planota; iznad nje se dvigajo kot najvišji vrhovi Suhi vrh (1313 m), Debeli vrh (1299 m) in Pleša (1261 m). Ferdinand II. je postal šele 1619. l. cesar; 1616. je bil nadvojvoda. Valvasorjevo monumentalno delo je pač več kot „Reisewerk“ (str. 11). Znameniti Vipavec na dvoru cesarja Friderika III. se je pisal Andrej Baumkircher, ne Baumkirchner (str. 76).

Od str. 27. dalje popisuje Perko podrobno Postojnsko jamo; kaže posamezne čudovite kapniške tvorbe in razlaga postanek nekaterih. Najlepši kapnik je „zastor“; najveličastnejši prizor pa nudi razgled z najvišje točke v Postojnski jami, s Kalvarije. Pisatelj nas pelje tudi v malo obiskovane stranske jame; tja spremljamo z napetostjo drznega preiskovalca, ki ga ne strašijo globoka brezdna niti potuhnjene kraške vode; s trepetajočim srcem se peljemo z njim na Tartarsko jezero in poslušamo skrivnostno šumenje reke Pivke. Najkrasnejša vseh dozdaj znana kapniška jama v Evropi je po Perkovem mnenju „Nova jama“ za „Kalvarijo“; leži že izvün „poti za tujce“.

Na str. 35. ter 55.—56. govori nakratko o favni postojnske jame, ki obsega 19 vrst; na str. 57.—59. pa navaja vse odlične goste vladarskega rodu, ki so posetili jamo. — V dodatku k opisu Postojnske jame razpravlja še o jamah in vodnih razmerah Planinske ter posebno Cerkniške kadunje; ozira se tudi na Predjamo in na pokrajino med Grčarevcem in Logatcem, ki je glede jam danes še povsem nepreiskana.

Perkova knjiga je namenjena širšemu občinstvu, zato ne navaja pisatelj nikjer literature, čeravno jo ponekod pogrešamo. Odločno se iz-

¹ Čudno je, da meri „Veliki“ Goljak 1481 m, „Mali“ pa 1495 m.

reka proti Grund-Penckovi teoriji o kraški nadanji vodi in zasleduje tudi po kraških jamah tekoče reke. Tako presoja to najbolj preporno točko kraškega problema² s praktičnega stališča izkušenega raziskovalca jam. — Nekatera slovenska krajevna imena je pisatelj grdo skazil. Tako piše: Rackbach, Suhadulza, Jersanova dolina, Pivazze, Kolesivka (menda tiskovna pomota namesto „Koliševka“), Gartschariutz in dr. — Tiskovnih pomot kar mrgoli: Gebierge (str. 7), Schlott (str. 7), Plate (str. 8), Jochann (str. 10) in tako dalje skoro na vsaki strani; te pomote v tolikem številu čitatelja zelo motijo. — Slike, s katerimi je knjiga bogato opremljena, so brez izjeme prav dobro uspele.

Cena knjigi je precej visoko nastavljena radi mnogih slik in ker je čisti dobiček namenjen skladu za zgradbo mednarodnega muzeja za preiskavanje jam s sedežem v Postojni. Knjigi je pridejan tiskan poziv na občinstvo, naj prispeva k zgradbi s primernimi darovi. V pozivu, ki ga je podpisal stavbni odbor, beremo besede „Adelsberger Grotte, die bekanntlich ein Staatsgut ist“. Ta stavek bi bil lahko izostal, ker še ni povsem dognano, je li Postojnska jama državna ali mestna postojnska last; o tem si bodo še prejalislej juristi belili glavo.

Perkovo knjigo „Die Adelsberger Grotte“ priporočamo najtopleje vsakemu, ki se hoče vtopiti v tajinstveno lepoto našega kraškega podzemlja in jo uživati z enakim umevanjem, enako ljubeznijo, kakor jo kaže priznani speleolog Perko v tem delu.

M. Pajk.

F. Seidl, Die in Krain 1908 beobachteten Beben. Allg. Bericht und Chronik der in Österreich beobachteten Erdbeben. Offiz. Publikation der Direktion der k. k. Zentralanstalt für Meteorologie u. Geodynamik. Nr. V. 1910, pag. 109—138.

V zadnjem času ponehuje brezdvomno na Kranjskem potresno delovanje, kajti število opazovanih sunkov pada leto za letom. Tako nam izkazuje potresna kronika za Kranjsko v l. 1906 105, v l. 1907 60 in v l. 1908 le 46 sunkov. Seveda je ostalo vsako leto mnogo slabotnejših potresnih pojavov neopaženih, kljub temu si pa lahko napravimo iz podanih poročil poprečno sodbo o potresnem gibanju.

Na Kranjskem je bilo l. 1908 naznanjenih 46 potresnih pojavov: 27 sporadičnih in 19, ki so jih čutili na dveh ali več krajih hkrati. Izmed poslednjih so imeli trije sunki svoje izvorišče v sosednjih deželah, 16 jih je pa bilo autohtonih, ki so se sprožili v 8 izvoriščih po enkrat, oziroma dvakrat. L. 1908 se je pojavilo najkrepkejše in najboljširnejše potresno gibanje v litijskem okraju 3. oktobra. Premer potresnega ozemlja je znašal približno 80 km. Splošno navajajo poročila o tem potresu bobnenje, zatem valovanje, oziroma podzemni sunek srednje vrste, ki je povzročil rahlo tresenje in ropotanje raznih predmetov. Sunek, ki so ga čutili tudi mnogi na prostem, ni napravil nikakšne škode. Jačji je bil tudi potres, ki se je pojavil v višnjegorski okolici

² O tej stvari bo še letos poročala „Carniola“.

8. aprila; premer potresnega ozemlja je znašal 70 km. Vsi ostali sunki pa spadajo med slabotne potresne pojave.

Kakor vedno je bilo tudi to leto ponoči več potresnih sunkov (30) kakor pa podnevi (16). Z ozirom na letni čas pa pripade večje število sunkov pozimski dobi (29), manjše poletni dobi (17).

Mnogoštevilna poročila je razvrstil poročevalec spretno in pregledno po mesecih. Posameznim mesecem je pridejal kratek in stvaren pregled. Mesečne preglede pa zaključuje zanimiv splošen celoletni pregled z dvema tabelama. Tovrstna poročila bi gotovo marsikoga zanimala, ako bi bila občinstvu bolj dostopna.

Dr. Gv. Sajovic.

J. Hafner, Makrolepidopteren von Görz und Umgebung. Separatni odtis iz „Entomologische Zeitschrift“ 1910, p. 20. in nasl.

Za proučevanje zemljepisne razširjatve živali je natančno spoznavanje pokrajinskega živalstva (lokalne favne) neobhodno potrebno, zakaj vsaka zemljepisno opredeljena pokrajina ima svoje posebno živalstvo. Pri tem proučevanju so zelo zanimive obmejne vrste, ki se nahajajo na mejah sosednjih pokrajin in na katere moramo polagati veliko važnost.

J. Hafner je priznan metuljčar (lepidopterolog), ki skrbno zbira in opazuje ter vestno beleži zanimive pojave v pokrajinskem življenju metuljev. Navedeni zaznamek goriških metuljev je na ta način zasnovan kakor Hafnerjevo odlično delo „Verzeichnis der bisher in Krain beobachteten Großschmetterlinge“, objavljeno v Carnioli l. 1909, 1910, 1911. Pri vsaki vrsti so navedeni važnejši znaki, zanimivi življenski pojavi, način lova, najdišče in metuljčarji, ki so se z njo že bavili. Vse to oživlja sestavek tako, da ga čita z zanimanjem in pridom tudi dotičnik, ki se ne bavi posebno samo z metulji. — V celem navaja zaznamek 587 vrst, ki jih je opazoval Hafner za svojega bivanja v Gorici od majnika 1905 do avgusta 1908. Del teh beležk je priobčil dr. Galvagni v svojem delu „Beiträge zur Kenntnis der Lepidopterenfauna der Adriatischen Inseln“ (Mittlg. d. Naturwiss. Vereins an der Universität in Wien, Jahrg. VII., Nr. 5—10 pag. 154—254).

Iz gori navedenih razlogov so Hafnerjevi lepidopterologični zapiski splošne važnosti; znameniti so predvsem za goriško favno, za kranjsko pa le toliko, kolikor pridejo v poštev obmejne vrste.

Dr. Gv. Sajovic.

R. Justin, Über drei neue Centaurea Hybriden. Österr. botanische Zeitschrift 1910, Nr. 12, Pag. 456 ufl.

Med glavinci (centaurea) je hibridizacija zelo pogosta. Na krajih, kjer rastejo raznovrstni glavinci skupaj, najdemo navadno tovrstne hibride v pretežni množini. Leta 1906 je popisal R. Justin v 7. številu „Österr. botan. Zeitschrift“ hibridsko vrsto centaurea Haynaldi Borb. $\times$ plumosa Lam. = centaurea Vossii Just. V zadnjem času je našel na svojih botaničnih pohodih še tri nove hibride glavincev in sicer:

1. *Centaurea carniolica* Host. $\times$ *macroptilon* Borb. = *centaurea Puppisii* Just., ki jo Justin označi takole: Perennis, Caulis erectus, angulatus, scabriusculus, ramosus. Folia radicalia petiolata, ovata, integra vel lyrata, serrata; caulina sessilia, lanceolata, remote denticulata. Folia omnia viridia, subtus canescentia, scabriuscula. Capitula in ramis singularia, ovata. Squamae virides, striatae. Appendices recurvae, fuscae, pectinato-fimbriatae. Corollae persicinae vel roseae. Achaenia puberula, epapposa. Floret Julio, Augusto. — Na Dolenjskem raste okrog sledečih krajev: Trebelno, Mokronog, Krško, Radeče, Črnomelj itd.; na Gorenjskem je znana iz Bistriške doline med Kamnikom in Stranjami.

2. *Centaurea carniolica* Host. $\times$ *pseudophrygia* C. A. Mey. = *centaurea Robičii* Just. Justin navaja sledeče znake: Perennis, Caulis erectus, angulatus, scaber, ramosus, rarius simplex. Folia radicalia petiolata, caulina amplexicauli-sessilia; omnia viridia, scabriuscula, late lanceolata, dentata. Capitula in ramis singularia, subglobosa. Squamae virides, striatae. Appendices recurvae, fuscae, pectinato-fimbriatae. Corollae purpureoroseae. Achaenia glabra, vi papposa. Floret mense Julio. — Raste na gozdnih parobkih in po košenicah Begunjsčice.

3. *Centaurea carniolica* Host. $\times$ *pannonica* Heuff. = *centaurea Pospichalii* Just. z naslednjo karakterizacijo: Perennis. Caulis erectus, strictus, angulatus, glaber, ramosus. Folia radicalia petiolata; caulina sessilia, glabriuscula, lanceolata, integra. Capitula in ramis singularia, ovatoglobosa. Squamae pallidae, virides, striatae. Appendices scarosae, albido testaceae vel fuscae, fimbriatae, Corollae roseae. Achaenia grisea, puberula, epapposa, Floret Julio, Augusto. — Nahaja se povsod, kjer rasteta prvotni vrsti na Kranjskem in sosednjem Primorskem. Važnejša najdišča so: Kum na Dolenjskem, Bistriška dolina pri Kamniku, Savska dolina pri Kropi in Radovljici, Reka pri Ilirski Bistrici i. dr.

Navedeni članek je zanimiv donesek k spoznavanju kranjske cvetane.

Dr. Gv. Sajovic.

Mali zapiski.

Prof. Josip Apih †

Dne 19. januarja t. l. je nenadoma preminul v Celovcu odlični slovenski zgodovinar Josip Apih. Bil je rojen 16. marca leta 1853. v Zapužah med Radovljico in Begunjami, je služboval na deželni višji realki v Novem Jičinu (Neutitschein) na Moravskem, od l. 1892. pa na c. kr. moškem učiteljišču v Celovcu; v zadnjih letih je bil ravnatelj zasebnega učiteljišča sester uršulink v Celovcu.

Apiha je predvsem mikala domača zgodovina v 18. in 19. stoletju in na podlagi večinoma arhivnih virov je nabral ogromno tvarine za spoznavanje naše preteklosti v zadnjih dveh vekih. V študiji „Ustanovitve narodne šole na Slovenskem“ (Letopis Matice Slov. 1894 in 1895) podaja po arhivnih virih najprej vpogled v skrajno primitivne šolske razmere v dobi od leta 1740. do 1770., ko je izšla znamenita resolucija cesarice Marije Terezije, da je šolstvo državna zadeva („die Schule ist und bleibt allzeit ein politicum“). Potem popisuje, kako je izkušala vlada ideje organizatorja avstrijskega šolstva, opata Felbigerja, uveljaviti na Slovenskem, a je zadela radi nemškega učnega jezika na velike težave. Apih slika posebej postanek ljudske šole na Kranjskem, kjer si je pridobil velike zasluge Blaž Kumerdej, na Primorskem, Štajerskem in Koroškem; potem preide na šolstvo za cesarja Jožefa II., ko je imel velik vpliv na razvoj avstrijskega šolstva Slovenec Jožef Špendov, nižjeavstrijski šolski nadzornik; s šolsko reformo leta 1805. zaključuje. O koroškem šolstvu te dobe je pisal razpravo „Die thesesianisch-josephinische Schulreform in Kärnten“ v celovski „Carinthii“ l. 1903. in 1904. — Tudi gospodarske razmere za Marije Terezije je proučeval Apih. Tako je nastala študija „K obrtni politiki 18. veka“ (Izvestja Muz. dr. 1894), kjer slika kranjske cehe, ki se bojujejo proti izvrševanju obrti na kmetih in varujejo ljubosumno druga proti drugi svoje zastarele predprave. — Neugodne finance Novega mesta v 18. stoletju spoznavamo iz razprave „K zgodovini novomeški v 18. veku“ (Izvestja Muz. družt. 1892), ki izpopolnjuje nekatere podatke Vrhovčeve „Zgodovine Novega mesta“.

Stanove, pravosodstvo (rokovnjači!), šolstvo in agrarne razmere Kranjske v predmarčni dobi popisuje v razpravi „Deželni stanovi kranjski od l. 1818. do l. 1847.“ (Letopis Matice Slov. 1890); tvarino je največ zajel iz deželnega arhiva v Ljubljani. Nekako nadaljevanje te študije pa je najodličnejše Apihovo delo „Slovenci in 1848. leto“ (izdala Matica Slov. 1888, 302 str.). V pestrih slikah iz revolucijskega leta kaže Apih, kako so ideje onega časa našle primeren, četudi skromnejši odziv v malem, za velike dogodke še nepripravljenem slovenskem narodu; nepobitno dokazuje, da je l. 1848. začetek narodnega gibanja na Slovenskem in da so Slovenci šele takrat postali narodna individualnost. Poleg tiskanih virov so mu služili predvsem ustni podatki slovenskega narodnega boritelja iz l. 1848., vladnega svetnika Antona Globočnika pl. Sorodolskega, ki je deset let pozneje sam svoje spomine objavil v Izvestjih Muz. družt. leta 1898. („K petdesetletnici slovenske narodne zavednosti“). Za zgodovino slovenskega preporoda sta Apihova knjiga in Globočnikova razprava glavna vira. Nemško občinstvo je seznanil Apih s svojimi študijami o l. 1848. v razpravah: „Die Slovenen und die Märzbevegung von 1848“, „Die slovenische Bewegung im Frühjahr und Vorsommer 1848“, „Die Slovenen und der konstituierende Reichstag 1848/49“, „Die

Slovenen und das österreichische Verfassungswerk von 1848/49“ (Helfert, Österreichisches Jahrbuch, Wien 1890, 1892, 1894 in 1896). V kratkem članku „K zgodovini 1848. l.“ (Ljublj. Zvon 1889) piše o jugoslovanskem protokolu vseslovanskega shoda v Pragi.

S prej imenovano knjigo je Apih proslavil 40 letnico vladanja cesarja Franca Jožefa I., ob 50 letnici pa je podaril slovenskemu ljudstvu ilustrovano knjigo „Naš cesar“ (izdala družba sv. Mohorja l. 1888). V poljudni obliki pripoveduje o radostnih in žalostnih dnevih iz življenja našega vladarja. A knjiga je več kot navaden življenjepis: hkrati popisuje Apih veliki kulturni in gospodarski napredek Slovencev v dobi 50 let; tako je ta knjiga nekaka kulturna zgodovina Slovencev od l. 1848. do 1898.; v njej se lepo izpopolnjujeta avstrijsko domoljubje in slovenska narodna zavednost.

V starejšo kranjsko zgodovino je segel Apih z razpravo o „Žigi Herbersteinu“ (Letopis Mat. Slov. 1885), onem slavnem kranjskem plemenitašu iz Vipave, ki je v 16. stoletju sodobnikom „odkril“ maloznano „Moskovijo“ (Rusko). — Zgodovinske študije so dovajale Apiha tudi k slovstvenim vprašanjem (K zgodovini „Popotnika“ v Ljublj. Zvonu 1888); baval se je nadalje s statistiko („Statistika članov Matice Slovenske“ v Ljublj. Zvonu 1889 in „Statistična črtica dijaštva avstrijskih visokih šol“ v Ljublj. Zvonu 1890); bolj feljtonističen značaj ima črtica „Velegrad“ (Ljublj. Zvon 1885). Dvoje spretnih razprav nam je podaril v spisih „Židovstvo“ (Letopis Mat. Slov. 1886) ter „Plemstvo in narodni razvoj“ (Ljublj. Zvon 1887). Prvo je povzročilo antisemitsko gibanje, ki se je tedaj v Avstriji vedno bolj širilo; Apih zasleduje ta antagonizem Indoevropcev proti Židom daleč nazaj v zgodovini ter najde njega vzroke v povsem različnem fizičnem in duševnem ustroju teh dveh plemen. V essayu „Plemstvo in narodni razvoj“ dokazuje, kako kvarno je bilo za Slovence, da so zgodaj izgubili svoje plemstvo, zakaj do novejšega časa so radi vladajočega fevdalizma plemenitaši odločevali v zgodovini narodov in plemstvo je, četudi po krivici, na zunaj zastopalo vsak narod. Apih trdi celo, da Slovenci nimajo svoje zgodovine, ker so le bolj pasivno sodelovali pri važnih dogodkih slovenske zemlje; „niso se borili za svoj narod; kri, ki so jo prelivali v hudih bojih, ni plodila tal narodnih interesov, ni pospeševala narodnega razvoja. Borili smo se, trpeli smo za tujo stvar“. A po teh pesimističnih izvajanjih kaže na novodobni demokratični razvoj, ki se je emancipiral od plemstva; zato kliče na koncu svoje razprave: „Priporimo, pridelajmo si novodobno plemstvo!“ Ako Apih ponekod v tej razpravi še zastopa zastarelo Herderjevo naziranje o staroslovenski „miroljubnosti“ in krotkosti, mu moramo ugovarjati, stari Slovani so bili bojevit, kakor njih sosedje, a manjkalo jim je germanskega zmisla za državno organizacijo.

Zadnje Apihovo delo je „Zgodovinska učna snov za ljudske šole (snop. I.—IV. 1902—1905, snop. V. skupno z dr. M. Potočnikom), ki jo je izdala „Slovenska Šolska Matica“ v zbirki „Realna knjižnica“.

Tudi v tej knjigi se izkazuje Apih kot temeljitega poznavaleca naše kulturne zgodovine, ki jo tu podaje v lahko umljivi obliki (Prim. med drugimi poglavja o srednjeveških mestih, o reformah Marije Terezije in cesarja Jožefa II.), škoda le, da ni tvarine razdelil na posamezne, zaokrožene učne slike; zakaj ravno takih, pa ne celotne zgodovine, si je želelo učiteljstvo ljudskih in meščanskih šol, ki mu je namenjena ta knjiga.

Josip Apih je bil blaga duša, odličen učitelj in iskren prijatelj mladini. Med našimi domačimi zgodovinarji zavzema eno prvih mest. Kdorkoli se bo v prihodnje bavil s kulturno in politično zgodovino Slovencev v zadnjih dveh stoletjih, bo vedno moral segati po Apihovih delih, ki imajo trajno vrednost. Naj v miru počiva v slavnji zemlji karantanski!

M. Pajk.

Ilirska Bistrica — trg. Njegovo Veličanstvo je povzdignilo vas Ilirsko Bistrico dne 29. januarja t. l. v trg. Prijazni trg v rodovitni dolini Notranske Reke ima po zadnjem ljudskem štetju z dne 31. dec. 1910. l. 877 prebivalcev.

M. Pajk.

Die Funkenwarte auf dem Laibacher Realschulgebäude. Auf Veranlassung des Leiters der Laibacher Erdbebenwarte des Landes-schulinspektors A. Belar, wurde im Oktober 1910 vom Freiherrn Anton von Codelli auf der Warte des Laibacher Realschulgebäudes eine Empfangsstation für Funkentelegraphie eingerichtet. Dieselbe bezweckt eine rasche Verständigung der Erdbebenwarten untereinander und eine präzise Zeitbestimmung durch telegraphische Aufnahme des Mitternachtszeichens; sie soll auch Messungen auf dem Gebiete der atmosphärischen Elektrizität dienen.

M. Pajk.

In meiner „*Janchen's Cistaceen Oesterreich-Ungarns*“ betreffenden Besprechung in „*Carniola*“ 1910 (3. und 4. Heft p. 276—280) habe ich die einzelnen Arten unter den vom Verfasser angewendeten Namen angeführt.

Die Entscheidung, die der im Vorjahre in Brüssel stattgefundene internationale botanische Kongreß bezüglich der „totgeborenen“ Namen getroffen hat, macht nun auch bei den Cistaceen einige Namenänderungen notwendig. Statt *Helianthemum hirsutum* (Thuill.) Mérat muß es jetzt heißen *Helianthemum ovatum* (Viv.) Dun und statt *Fumana nudifolia* (Lam.) Janchen muß es jetzt heißen *Fumana vulgaris* Spach.

A. Paulin.

Popravki k članku „Iz Bele Krajine“. Na str. 2. čitaj v 22. vrsti (od zgoraj 26.000. Na str. 2. v 4. vrsti (od spodaj) trija, polja. Na str. 3. v 3. vrsti (od zgoraj) vaše ljudstvo se pa poizgubi. Na str. 6. v 1. vrsti (od zgoraj) večidel. Na str. 6. v 18. vrsti (od zgoraj) dasi uživa hiša . . . Na str. 9. v 1. vrsti (od spodaj) stopijo posamezni fantje. Na str. 13. v 18. vrsti (od zgoraj) zadnje. Na str. 13. v 19. vrsti (od zgoraj) večidel. Na str. 18. v 9. vrsti (od spodaj) kokošmi. Na str. 21. v 8. vrsti (od spodaj) imenitnejši. Na str. 23. v 15. vrsti (od spodaj) fanti.

Društvene vesti.

Novi člani „Muzejskega društva za Kranjsko“. Gospoda Josip Jeglič, šolski vodja v Selcih nad Škofjo Loko, in Izidor Modic, c. kr. učiteljski profesor v Ljubljani. C. kr. moško učiteljske v Ljubljani. „Društvo slovenskih tehnikov“ na Dunaju.

Občni zbor „Muzejskega društva za Kranjsko“ se je vršil 21. februarja 1911.

Gospod predsednik dež. nadzornik Fr. Levec pozdravi občni zbor, veseleč se, da kažejo člani zanimanje za društvo. Omenja, da sicer društvo napreduje dasiravno počasi; število društvenikov narašča, dviguje se tudi društveno delovanje. Napredek se kaže na vseh straneh in to je gotovo veselo znamenje. Prej ni imelo nobenega doma, nobene pisarne, sedaj smo dobili svojo društveno sobo, svojo čitalnico. Lahko bi bilo delovanje društva še uspešneje, pa podpore so društvu za nekaj let vsaj deloma izostale, društvo je zato zabredlo v dolgove. in ti sedaj društvo tarejo in ovirajo uspešnejše delovanje. Odbor štedi in striže kjer more, pri vsem tem pa si društvo brez podpore odločilnih faktorjev ne pomore na trdne noge. Seveda tako daleč društvo še danes ni, kakor si je to predstavljal njegov ustanovitelj Dežman, ki je menil društvo naj bi postalo središče vsega delovanja v domoznastvu; tudi periodičnih shodov še ni bilo mogoče vpeljati, kakor nam tudi manjka znanstvenih predavanj, ali predsednik upa, da tudi to, kar še ni — še pride. Društveno delovanje so omogočile v prvi vrsti različne podpore, izreka torej zahvalo slavni učni upravi, zahvaljuje slavni deželni odbor vojvodine Kranjske in ravnateljstvo deželnega muzeja, zahvaljuje urednike in sotrudnike, kakor tudi pregledovalce društvenih računov, sploh vse, ki so kaj pripomogli k napredku društva.

Število članov sicer raste, ali včasih pa tudi smrt poseže v to število. Ugrabila nam je smrt zvestega dolgoletnega člana Janeza Ažmana, župnika in duh. svetnika v Gorjah, umrl je tudi odlični zgodovinar in sotrudnik Josip Apih, c. kr. profesor v Celovcu. Občni zbor počasti spomin teh mož, in vstane v znak sožalja.

Društveni tajnik dr. Jos. Cerh poroča o delovanju društva v minolem letu. Poudarja da je bilo društvenemu odboru mogoče, da je del obljub, ki jih je obljubil na lanskem občnem zboru, v letošnjem letu tudi res izvršil. Danes je društvena čitalnica popolnoma urejena, napravljeni so dotični katalogi in vsem društvenikom bo od 1. marca t. l. dalje dvakrat na teden mogoče posečati društveno čitalnico. Tako

se bo izpolnila slednjič, dolgo gojena želja društvenikov, publikacije pa, ki jih društvo dobiva v zamenjavo bodo prišle do prave veljave.

Tudi druga odborova želja da postane „Carniola“ središče vsega znanstvenega delovanja vsaj na Slovenskem, se čedalje bolj in bolj udejevtvuje. Različna društva so izrekla željo, naj bi izhajali njihovi sestavki v „Carnioli“ tako n. pr. „Društvo za raziskovanje podzemskih jam na Kranjskem“, tako še le pred kratkim „Goriško muzejsko društvo“; čedalje več odličnih slovenskih znanstvenikov se zbira pod okriljem „Muz. dr. za Kranjsko“, čedalje mnogovrstnejši in zanimivejši so Carniolini članki. Društvo je pravo pogodilo, ko je strnilo nemško in slovensko glasilo v enotno poliglotsko.

Seveda se širi tudi notranje delovanje društva. Vsled vprašanja prof. Komatarja v Kranju, kako misli društvo podpirati raziskovanje raznih listin in rokopisov, je odbor sklenil, da se bo odslej nahajala v „Carnioli“ stalna rubrika „Arhivalna poročila“, kjer se bo lahko na kratko poročalo o različnih, Kranjsko zadevajočih listinah ne samo iz naših domačih ampak tudi tujih arhivov in knjižnic.

Letos je društvo imelo 5 odborovih sej, lansko leto le 3. V odborovih sejah se je sklepalo o publikacijah in različnih tehničnih preuredbah v društvu. Odbor je sklenil da lahko vsak pisatelj zahteva 25 odtiskov svojega članka; nadalje, da je vsak pisatelj sam odgovoren za vsebino in obliko.

To je delovanje društva v prošlem letu. Slika je nekoliko bolj vesela kot prejšnja leta, društvo se je pričelo gibati, začetek je storjen in zato smemo upati v boljšo bodočnost. Takrat, ko bo društvo združevalo vse slovenske učenjake in znanstvenike, ko bo „Carniola“ glasilo vseh, ki se znanstveno gibljejo in delujejo, takrat bo „Muzejsko društvo za Kranjsko“ doseglo svoje cilje in smotre, svesto si, da tvori tako važen del slovenskega znanstvenega gibanja.

Društveni blagajnik prof. Milan Pajk poroča o društvenem denarnem stanju. Povdarja, da vlada med letošnjimi izdatki in dohodki nekako ravnotežje, to je da je v tem letu društvo aktivno, da pa neugodno vplivajo na društveno blagajno dolgovi iz prejšnjih let. Društveni dohodki so letos manjši, ker je dobilo društvo lansko leto od kranjskega deželnega odbora 1200 K izredne podpore, izdatki pa nekoliko večji, veliko je stala društvo preuredba v društvu, oprema društvene sobe, zamenjava in ekspedicija publikacij, nabava tiskovin itd. Nekaj teh izdatkov za drugo leto odpade. Navzlic temu pa ima društvo 2481 K 35 vinarjev primanjkljaja, in ako ne dobi od drugod pomoči, se ne bo moglo izkupati iz dolgov, dasi je naraslo število članov od l. 1905 od 202 na 305.

Računski zaključek za l. 1910.

Šte.	D o h o d k i	K	h	Šte.	I z d a t k i	P o s e b e j		S k u p a j		O P O M B E
						K	h	K	h	
1	Prenos iz l. 1909.	271	78	1	Dolgovi iz l. 1909. :					*) Ako odštejemo od te vsote 271 K 78 h (prenos iz leta 1909), ostane 2034 K 56 h, t. j. lanjski primanjklj. (Glej "Carniola" 1910, str. 184!)
2	Obresti poštnih hran. za l. 1909.	2	51	a)	Preostanek tiska in brošir. "Izvestij"	1128	—			
3	Članarina	1633	—	b)	Preostanek tiska in brošir. "Carniole"	1158	64			
4	Podpora naučnega ministrstva za l. 1910.	800	—	c)	Tiskovine	21	—			
5	Podpora deželnega odbora za l. 1910.	800	—	d)	Poštni zavoji	18	70	*2326	34	
6	Za prodane stare letnike in številke	164	04	2	Uredniške nagrade l. 1910.	—	—	300	—	
	Skupaj	3671	33	3	Pisateljske " l. 1910.	—	—	719	—	
				4	Tisk in brošir. "Carniole" 1910	—	—	2409	87	
				5	Slike v "Carnioli" l. 1910.	—	—	54	72	
				6	Poštni zavoji	—	—	17	30	
				7	Tiskovine	—	—	29	70	
				8	Eksped. in drugi pošl. izdatki	—	—	158	94	
				9	Oprema društvene sobe	—	—	20	06	
				10	Za kupljene stare publikacije "Muzejskega društva"	—	—	23	75	
				11	Znižana članarina pri društvu "Anthr. Gesell." na Dunaji	—	—	**10	—	**) S tem društ. imenjava "Muz. društvo" svoje publikacije.
				12	Postrežeku za pobiranje član. Muzejski sluga	—	—	25	—	
				13	Skupaj	—	—	58	—	
					Če se odštejejo dohodki	—	—	6152	68	
					Ostane primanjkljaj	—	—	3671	33	
						—	—	2481	35	

Račune pregledala in našla v redu:

Fran Podkrajšek m. p. Ivan Vrhovnik m. p.

V L J U B L J A N I, dne 31. decembra. 1910.

Milan Pajk m. p., blagajnik.

Muzejski ravnatelj dr. Mantuani poroča o delovanju uredniškega odseka, ki je imel več sej; pri teh se je sklepaio o obsegu publikacij in o razpravah, ki se naj priobčijo v „Carnioli“.

Pregledovalca računov g. Fr. Podkrajšek in župnik g. I. Vrhovnik, izjavita, da sta vse račune in računske knjige natančno pregledala in našla vse v najlepšem redu, predlagata naj da občni zbor blagajniku absolutorij, kar se sprejme enoglasno.

Pri slučajnostih utemeljuje dr. G. v. Sajovic predlog društvenega odbora naj slavní občni zbor izvoli šolskega svetnika Alfonza Pavlina za častnega društvenega člana. Poudarja, da šteje slovenska zemlja le malo malo uglednih učenjakov. Prof. Pavlin je priznan botanik, njegovi spisi ne veljajo nekaj samo doma, ampak uživajo priznanje vsega znanstvenega sveta. Vsak kdor ga pozna ve, kako skromen in priljuden da je, kako pa da mu je na srcu tudi naša ožja domovina. Njegovo znanstveno delovanje se je pričelo takorekoč z l. 1882 s sodelovanjem pri izdaji velikega Kernerjevega dela „Flora exsiccata Austro-Hungarica“, ves čas je proučeval posebno domačo floro in priobčeval rezultate svojega raziskavanja v uglednih strokovnih listih in samostojnih publikacijah. Bil pa je tudi od početka član našega društva, udeleževal se še v prejšnjih časih prirodopisnih znanstvenih večerov, nastopil tudi sam kot predavatelj, in ostal do sedaj zvest sotrudnik naših publikacij. Ako mu je dala za njegovo delovanje priznanje tujina, potem se toliko bolj spodobi, da mu ga damo tudi mi in da ga počastimo tudi mi. To pa stori društvo, ako ga imenuje svojim častnim članom. Predlog dr. Sajovica sprejme občni zbor enoglasno med glasnim odobravanjem.

G. Podkrajšek potem vpraša, je li društvo kaj ukrenilo glede spominske plošče na rojstni hiši Valvasorjevi. Predsednik odgovori, da se je odbor o tem posvetoval in prišel do spoznanja, da za sedaj društvo ni v položaju, da bi moglo kaj v tem oziru storiti, ker tega ne dovoli slabo denarno stanje. V debato poseže tudi ravnatelj deželnega muzeja dr. Mantuani, ki je mnenja, da je tudi težko ploščo kam vzditati. Predsednik poudarja, da bi moralo društvo tudi za druge slovenske pisatelje skrbeti kot n. pr. za Linharta, ali društvo ne more, lahko pa bi Pisateljsko društvo tukaj vmes poseglo. Sklene se, da se vsa ta stvar prepusti Pisateljskemu društvu.

Ko občni zbor odobri še čitalniški red, ki ureja poslovanje in uporabo čitalnice in kjer se sklene, da je čitalnica dvakrat na teden v torek od 2—4. popoldne in v četrtek od 4—6. popoldne odprta, zahvali predsednik še enkrat člane za udeležbo in zaključí občni zbor.

Poročilo

o deželnem muzeju „Rudolfinum“ za leto 1910.

Podal ravnatelj dr. Jos. Mantuani.

Deželni muzej vzdržuje in upravo nadzoruje vis. deželni odbor vojvodine Kranjske.

Predsednik: dvorni svetnik Fran pl. Šuklje, deželni glavar, itd.

Referent: dr. Ivan Zajec, deželni odbornik, itd.

MUZEJSKO OSOBBJE.

Ravnatelj: dr. Jos. Mantuani, c. kr. profesor, itd.

Adjunkt: dr. Jos. Mal (zgod. oddelek),

Asistent: dr. Gvidon Sajovic, gimn. učitelj (prirodopisni oddelek).

Preparator: Frančišek Dobovšek.

Nadzornica tkanin: gospa Marija Mantuani.

Pisarniška pomožna sila: gđc. Ana Kušar.

Vratar in hišnik: Jos. Šenk.

Snaziteljica: Frančiška Maver.

Častna služba muzejskih poverjenikov.

Andrejka Rudolf pl. Livnogradski, c. kr. okr. komisar v Postojni.

Baraga Janez, nadučitelj na Koroški Beli.

Berlic Janez, duh. svetnik, župnik v Srednji Vasi v Bohinju.

Humek Martin, deželni sadjarski nadzornik.

Jelovšek Gabriel, veleposestnik na Vrhniki.

Kappus Adolf pl. Pichlstain, župan v Kamni Gorici.

Kušar Janez, župan v Notranjih Goricah pri Ljubljani.

Lavtižar Jožef, župnik v Ratečah na Gorenjskem.

Lokar Janko, šolski vodja v Hrušici pri Ljubljani.

Lovšin Franc, nadučitelj v Vinici.

Megušar Rihard, nadučitelj v Podzemlju.

Podlogar Leopold, kaplan v Dobu.

Ruper Janez, poštar pri sv. Križu blizu Kostanjevice.

Sedlar Avgust, c. kr. finančni koncipist v Črnomlju.

Šašelj Janez, župnik v Adlešičih.

Šetina Franc, nadučitelj v Črnomlju.

Strahl Karol, vitez, graščak v Stari Loki.

Završnik Hubert, c. kr. notar v Žužemberku.

Zois Michelangelo, baron, c. kr. okr. komisar na Dunaju.

Zurc Jože, župan v Kandiji pri Novem mestu.

Muzejska kronika.

Po triletnem odmoru je prevzel deželni muzej od „Muzejskega društva“ 3./I. vse periodične tiskopise, ki jih dobiva omenjeno društvo v zameno za svoje publikacije. S tem je dobila knjižnica prirastek 207 števil s 1357 zvezki.

4./II. in dalje se je udeležil muzej akcije, ki jo je pričela arheološka komisija češke akademije za vedo in umetnost v prilog zakonu v varstvo zgodovinskih spomenikov. Načrt, ki ga je vložil eksc. baron Helfert v gosposki zbornici, se premalo ozira na razne provincialne razmere in odnošaje, kar ne more biti koristno za njegovo udejstvovanje.

26./II. je bilo deželnemu muzeju zavzemati svoje stališče proti akciji gosp. prof. Karola Glaserja na Dunaju, ki je nasvetoval, da naj dež. odbor dovoli nekaj stotin kron v to svrho, da se nakupijo narodopisni objekti in se podarijo avstr. narodopisnemu muzeju na Dunaju. Ravnateljstvo muzeja je izjavilo, da mora v prvi vrsti skrbeti za domači muzej, kjer se zadevno blago po pravici išče, a da se nasvetu g. profesorja lahko tako ugotovi, da se pošilja muzejsko blago na posodo v razstavo na Dunaj, kjer se izloži pod lastnim imenom. V domačem muzeju se nameravajo menjajoče se izložbene prireditve.

28./II. je vis. dež. odbor imenoval volonterja dr. Josipa Mala asistentom.

9./III. je vložil muzej prošnjo na deželno vlado potom dež. odbora za dovoljenje lova na razne živali v znanstvene svrhe. S tem je bilo zagotovljeno pridobivanje živalstva za zoološke zbirke v lastni režiji. Več gospodov, ki so lastniki lova, je dalo

velikodušno dovoljenje, da sme muzejski preparator v njihovem revirju loviti vsakovrstno žival, ki ne spada med lovsko divjačino.

9./III. je moralo muzejsko ravnateljstvo na svojo srčno žalost odkloniti povabilo severno-češkega obrtnega muzeja v Liberci, da naj priredi risarsko razstavo v svojih prostorih. Ta razstava bi bila dala brezdvomno mnogo izpodbude, osobito v tehnični in metodični smeri. A žalibog da za take prireditve ni prostora; v preteklem letu pa je bilo to še huje zaradi mnogih tehničnih preustrojb.

9. in 10./III. se je od strani muzeja prekopala njiva na obronku v vrtu Florijana Lisjaka v Štepanji Vasi. Ko so bili nekateri dnevniki že več dni poročali o najdenih „lobanjah“, je naposled lastnik prosil, da se stvar preišče. Posrečilo se je eno dozdevno „lobanjo“ celo dvigniti. Ta edini nepoškodovani kos se je v muzeju po preparatorju Dobovškemu previdno iz prstene odeje izluščil in opral. S pomočjo tega eksemplarja ni bilo le mogoče dognati, da so dozdevne „lobanje“ želvini oklopi, ampak tudi vrsto želv. Znanstveno je rešena ta zadeva v vsem obsegu v spisu asistenta dr. Sajovica v „Carnioli“, 1910, str. 178 nsl.

16./III. je deželni muzej izrekel pismeno sožalje c. kr. osrednji komisiji za umetn. in zgod. spomenike na Dunaju ob smrti njenega predsednika eksc. barona Helferta.

22./III. je muzej kopal za poizkušnjo v Malem Črnelu pri Stičini. Ondi je izkopal kmet Škufca nekaj rimskih starin, ki so se pa večinoma podrobile. Zdelo se je potrebno, da se prekoplje dotični svet zaradi tega, da se dožene, je li bila tam rimska naselbina. Izkopalo se je v teku enega dne osem grobov, ki so pa bili vsi zelo priprosti in revni, tako da se ni izplačalo dalje prekopavati. Vendar se je njiva vzela za vse slučaje na tri leta v najem proti temu, da se plača lastniku odškodnina samo tedaj, ako bi se res kopalo.

2./IV. in nsl. se je udeležil deželni muzej lovske razstave na Dunaju, in to v paviljonu vojvodine Kranjske (58 predmetov), v paviljonu za promet tujcev (13 predmetov) in v retrospektivnem oddelku (105 predmetov), skupaj torej s 176 predmeti.

20./IV. je deželni muzej prijavil svojo udeležbo na mednarodnem ornitološkem kongresu, ki se je vršil v Berlinu od dne 30. maja do 4. junija 1910.

Nasproti pa se mu iz raznih razlogov ni bilo mogoče udeležiti shoda avstrijskih umetniško-obrtnih muzejev v Sarajevu,

ki se je vršil meseca avgusta, in je torej moral povabiti v sporazumu z dež. odborom negativno rešiti.

20./IV. je moral muzej tudi odkloniti udeležbo na mednarodni higienični izložbi v Draždanah, to pa v prvi vrsti radi pomanjkanja materiala, ki se je začel šele nabirati.

28./V. je visoki deželni odbor imenoval preparatorja Frana Dobovška definitivnim uslužbencem.

28./V. Istočasno se je mudil omenjeni pripravnik z ravnateljem dež. muzeja v Turnski graščini na Dolenjskem, kjer se je prevzemala oprava in knjižnica po grofu Ant. Auerspergu (Anastasius Grün).

Ko je prodal grof Erwin Auersperg svoje Turnsko posestvo gg. Antonu Kotniku in Jos. Lenarčiču, je določil v kupni pogodbi z dne 3. decembra 1903 v 3. točki nastopno: „Die komplette Einrichtung des sogenannten Anastasius Grün'schen Zimmers samt der Bibliothek, worüber ein Inventar einverständlich errichtet wird, wird den Herren Käufern mit der Einschränkung übergeben, daß dieselbe im Schlosse Thurn am Hart zu verbleiben hat, solange die jetzigen Käufer oder ihre Familien Besitzer des Schlosses bleiben, nachher aber an das Museum Rudolfinum in Laibach übergeben werden muß“. (Zemljiške deske št. 1540/3 B. Reg. št. 3364.) Po smrti g. Ant. Kotnika je dež. posl. gosp. Lenarčiču postalo to posestvo breme. Zato ga je prodal „Hrvatski banki za parcelacijo i naseljevanje u Zagrebu“ glasom kupne pogodbe z dne 31. marca 1910, a opravo pesnikove sobe izročil deželnemu muzeju.

29./V. je javil župan Rižnar ekspresno, da so se odkrile pri podiranju stare župne cerkve v Radečah pri Zidanem mostu freske na stenah ter pozval ravnatelja, da naj pride na lice mesta. Takoj drugo jutro se je odpeljal ravnatelj tja, a ni mogel ničesar ukreniti v prilog muzeju, ker je bila istočasno obveščena centralna komisija brzojavno naznanila, da pride njen izvedenec doli. A tega tri dni ni bilo; podjetnik pa ni mogel prekiniti demoliranja za toliko časa. Ko je torej dospel izvedenec, akad. slikar g. Viertelberger z Dunaja, je bila večina fresk popolnoma uničena. Tako je prišel deželni muzej po redu birokraškega postopanja ob vrlo zanimive, deloma tudi umetniško velepomembne srednjeveške slikarske spomenike. — Kamenitne dele stare cerkve, gotske in romanske, dobi muzej v kratkem.

9./VI. je začel Jernej Pečnik z obhodi pregledavanja okr. glavarstva Kočevskega. Prehobil je nastopne kraje: Banja Loka, Colnarje, Cvišlarje, Dolga vas, Dule, Fara pri Kostelu, Gornja vas, Hrib, Kočevje, Koprivnik, Koflarje, Kostel, Krkovo, Laze, Lienfeld, Mačkova vas,

Mala gora, Maverce, Mozelj, Nova Sela, Ograja, Onek, Osilnica, Podstenje, Rajšele, Rheintal, Römergrund, Sernjak, Slavski Laz, Srednja vas, Vrbovec, Vrh in Žapuže. Na podlagi njegovih poročil se bodo dotična ozemlja, kjer so arheološke postojanke ali dokazane ali vsaj v domnevi, natančneje preiskala.

30./VI. se je ustanovila nova kulturna korporacija za deželo Kranjsko: deželni umetniški svet. Naloga mu je, skrbeti za deželne umetniške zbirke, pospeševati moderno umetnost, podpirati umetnike in umetniški naraščaj, nadzorovati nove umetniške stavbe in tvorbe. — Svoje delovanje začne ta svet z mesecem januarjem 1911.

16./VII. se je odkrilo v Kranju pri kopanju temelja za vrtno ograjo ob novi sirotišnici več prazgodovinskih ostankov. Preč. g. dekan A. Koblar je takoj obvestil o tem deželni muzej z vabilom, da naj svet prekoplje. Ravnateljstvo je takoj odredilo, da gresta muzejski preparator g. Fr. Dobovšek in Jernej Pečnik na lice mesta in naj po pismeno podanem navodilu svet prekopljeta. To se je izvršilo. Odkrilo se je več prazgodovinskih grobov, v istih osem posod in več kovinskih predmetov. Posebno ena posoda je zanimiva, zato, ker je prva te oblike. — Kadar bodo še drugi deli tega vrta prekopani, poda ravnateljstvo podrobneje poročilo.

10./VIII. je obvestil blag. gosp. Vladimir Vojska o najdeninah na svojem stavbišču v Novem mestu in obljubil, da dovoli o priložnem času deželnemu muzeju prekopati svoj svet brezplačno. To se bode svoj čas izvršilo.

18./VIII. je prišla ponudba od posestnika gosp. Rugelna v Št. Rupertu, da bi muzej prekopal ondi najdene gomile. Tudi to bo muzej izvršil; a gomile se bodo pred natančneje preiskale, če niso že načete ali celo izkopane; potem bo mogoče skleniti pogodbo s posestnikom.

21./IX. se je oddala zbirka faksimiliranega sadja iz muzejskih zbirk v dež. kmetijsko šolo na Grmu, kamor po pravici sodi, ker ima večji pomen za praktično nego za znanstveno polje.

30./IX. je vis. dež. odbor odobril na predlog muzejskega ravnateljstva udeležbo pri retrospektivni jubeljni umetniški razstavi v Jakopičevem paviljonu na podlagi načrta, tičočega se muzejske lasti. Muzej je bil torej zastopan s 37 umotvori, (akvareli, gouache, tuš, oljnate slike).

24./X. je ljubljanska mestna občina prepustila muzeju svet nekdanjega vojaškega preskrbovališča za prekopavanja glede rimskih starin. Ker se ima to izvršiti v sporazumu in v zvezi s

c. kr. centralno komisijo, mora ravnateljstvo čakati najprej njenega odloka.

21./X. je zaključil muzejski preparator g. Fran Dobovšek svoje lovske pohode in ekskurzije (vsega skupaj 20) in predložil celotno poročilo.

29./X. je muzej prevzel ostanke graščinskega arhiva v Turnskem gradu na Dolenjskem, dar hrvatske banke za parcelacijo in naseljevanje. Za kulturno zgodovino vojvodine Kranjske mnogo zanimivega materiala.

2./XI. je bil muzejski ravnatelj z g. prof. dr. Žmavcem na „Anžlovem“ pri Šent Vidu poleg Stičine. Ondi so bili izkopali lepo žensko glavo od belega marmorja. Soha je bila brezdvomno importirana helenistiška umetnina. Kjer se je izkopala glava — ki je sedaj po posredovanju č. g. Jerneja Koviča, kaplana v Št. Vidu, last deželnega muzeja, — tam je bilo pričakovati tudi še drugih spomenikov. Ravnatelj muzeja in g. prof. dr. Žmavec sta naredila na repišču, kjer so bili izkopali omenjeno glavo, poizkušnjo, ki se je tako obnesla, da se bode njiva sistematično prekopala. Vreme je žalibog branilo, da se ta namera ni že izvršila.

5./XI. Lovske razstave v Ljubljani se je udeležil tudi deželni muzej z vsemi onimi predmeti, ki jih je bil razstavil na Dunaju.

16./XI. je dalo muzejsko ravnateljstvo vis. dež. odboru izpodbudo za novo akcijo, proseč ga, da naj blagoizvoli s posebnim dopisom opozoriti vsa županstva na delovanje deželnega muzeja, na njegove naloge in njegove dolžnosti in da naj v svojem področju gredo muzejskim uslužbencem, kadar prihajajo v njihove občine v muzejskih poslih, kolikor mogoče na roke.

24./XI. je prejel deželni muzej od c. kr. deželne vlade dolžnostne izvode izza treh let, skupaj 167 knjig.

25./XI. se je deželni muzej udeležil dražbe v „Doroteju“ na Dunaju, kjer so se razprodajale zbirke rajnega dvornega igralca Mitterwurzerja. V teh zbirkah je bilo več pokrajin, risanih od našega rojaka in bivšega profesorja na dunajski umetniški akademiji, Lovre Janše. Dražil je za muzej gosp. voditelj bakrorezne zbirke v c. kr. dvorni knjižnici, dr. F. M. Haberditzl — in sicer brezplačno. Muzej je kupil tem potom osem izbornih pokrajin našega domačega umetnika.

29./XI. je prejel muzej od velerodnega gospoda Nikolaja viteza Gutmansthala zaokroženo zbirko grških glinastih sohic (Tanagra). S tem je prišel v naš domači ustav prvi zasutek zbirke, ki naj podaja obiskovalcem pojem o grški kulturi na polju umetne obrti.

11./XII. se je udeležil deželni muzej oficijelno od Slovenske Matice prirejene Vrazove akademije po svojem asistentu dr. Jos. Malu.

22./XII. je stopil muzej v svrho pridobitve umetnin tičočih se Kranjske v dotik z g. Ladislavom pl. Beneschem, c. in kr. podpolkovnikom na Dunaju. Zbirka se bode pregledala in precenila in potem se bodo pogajanja zaključila.

22./XII. je ponudil g. prof. K. Moser v Trstu našemu muzeju preiskovanje in prekopavanje t. zv. Mušje Jame pri Danjah blizu Škocijana, kjer je dosedaj kopal dvorni muzej. Dasi jama ni več na Kranjskem, se ta ponudba ni kratkomalo odklonila, temveč sklenilo, stopiti v nezavezen pogovor. Ker se je med tem prijavil zopet dvorni muzej z vsoto, s katero naš muzej ne more tekmovati, se je ta neobvezna akcija tem lažje opustila, ker leži jama izvun deželne meje.

23./XII. je bilo obračunati z vdovo po rajnem fotografu in geoplastu Lergetporerju za dosedaj izvršeni del pridvižnega zemljevida (1:25.000). Dovršeni ste dve tretjini. Glede nadaljevanja bo ukrenil vis. deželni odbor.

Poset v muzeju se je vrlo dvignil. V poročilnem letu 1910 je posetilo skupaj 18.422 oseb, to je malone polovica ljubljanskega prebivalstva. S to številko se sme Ljubljana z vsakim drugim mestom v Avstriji kosati. — Od te vsote je bilo 14.210 rednih obiskovalcev (to je pri prostem vstopu ob nedeljah in četrtnih), 3768 korporativnih posetov (šol, društev) in 444 plačanih od posameznikov, večji del skozi Ljubljano potujočih tujcev. Na poset posameznih mesecev ima vreme velik vpliv, na drugi strani pa tudi počitnice v poletnih mesecih. In naposled je omeniti tudi, da se interesirano prebivalstvo še vedno ne more iznebiti naziranja, da je muzej ob slabem vremenu zaprt. Tega ni več; na izvajanja kulturnih nalog vreme ne more in ne sme vplivati.

Podvig obiskovanja je v prvi vrsti pripisovati novo uvedeni periegezi, ki jo izvršujejo ob prilikah korporativnih posetov muzejski uradniki. Samo tedaj, ako javijo spremljujoči p. n. profesorji, učitelji in učiteljice, da bodo vodili sami, ne razlaga muzejski uradnik.

A navzlic vsemu temu kažejo za l. 1910. še ugodne številke v zimskih mesecih, kako nujno potrebna da je vpeljava centralne kurjave. Nemogoče je posetnikom prestajati v premrazenih sobah in vztrajno proučevati izložene stvari. Nemogoče je pa tudi urejevanje eksponatov po uradnikih. Istotako škoduje marsikaterim predmetom hudi mraz, ki se komaj meseca maja ublaži. Sme se trditi, da muzej brez centralne kurjave ne more izpolnjevati svoje kulturne

naloge. Zato vis. deželni odbor proučava in pretresa to velevažno vprašanje, ki se bode prej ali slej nedvomno ugodno rešilo.

Za posamezne mesece se menjajo številke tako:

Mesec	Redni poseti	Korporativni poseti	Plačani poseti	Skupaj
Januar	864	—	9	873
Februar	829	87	13	929
Marec	1223	178	27	1428
April	1005	241	26	1272
Maj	1769	556	46	2371
Junij	1202	927	34	2163
Julij	1406	42	65	1513
Avgust	941	634	102	1677
September	1527	198	49	1774
Oktober	1750	591	28	2369
November	986	192	32	1210
December	708	122	13	843
	14210	3768	444	18422

Glede prometa pri uporabi knjižnice in arhiva za letos ni mogoče dognati stanja nasproti prejšnjim letom. Knjižnica je izposodila 112 strankam 185 knjig; arhiv 8 strankam 524 arhivalij (aktov) in 4 rokopise. Izposodilo se je torej 120 strankam 709 kosov pisane in tiskane literature. Razen tega se je posluževalo knjižnice in arhiva na licu mesta 14 strank, med temi jih je bilo 9 izven dežele živčih učenjakov, pisateljev in drugih interesentov.

Na zunaj si je muzej razširil stik z domoljubnimi rojaki. To se je najbolj javilo v dejstvu, da so došla od njih v 23 slučajih poročila o razmerah in slučajno najdenih starinah. To gibanje in živahnije zanimanje nam daje trdno upanje, da se bode dala organizacija muzejskih mandatarjev racionalno zaokrožiti, izpopolniti in preustrojiti v pomožni aparat, s katerim bo mogoče dvigniti zmisel za domačo zgodovino.

To je tem nujnejša potreba tudi zato, ker nam je realizirati dva obsežna, med seboj spojena načrta: to je umetniška topografija dežele Kranjske in pa zgodovina in ustroj slovenske kmečke hiše, narodne noše, ljudske estetike v oblikah, barvah in drugih življenjskih pojavih. S študijami o kmečki hiši se je s pod-

poro vis. dež. odbora pričelo, glede drugih umetnin se vrše važna pogajanja. Za znanstveno delo je zbran krog sotrudnikov za obe zadači, a se še vedno izpopolnjuje in širi. Za umetnostno topografijo je najden tudi že eventualni založnik pod egido naše „Leonine“. — Da je pri tem delu prisojena muzeju velevažna in odločilna naloga, ni treba posebej poudarjati.

Vrlo vzradostljivo je tudi dejstvo, da se občinstvo vedno bolj spominja domačega ustava s tem, da ponuja svoje kulturnozgodovinske stvari na prodaj ali pa jih daruje, če to utrpi.

Darov je dospelo v muzej 186 v 2813 kosih, v vrednosti K 14.130.73.

S preuredbami se je nadaljevalo. Pisarniški in drugi administrativni prostori so se docela ustrojili. Meseca aprila se je izvršila preselitev iz prvega nadstropja v pritličje. Predavalnica se je izpopolnila s tem, da se je obesil in opremil lestenec in pa vdelal stik za močan elektriški tok, namenjen obločnici za skioptikon. Projekcijski aparat za diapozitive in episkopijo se je naročil pri Ed. Liesegangu v Düsseldorfu.

V zbirkah se je popolnoma pregledala in preuredila narodopisna skupina po nadzornici gospé Mariji Mantuanijevi, kateri je pomagala gdč. Ana Kušarjeva. Gospa nadzirateljica izvršuje svoje delo iz zanimanja za stvar, popolnoma brezplačno.

Dalje se je tehnično preuredila muzejska knjižnica. To ogromno delo je bilo mogoče izvršiti samo vsled idealne požrtvovalnosti gospoda dr. Jos. Stareta, ki ni samo svoj lastni čas in svojo izvedenost v literaturi brezplačno posvetil muzeju, ampak tudi delavno silo svojega sluge dal na razpolago. Istotako si je stekel trajnih zaslug za muzejsko knjižnico s tem, da je pomankljive vrste knjig izpopolnil s svojimi darovi ali pa jih je naprosil pri zadevnih založništvih in društvih. Tehnično delo je malone dovršeno. Tekom leta 1911. se bodo pomnožile police in potem bo mogoče knjige definitivno razporediti in spisati katalog.

Delo v arhivu se je pričelo s tem, da se posamezne listine zbirajo, urejujejo in določujejo. Za vsako listino se posebe naredi regest in se izpišejo vsa osebna in krajevna imena. Listine, kolikor jih je kronološko uredil prejšnji prezaslužni arhivar, preč. g. dekan A. Koblar, ostanejo v tem redu.

Za ureditev numizmatične zbirke so se ustvarili jedva predpogoji: popravile so se omare in izpopolnile police v njih. Nabavlja se tozadevna moderna literatura.

Novi priraščaj.

Kulturno-zgodovinski, znanstveni in obrtopisni oddelek.

I. V arheološkem oddelku.

Kupljeno: 1 bronast rimski novc (Augustus, s. b.).

Darovali so: Dr. Jos. Starè: 1 rimski bronasti novc (Antoninus Pius, m. b.). — Jernej Pečnik: 1 železno sulico. — Koope-rator Jernej Kovič: 1 marmornato žensko glavo. — Posestnik Al. Martinčič: 1 prazgodovinsko bronasto sekiro z uhlji. — Župan Henr. Medved: 1 prazgodovinsko bronasto sekiro z uhlji, 1 okrašeno bron. zapestnico, 1 bronasto zaponko. — Č. g. župnik F. Avsec: 1 glinast lonček, 1 malo zaponko in 1 balzamarij (rimske dobe). — Dalje se je izkopalo 24. septembra na obronku pod cerkvijo v Št. Jurju pod Kumom: 2 veliki bronasti zaponki, 1 srednja (brez igle) in 1 mala. Več delov bronovin in glinastih posod; 1 amfora, 1 vrč, 1 železni nož. — Č. gosp. dekan A. Koblar v Kranju: izkopnine, odgrebene 14. julija na sirotišniškem vrtu, in sicer: 1 trinogato glinasto posodo posebno zanimive oblike iz prazgodovinske dobe, 1 bronasto dolgo iglo, dele železne konjske uzde in več delov udrtih žar. — Na Anžlovem v Št. Vidu pri Zatičini se je izkopal ob priliki poizkušnje dobro ohranjen rimski bronast novc oglejskega kova (m. b. Constantius II.), ki ga je lastnik, posestnik Franc Anžlovar, prepustil muzeju zastonj. — Graščak g. Nikolaj vitez Gutmansthal je podaril 1 celo starogrško piksido s pokrovom (rdeče podobe, V. vek pr. K.), 94 kosov velike starogrške posode (krater) z rdečimi podobami, belim nadevkom in pozlačenjem (IV. vek pr. Kr.), 1 odlomek starogrške nastenske podobe (pinaks), s črnimi podobami in svetlim nadevkom za ženski inkarnat, obleko itd. (VI. vek pr. Kr.), 1 odlomek starogrške grobne posode za dišave (lekitos), z belim dnom in rdečimi podobami v konturah (IV. vek pr. Kr.). Dalje 9 grških sohic od gline (Tanagra), 18 posameznih glavic od podobnih sohic in 12 raznih drobcev, izmed katerih so nekateri še arhaični (VIII. do VII. vek pr. Kr.).

II. V kulturnozgodovinskem oddelku.

1. Umetnine. Kupljeno: Sv. Janez Krstitelj, oljnata skica na platnu od J. Wolfa. — Samostan Bistra, oljnata slika na platnu iz l. 1724. — Mati Božja, akvarel na pergamenu. — Immaculata, olj. slika na pločevini. — Sv. Francišek, stigmatizacija, oljnata slika na

platnu, 18. vek. — Kranjica z „avbo“, oljnata slika na platnu od J. Koudelke. — Kranjica s pečo, oljnata slika na platnu od J. Koudelke. — Portret gospe Langusove, oljnata slika na platnu od M. Langusa. — Osem koloriranih ujedkovin, risbe L. Janše: Enzersdorf, Herzogenburg, Lichtenstein, Neulengbach, Praga (Višehrad), St. Christophen, Stixenstein, Worms, Sv. Anton Puščavnik, silhoueta od črnega papirja.

Darovali so: Gosp. dr. Jos. Starè: 1 baročen relikviar. — Gosp. Vid Bratovž: 2 banderski sredini, na obeh straneh poslikane: 1. a) Sv. Ana in Joahim pripeljeta Marijo v tempelj, b) Sv. Jurij. 2. a) Sv. Janez Krstitelj, b) Sv. Gregor. — Vis. dež. odbor: Marija pomagaj, oljnata slika na platnu, 18. vek. — Samostan preč. oo. Frančiškanov v Kamniku s pridržkom lastninske pravice: Žalostna Mati Božja pod križem, lesena baročna soha (1'24 m vis.). — Sv. Janez pod križem, lesena baročna soha (1'24 m vis.). — 2 angela na oltarnih volutah, leseni sohi (0'87 m vis.). — 2 žalujoča angela ob križu, leseni sohi (0'65 m vis.). — 2 angela ob tabernakeljnu, stoječa, leseni sohi (0'45 m vis.). — Bog Oče, lesena soha (0'67 m vis.). — Sv. Joahim, Sv. Ana, Mati Božja in Ježušček, lesena skupina (0'76 m vis.). — Kristus od mrtvih vstal, lesena soha (0'64 m vis.). — 3 piramide za relikvije, brez svetinj, lesene 1'01 m vis.). — 2 stari svetilki od medi, posrebreni, brez verig. — 3 deli baročnega nastavka za sveče, leseni. — Nastavek za sveče v podobi potlačenega loka, lesen. — 1 stara kapalnica za svečnik, železo. — 1 okvir, baročen, mehek les. — Objokovanje mrtvega Kristusa, drobna plastika, skupina od prepojenega mavca. — Steklena čaša, na stojalu, s pokrovom, brušena. — 1 sveženj liturgične obleke, oziroma tkanin zanj (2 burzi, 5 velumov za kelih, 2 plaščeka za ciborij, 2 velika naramna veluma, 3 razdejane kazule, 1 konec nepristnih obrobkov, 4 kosi tkanine (svile), 1 potezalo za zvonec, vezen. — G. Ciril Pirc v Kranju: Podoba „Zadnja večerja“, oljnata slika od Bizjaka (Wissiak), na platnu. — Vis. dež. odbor: „Roman“, oljnata slika na platnu od Vl. Bukovaca. — „Ulica v Begunjah“, risba s svinčnikom, r. Marko Rašica. — „Križev pot v Begunjah“, risba s svinčnikom, r. Marko Rašica. — „Amica quies“, oljnata slika na platnu, sl. Em. Vidovič. — „Na sedlu“, oljnata slika na platnu, sl. Iv. Grohar. — „Svež sneg“, oljnata slika na platnu, sl. Rih. Jakopič. — „Breze“, oljnata slika na platnu, sl. M. Jama. — „Študija“, oljnata slika na platnu, sl. I. Klemenčič. — „Iz mestnega loga“, oljnata slika na platnu, sl. S. Magolič. — „Deček“, pastel, sl. H. Šantel. — „Ribiška koč“, oljnata slika na platnu, sl. P. Žmitek. — „Gozdna tišina“, oljnata

slika na platnu, sl. P. Žmitek. — „Coklar“, akvarel, sl. P. Žmitek. — „Iz Jesenic“, akvarel, sl. P. Žmitek. — „Dvorišče“, akvarel, sl. P. Žmitek. — G. ravnatelj Ivan Šubic: „Jurij Šubic“, doprski kip od mavca na hrastovem stojalu, mrtvaško masko (mavec) slikarja Jur. Šubica, obe od kiparja Repiča. — Gimn. ravnatelj gosp. dr. Aleks. Pucskó: „Žanjice“ in „Zdrava Marija“, oljnati sliki na platnu od M. Jame, po naročilu umrle gospe Polakove, vdove po ing. Vilj. Polaku v Trziču, ki je želel, da prideta sliki v „Rudolfinum“.

2. Portreti. — Darovali so: Gosp. A. Janesch, tovarnar: Omar-Paša, litogr.; Kosuth, litogr. — Notar g. Luka Svetec: Lastni portret, fotografija. — Gosp. dr. Jos. Starè: dve skupini ljubljanskih meščanov, daguerotipiji.

3. Veznine. — Darovali so: Eksc. grof K. G. Pettenegg: 3 kanonske tablice, besedilo z roko pisano, okvirji z roko vezeni s svilo in zlatom. — Polic. nadkomisar g. Iv. Robida: tablico z ostanki sv. Celestina mučenca, dno vezeno. — Č. g. župnik Fr. Steržaj na Koprivniku: 1 platneno palo, vezeno, 1 platnen velum, vezen, 1 platnena burza, vezena, 1 burza od belega atlasa, vezena.

4. Narodopisni, zgodovinski in obrtni objekti:

a) Obleka.

Kupljeno: 1 zlatovezena „avba“.

Darovali so: Č. g. župnik Fr. Steržaj na Koprivniku: 3 cele zavijače („aptahe“) in 8 robov od zavijač, 1 čepico in 1 čop za klobuk.

b) Orodje in posode.

Kupljeno: 1 majolika (B·M·). — Lesena čutara na jermenu. — Meh za moko. — Meh pihalek. — Rog za smodnik. — Cinast stroj za klobase. — 1 majolika (pesareška). — 1 bosanski handžar z vjedkovanim napisom. — Cinasta posoda: bokal, polič, maselec, pol maselca in stroj za klobase. — Mesarska torba z usnjem obšita.

Darovali so: Neimenovan: 1 železen ključ. — Gdč. Marija Rozman: palico z izrezljano račjo glavo, lončen svečnik, usnat pas za denar, mrežo za lov čebelnih rojev, pokrivalo od mreževine zoper čebelin pik. — P. Ananija Vračko, O. F. M., gvardian v Kamniku: bel kozarec z vtisnjenimi okraski.

c) Pohištvo in spomeniki.

Kupljeno: 2 dekorativna, vzboklo okrašena ploščeka od medi.

Darovali so: G. dr. Jos. Starè: Brušeno stekleno kupico z zalito petico (iz Zagorske steklarne). — Vis. dež. odbor: 2 stari zrcali, 3 lesene, pozlačene lestence, dva ornamentalna nastavka s kranjskim grbom, 1 kovinsko svetilko (empire), miniaturski vzorec

za ograjo pred dežel. bolnico, 3 nastenske svečnike. — Rodbina Zarnik na Krtini (s pridržkom lastninske pravice): tri železne (kovane) nagrobne križe. — G. Lj. Cunder, gostilničar „pri ruskem carju“ na Ježici: gostilničarsko kazalo od železne pločevine s podobo carja Aleksandra I.

d) Nakit.

Kupljeno: 1 šestkaratni zlat prstan z granati. — 1 bakreno broško.

Daroval je: Gosp. dr. Jos. Starè: 1 zlat uhan (zamorčka) emajliran, s štirimi brušenimi granati.

e) Zgodovinski in družabni spomini.

Darovali so: Tovarnar g. H. Janesch: Vojno suknjo ljubljanske narodne garde iz l. 1848. — Dež. poslanec g. Jos. Lenarčič na Vrhniki je oddal na podlagi kupne pogodbe iz l. 1903 opravo, ki jo je rabil nemški pesnik grof A. Auersperg (Anast. Grfin) v Turnskem gradu. Ta oprava sestaja iz grodnaste garniture, iz druge garniture od črešnjevine, pisalnik in naslonjač od črešnjevine, 3 mizice, visok pisalnik, 3 etažere, 2 stojalca za pipe, viseča poličica, zibel od orehovine, visoka vitrina od hrastovine, 3 velike omare za knjige od hrastovine, sobno latrino z orehovino obloženo, paravent, 9 oljnatih slik, 5 litografij, 1 zrealo, 3 karnise za zavese, več uteži za papir, 2 svečnika, več okamenin, 3 fotografije, 22 pip od „morske pene“, priprave za kajenje in tobak. — Vis. dež. odbor: stanovsko zastavo vojvodine Kranjske. — Eksc. nadškof grof K. G. Pöttlich-Pettenegg: 1 tipar. — Komornik baron Oton Apfaltrern: Grb dežele Kranjske, posnet po uradni knjigi avstrijskih grbov na Dunaju.

5. Numismatična zbirka.

Kupljeno: 4 bronaste rimske novce: *a)* Augustus (v. b.), *b)* Trajan (v. b.), *c)* Gordian III. (v. b.), *d)* Maximianus Hercules (s. b.). — Srebrn groš (Leopold I. 1669), srebrna šestica (Leopold I. 1689), srebrn groš (Franc I. lotarinški 1758), 3 srebrne avstr. dvajsetice 1830, 1835, 1837. — Petkopeknik, baker, carinja Katarina II. 1765. — Beneški „mezzanino“, srebrn (doža Andr. Dandolo 1343—1354). — 2 beneški srebrni (mistura) „liretti“ (doža Alvisi Pisani 1734). Srebrn Dubrovniški tolar 1776. — Srebrna dvajsetica Ferdinanda I. Bourbon 1795. — Srebrn Nizozemski tolar (= 2 ½ gld., Viljem III. 1850). — Srebrn Saški tolar, Friedrich August 1823. — Srebrn Bavarski novc (3 krajcarji, Max Josef 1825). — Srebrn Beneški „quarto di Giustina“ (doža Nicolò De Ponte).

Darovali so: G. dr. Jos. Starè: 1 cekin cesarja Franca I. iz l. 1806, v svilenem mošnjičku, 1 srebrno dvajsetico iz l. 1852. —

G. Jernej Pečnik: Bronast Ferarski novc iz l. 1622. — Gosp. Fran Zajec, urar v Ljubljani: 1 spominsko svetinjo. — G. dr. Jos. Starè: 3 spominske svetinje Leona XIII. in 1 svetinjo Vipavskega Taborja 1870.

6. Arhiv.

Darovali so: Tovarnar g. H. Janesch v Ljubljani: 6 povesmov aktov, 2 konvoluta tiskovin, letakov. — Dež. poslanec in tovarnar gosp. Jos. Lenarčič, na podlagi kupne pogodbe z l. 1903: 3 snopiče aktov in pisem, 1 urbar, 1 dnevnik za gospodarstvo. — Hrvatsko-slavonska banka za parcelacijo i naseljevanje: vse še ostale arhivalije iz Turnskega gradu, pet zabojev. — C. kr. davčni urad Vel. Lašče: Glavni zemlj. odvezni knjigi občin Cesta in Zdenska vas. — Gosp. dr. Manfred Ragg, Upwey, Woodfort Green (Essex), Anglija: Odlomek mandata zadevajoč desetino Lud. pl. Thurn (de dto. Gradec 1571) in komisijski protokol v zadevi zoper Volbenka Paradeyserja (de dto. Laze 1611). — Upravišтво deželnih dobrodelnih zavodov (Gust. Nebenführer): 12 pisem javnopravnega značaja iz zbirke p. Fausta Gradiška (Gradischegg) iz l. 1759—1808. — Gimn. ravn. v Rudolfovem: 2 pergamentni listini (1746 in 1751) in 1 papirnato (1754).

7. Knjižnica. — Kupljeno: Wurzbach, Biogr. Lexicon, 60 zv. (antikv.). — Rechbach, Observationes ad stylum curiae . . Carnioliae. — 1680 (antikv.) Kuchlbecker, Allerneueste Nachrichten. 1732. (antikv.). — Drexler-List, Tafelbilder, s. a. (antikv.). — Dom in Svet, letn. III. (antikv.). — Generalindex zum Journal f. Ornithologie, Jahrg. I—XVII. (antikv.). — Archival. Almanach, 1909. — Kirchner, Darstellung des ersten Menschenpaares. 1903. (antikv.). — Adamy, Architektonik des oriental. Altertums. — Architektonik der Hellenen. — Architektonik der Römer (vse antv.). — Ilg, Goldschmiedekunst u. Steinschliff. 1895. (antikv.). — Ebe, Die Schmuckformen der Monumentalbauten. 1896. (antikv.). — Dressler's Kunstjahrbuch. — Österr. Kursbuch. — Leben der Heiligen (z bakrorezi; antikv.). — Periodični izhajajoči strokovni časopisi: Anthropos. — Mitteilungen d. k. k. Instituts f. österr. Geschichtsforschung. — Altertümer unseres heidn. Vorzeit — Archäologischer Anzeiger. — Römisch-german. Zentrallblatt. — Kunst. — Kunst und Kunsthandwerk. — Kunstwart. — Museumskunde. — Wörter und Sachen. — Klassiker der Kunst. — Hayek, Flora von Steiermark. — Calve, Käferbuch. — Ornithologisches Jahrbuch. — Österr. botanische Zeitschrift. — Seitz, Großschmetterlinge. — Thomé, Flora. — Kosmos. — Litterar. Zentrallblatt. — Allg Litteraturblatt.

Darovali so: G. dr. Jos. Starè: Numerirano krasotno izdajo Prešernovih poezij. — Eksc. K. G. grof Pöttikh-Pettenegg. Ludwig und

Karl Grafen Zinzendorf. — Ideen über Errichtung eines Heroldamtes. — Sphragistische Mitteilungen aus d. Archiv des Deutschen Ritterordens. — Gutachten zum Lippeschen Erbfolgestreite. — Geschichte des Wappens der Stadt Wien. — Dr. Jos. Starè: Deschmann, Führer. — 7 hrvatskih knjig. — Dr. F. Wieser v Lincu: Steierm. Tabakindustrie im 18. Jahrhundert. — Vitez Klucaric v Straßburgu (Alzacija): Zehn Jahre im Kampfe für den größten deutschen Architekten P. Flötner. — Dr. Jos. Starè: Schkriner-Richer, Svetu pismu. — Otto, Der Schlüssel zur Botanik. — Pekec-Burger, Razlagane dopoldane očitne službe božje. — Goldschmidt, Paris. — Hauser, Post- und Eisenbahnkarte. — Dr. A. Ginzberger (Dunaj): Eine Exkursion auf den Krainer Schneeberg. — Preč. kn.-šk. ordinariat v Ljubljani: Catalogus cleri, 1910. — Prof. Dr. Trabert: Die Geschwindigkeit der Erdbebenwellen in verschiedenen Tiefen. — Prof. Pavlovič: Ornitološke beleške iz muzeja srpske zemlje. — Mestni muzej v Badnu (Niž. Avstr.): Wagenhofer, Führer durch das Kaiser Franz-Josef-Museum in Baden. — Dež. posl. J. Lenarčič (na podlagi kupne pogodbe): okrog 2500 knjig iz nekdanje posesti grofa A. Auersperga. — Mestni policijski nadkomisar Ivan Robida: 32 raznih knjig, letakov, okrožnic, itd. — Vis. dež. odbor: Floriantschitsch, Zemljevid dežele Kranjske. — C. Karinger, bivši trgovec: Anton Karinger, Biographie. — C. kr. fin. prokuratura: 11 raznih letnih poročil, katalogov, osobstvenih imenikov, i. dr. — Baron Jul. Lazarini, Boštanj: Maks grof Barbo, Was mir mein Vater erzählte (18 izvodov), M. grof Barbo, Die Ameise, (litografirano, 5 izvodov). — Dr. Jos. Starè: 3 računske zaključke Kranjske hranilnice. — Marija Rozman (po gdč. Mar. Klinar): Babo, Ackerbauchemie; Vilsecker, Lehre vom röm. Choralgesange; Officium defunctorum. — Dr. Jos. Starè: 17 slovenskih, čeških in nemških razprav. — Letna poročila od I. drž. gimnazije, II. drž. gimnazije, nemške drž. gimnazije, drž. realke v Ljubljani, drž. gimnazije v Rudolfovem, obrtne šole, dekl. liceja, dekl. šole pri sv. Jakobu, II. mestne deške šole, nemške ljudske šole. — C. kr. ministerstvo za bogočastje in poduk: Archiv für slav. Philologie, letnik XXXI. Letni poročili „Joaneja“ in štajerskega deželnega arhiva. — Dr. Jos. Starè: Perpetua. — Dalje 51 raznih knjig, osobito literature nabožne in zabavne vsebine. — Muzejski kuratorij v Kraljevem Gradcu: Letno poročilo. — Dr. Evg. baron Müller v Celovcu: Zur Geschichte der Herren von Strobhof (na stroju tipkano). — Prof. dr. K. Moser v Trstu: Alte und neue prähist. Karsthöhlenfunde von Nabresina. — Muzej v Cincinnati (Amerika): 4 poročila. — Dr. Jos. Starè: 14 muzikalij (slovenskih skladateljev); Fabiola ali cerkev v katakombah. —

Dež. odbor vojvodine Kranjske: Poročilo kranjskih dobrodelnih zavodov (5 izvodov). — Kanonik Iv. Sušnik: P. v. Radics, Die Jagd in Krain. — Fr. Schumi: Die Liebe, (Letnik VII., št. 1—10). — Dr. Jos. Starè: Šubic Simon, Telegrafija. — Tvrška J. Giontini (po dr. Staretu): 32 knjig iz lastne zaloge. — Pedagoški muzej v Tokiju (Japonsko): Short Account of the Tokyo educational Museum. — Dr. Jos. Starè: Deutscher Kalender für Krain 1905 do 1908. — Österr. Postzeitungs-Liste, 1908. — Koledarček družbe sv. Mohorja, 1864. — Cvetje iz vrtov sv. Frančiška, letnik 21.—27. — Dragotin Hribar (po dr. Staretu): Ilustrovani narodni koledar za leto 1901, 1902, 1903, 1904, 1905. — Vodstvo družbe sv. Cirila in Metoda: 13 knjig svoje zaloge. — Dr. Jos. Starè: 25 knjig Matice hrvatske. — Arheologično-epigrafični seminar na dunajski univerzi: Jahreshefte des archäol.-epigr. Seminars der Wiener Universität (Jahrgang XIII.) — Dr. K. pl. Keissler: Keissler, Planktonuntersuchungen in einigen Seen der jul. Alpen in Krain. — Samostan čč. oo. Frančiškanov v Kamniku: 8 starih liturg. knjig. — Dr. Jos. Starè: Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine. — 6 knjig Matice hrvatske. — C. kr. dež. predsedstvo: 167 knjig (dolžnostnih izvodov). — Dr. Jos. Starè: 7 knjig Matice hrvatske za leto 1910. — Šolski svetnik L. Kurz pl. Goldenstein: Satter-Ranftl, Ludwig Ritter v. Kurz Thurn-Goldenstein (biografija).

Poročilo o prirodopisnem oddelku za l. 1910.

Poroča dr. Gv. Sajovic.

Mineralogična in paleontologična zbirka.

V zbirki idrijskega rudokopa smo nanovo razstavili vzorce tehnično obdelanega cinobra.

Prirastek: 2 kosa jantarja iz Aucklanda (Amerika), podaril g. Ulrik Steindl; kos litega železa, podaril č. g. Fran Avsec, župnik v Št. Juriju pod Kumom; 2 okameneli školjki (venericardia spec.?, pecten spec.?) iz Vinivrh nad Belo Cerkvijo, podaril č. gosp. Anton Žnidaršič, župnik pri Beli Cerkvi; okamenina iz dunajske kotline, podaril gosp. prof. dr. K. Wessely z Dunaja.

Botanična zbirka.

Umrli gospod Jernej Bahovec je podaril veliko kresilno gobo (polyporus fomentarius), ki jo je dobil v Cerovju nad Radensko dolino pri Grosupljem.

Zoologična zbirka.

Brezvretenčarji.

V šolski zbirki žuželk se je oddelek metuljev pomnožil in veči del tudi prenovil. Pričela se je sestavljati zbirka metuljčkov (microlepidoptera) in inozemskih metuljev; izdatno sta se pomnožili velika razstavljeni in magazinirana zbirka kranjskih metuljev.

Prirastek: 4 drobnozrnati morski ježki (*echinus microtuberculatus*) iz tržaškega zaliva, podaril g. dr. Gv. S.; skorpion (*scorpio europaeus* L.) iz Ljubljane, podaril art. stotnik g. G. Veith; skorpion (*scorpio europaeus*) iz goriške okolice, podaril g. Fr. Bibič; 3 doma vzgojeni suhi proti (*bacillus rossii* F.), podaril g. Fr. Dobovšek; na ekskurziji v Vipavi je ujel muzejski preparator g. Fr. Dobovšek 7 bogomoljk (*mantis religiosa* L.).

Na ekskurzijah je nalovil muzejski preparator gosp. Fr. Dobovšek za:

a) veliko zbirko kranjskih metuljev 57 vrst — med njimi redkejših 39 vrst — v 130 eksemplarjih. Med temi so zanimive in redke naslednje vrste in različki: *pieris manni* ab. *erganoides* Stef. ♀ (Vipava, 4./IV.), *pieris manni* Mayer ♂ (Vipava, 4./IV.), *melitaea athalia* ab. *corythalia* Hb. (Boh. Bela, 13./VII.), *melitaea trivia* Schiff. (Vipava, 9./VI.), *argynnis niobe trans ad* ab. *pelopia* Dorini (Sv. Katarina, 12./VII.), *argynnis niobe eris* ab. *obscura* ♀ Spul. (Boh. Bela, 13./VII.), *lycaena argus* L. ♀ (Golovec, 10./VII., z močno širokim pasom), *taeniocampa munda* ab. *immaculata* Stgr. (Golovec, 16./IV.), *nudaria mundana* L. ♂ (Št. Vid nad Vipavo, 10./VI.), *phalaeropteryx prae-cellens* Stgr. ♂ in ♀ (Vipava, 4./IV.);

b) magazinirano zbirko kranjskih metuljev, ki je narasla za 76 vrst v 356 kosih, tako da šteje koncem leta 1910 86 vrst dnevnikov v 477 kosih in 102 ponočnjaka v 326 kosih. Ta zbirka je služila predvsem v zamenjalno svrhu. Med letom se je zamenjalo mnogo domačih vrst z inozemskimi ter se s tem pridobilo za

c) zbirko inozemskih metuljev 52 vrst v 54 kosih. Najvažnejši med njimi so: *morpho peleides*, *papilio daunus*, pap. v *zestos*, pap. *calliste*, *hyperchiria metzli*, *doritis thetis*;

d) zbirka malih metuljčkov šteje 35 vrst v 64 kosih. Redkejši med njimi so: *pionea forficata* L. (Vipava, 18./VI.), *pyrausta nubilalis* Hb. (Vipava, 18./VI.), *zophodia convolutella* Hb. (Vipava, 18./VI.), *ephestia kuehniella* Hb. (Vipava, 9./VI.), *euplocamus anthracinalis* Sc. (Vipava, 19./VI.), *cnephasia incertana* Fr. (Vipava, 19./VI.).

Skupni prirastek v skupini brezvretenčarjev šteje 167 vrst v 490 eksemplarjih.

Vretenčarji.

V skupini vretenčarjev se je najbolj pomnožila ornitologična zbirka, kar je v prvi vrsti zasluga g. dr. J. Ponebška. Pričelo se je tudi z zbirko ptičjih mehov, ker v znanstvene namene nikakor ne zadostuje sedanja zbirka nagačenih in razstavljenih ptic.

Prirodopisni oddelek se je udeležil I. lovske razstave na Dunaju, kjer je razstavil več zanimivejših vrst kranjskega živalstva.

I. Ribe (piscēs): —

II. Dvoživke (amphibia): veliki pupek ♂ in ♀ (molge cristata Laur., ♂ et ♀) iz Mestnega loga pri Ljubljani, pod. g. dr. Gv. S.; mali pupek ♂ in ♀ (molge vulgaris L., 3 ♂ et ♀) iz Mestnega loga pri Ljubljani, pod. g. Fr. Dobovšek; sekulja (rana temporaria L.) na ekskurziji na Črno prst ujel v višini 1100 m muzejski preparator g. Fr. Dobovšek.

Navedenih vrst ni bilo dosedaj razstavljenih v muzejski zbirki.

III. Plazilci (reptilia): 3 živorodni martinčki ♂ (lacerta vivipara Jacq. ♂) iz Mestnega loga pri Ljubljani, podaril art. stotnik g. G. Veith; nabrežni martinček ♀ (lacerta muratis Laur. subsp. neapolitana v. fiumana Werner ♀) na ekskurziji v Vipavi ujel muzejski preparator g. Fr. Dobovšek — prvi tovrstni, na Kranjskem opazovani eksemplar, določil herpetolog g. Fran Werner, profesor na dunajskem vseučilišču; kobranka ♂ (tropidonotus tessellatus Laur. ♂) in smokulja ♂ (coronella austriaca Laur. ♂), obe iz kokriškega dola pri Kranju, podaril g. dr. Gv. S.; črnica (zamenis gemonensis Laur. var. carbonarius Bonap.), na ekskurziji v Vipavi ujel muzejski preparator g. Fr. Dobovšek; progasta kača ♂ (coluber quator-lineatus Lacep. ♂) iz Zadrske okolice, podaril art. stotnik g. G. Veith.

Izmed naštetih vrst še ni imela muzejska zbirka treh vrst.

IV. Ptice (aves):

a) Darila: grahasta tukalica ♂ (gallinula porzana L. ♂) iz ljubljanske okolice, podaril g. Fr. Dobovšek; melanistična lesna sova (syrnium aluco L. var. melan.) z Dolenjskega, podaril g. dr. J. Ponebšek; delno-belična vrana (corvus cornix L. alb. part.) iz Stranj pri Kamniku, podaril g. Fr. Stele; 3 kobilarjevi zametki (oriolus oriolus L. embr.) iz Dolenjskega, belični vrabec (passer domesticus L. var. alb. tot.) iz Vel. Lašč, podaril g. dr. J. Ponebšek; belični vrabec (passer domesticus L. var. alb. tot.) tudi iz Vel. Lašč, podaril gosp. Fr. Dobovšek; 2 mala krivokljuna ♂ (loxia curvirostris L. ♂) iz litijske okolice; rumeni strnad ♂ in 4 ♀ (emberiza citrinella L.) z domžalskega, oziroma ljubljanskega polja; poljski škrljanec ♂ in ♀ (alauda arvensis L. ♂ et ♀) z domžalskega polja; brglez ♂ (sitta caesia Wolf.

♂); siva pevka ♂ (*accentor modularis* L. ♂) in vrbova listnica ♂ (*phylloscopus rufus* Bechst. ♂) iz domžalskih logov; obvodni kos ♀ (*cinclus aquaticus* Bechst. ♀), izredno bel pod vratom in po prsih, iz tržiške okolice; vse podaril g. dr. J. Ponebšek; črnoglavi menišek ♂ (*dermophrys rubronigra* Hdgs. ♂) iz Vzhodne Indije; podaril g. dr. Gv. S.

b) Na pohodih je pridobil za muzejsko zbirko g. dr. J. Ponebšek naslednje vrste: 2 rjava srakoperja ♂ (*lanius collurio* L. ♂), ustr. pri Logatcu, oziroma Preserju; šojko ♂ (*garrulus glandarius* L. ♂) iz preserske okolice; 2 kalina ♂ in ♀ (*pyrrhula pyrrhula europea* Vieill. ♂ et ♀) iz logaške okolice; 2 gozdna škrljanca ♂ in ♀ (*lullula arborea* L. ♂ et ♀) iz preserske okolice; belorepca ♂ (*saxicola oenanthe* L. ♂), ustr. pri Logatcu. — Muzejski preparator g. Fr. Dobovšek je pridobil na pohodih: zelenonogo tukalico ♂ in ♀ (*gallinula chloropus* L. ♂ et ♀), ujeto na ljubljanskem barju pri Studencu, stržka ♀ (*troglodytes troglodytes* L. ♀) in dolgorepko ♂ (*aegithalus caudatus* L. ♂) ujeta pri Mostah v ljubljanski okolici.

c) Zamenjava: *poljska kanja* (*circus cyaneus* L.), ustrelj. leta 1908. v bitenjskem lovišču pod Sv. Joštom; *stepna kanja* ♀ (*circus macrourus* Gm. ♀), ustr. pri Voklem na Gorenjskem leta 1908, prvi v muzeju za Kranjsko določeni eksemplar. Zamenjal ju je z drugimi nagačenimi pticami g. prof. J. Bučar v Kranju.

d) Kupljeno: *gozdna raca* (*aix sponsa* L. ♂) enoletni mladič, privikrat pri nas opazovana ptičja vrsta, ustreljena na tolmunih med Kosezami in Zgornjo Šiško; črna liska ♂ (*fulica atra* L. ♂) iz Dobrave na Dolenjskem; rdečkasto-rujava lesna sova ♀ (*syrrium aluco* L. ♀) iz Soteske pri Sv. Jakobu; veliki srakoper ♂ (*lanius excubitor* L.) z nenavadno izrazitimi valovitimi pegami na prsih, ustr. pri Dolskem.

Od naštetih vrst se jih je nagatilo 18 v 24 kosih, v mehovich magaziniralo 8 v 13 kosih, kobilarjevi zametki so se shranili v alkoholu.

V. Sesalci (mammalia):

a) Darila: planinski zajec (*lepus variabilis* Pall.) iz Loma pri Sv. Katarini nad Tržičem, podaril g. H. Roblek iz Tržiča; dvoglavo jagnje (*ovis aries*), podaril g. J. Demšar iz Tržiča; hermelin (*putorius ermineus* L.) iz Ljubljanske okolice, podaril g. Fr. Dobovšek.

b) Kupljene: jezevec (*hystrix cristata* L.) iz Sev. Afrike — za muzejsko zbirko nova vrsta; mlad prašič z dvojnimi rilcem (*sus scrofa domesticus*).

Prirastek vretenčarjev: 41 vrst v 60 kosih.

Celotni prirastek prirodopisnih zbirk v letu 1910. znaša 214 vrst v 557 kosih.

Prirastek prirodopisnih del v knjižnici:

Darila: prof. Trabert: Die Geschwindigkeit der Erdbebenwellen in verschiedenen Tiefen (Mitteilung. der Erdbebenkommission, Nr. XXXVII.); Dr. L. K. Moser: Alte und neue praehist. Karsthöhlenfunde von Nabresina (separatni odtis iz časopisa „Globus“ 1910); Dr. Aug. Ginzberger: Eine Exkursion auf den Krainer Schneeberg (separatni odtis iz „Oesterr. botan. Zeitung“ 1909); prof. Pavlovič: Ornitološke beleške iz muzeja srpske zemlje (separatni odtis iz „Nastavnika“); kanonik Iv. Šušnik: P. v. Radics, Die Jagd in Krain.

Muzejsko društvo je odstopilo knjižnici: 40 prirodopisnih časopisov in izvestij v 81 letnikih, oziroma iztisih.

Nakupljena prirodopisna dela: Kobell's Taffeln zur Bestimmung der Mineralien; Tschermak: Lehrbuch der Mineralogie; Glowacki: Die Moosflora der Julischen Alpen; Wettstein: Handbuch der systematischen Botanik, BS. II.; Stromer: Lehrbuch der Paläozoologie; Keller: Die antike Tierwelt; Claus-Grobbe: Lehrbuch der Zoologie; Poljanec: Prirodopis živalstva; Gangelbauer: Die Käfer von Mitteleuropa, Bd. I.—III.; Reichenow: Die Kennzeichen der Vögel Deutschlands; Neumann: Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas, Bd. I.—XII.; General-Index zu den ersten 17 Jahrgängen des Journals für Ornithologie (1853—1867).

Naročene periodično izhajajoče prirodopisne publikacije: Oesterreichische botanische Zeitschrift; Hayek: Flora von Steiermark; Thomé-Migula: Kryptogamen-Flora von Deutschland; Calwer: Käferbuch; Seitz: Die Großschmetterlinge der Erde; Tschusi zu Schmidhoffen: Ornithologisches Jahrbuch; Kosmos: Handweiser und ordentliche Veröffentlichungen.

Posoda z vrvičastim ornamentom iz Notranjih goric.

Last deželnega muzeja.

Fot. Fran Dobovšek.

Kamenite balte in kamenita kladiva iz Notranjih goric.

1—6, 9—11 balte z ušesom. — 7 balta brez ušesa. — 8, 12, 15, 20 tolkači
in kladiva. — 13, 14, 16—19 ploščnate sekire.

Last deželnega muzeja.

Fot. Fran Dobovšek.

(Iz „Jahrbuch für Altertumskunde“ IV. Bd., str. 96 in 97.)

Zakrivljeni meči iz Tržišča pri Cerknici.

Last deželnega muzeja.

Fot. Fran Dobovšek.

(Iz „Jahrbuch für Altertumskunde“ IV. Bd., str. 107.)

Kupljasti šlem iz Tržišča pri Cerknici (od spredaj).

Kupljasti šlem iz Tržišča pri Cerknici (od strani).

Last deželnega muzeja. Fot. Fran Dobovšek.
 (Iz „Jahrbuch für Altertumskunde“ Bd. IV., str. 108 in 109.)

